

LEZO URREIZTIETA

(1907-1981) BIOGRAFIA

Martin Ugalde

ELKAR

**LEZO URREIZTIETA
(1907-1981) BIOGRAFIA**

Martin Ugalde

Elkar

Azala: J.F. IGARTUA

(Luis Arana-Goiri eta Lezo Urreiztieta Parisen, 1938an. Familiaren argazia)

Liburu honek Eusko Jaurlaritzaren Kultura eta Turismo Sailaren laguntza jaso du.

Egileak Eusko jaurlaritzaren Kultura eta Turismo Saileko literatur sorkuntzarako dirulaguntza jaso du.

© Martin Ugalde

© ELKAR S.A. Esterlines 10. Donostia

L.G. NA-73/90

ISBN 84-7529-772-2

I. Etxekoak

Lezo Urreiztieta Rekalde, Santurtzin jaio zen, 1907an.

Aita gipuzkoarra zen, Joakin, Bergaran sortua, eta ama, Eulalia, Santurtzikoa bertokoa.

Seme zaharrena, aita bezala Joakin, 1903an jaio zen; bigarrena, Lezo, lau urte geroago.

Baina, Lezo, izentzat.

Bergarako abertzalea izan zen euskal izenen joera hain goiz Santurtzira ekarri zuena, zeren eta Sabino Arana Goiri (1865-1903)¹ hil zen urte berean jaio zen Joakin.

Joakin Urreiztieta eta Tellaetxe pintorea lagunak ziren eta Bergarako eskolan ikaskide.² Dominikoetan batxilergoa amaitu zutenean piloto izateko Bermeoko nautikan sartu ziren biak, eta handik atera zirenean ez dut uste Tellaetxe inoiz itsasoratu zenik, baina Joakin Urreiztieta, bai: Etxebarrieta-tarren konpainiara joan zen lan bila, eta hartu egin zuten. Lezok dioenez, Sotaren aurretik zebiltzan orduan Bilbon, diruz, untzijabe handiak ziren, eta don Cosmek hartu zuen piloto berria.

Honelaxe sartu zen Joakin Urreiztieta, lehortarra, itsastarren artean.

Baina ez dago, horregatio, Santurtzin oraindik.

Lezoren ama, "ama Eulalia", zen bertakoa, Santurtziko "Fontuso" baserriko alaba, eta honen anai zaharrena, Timoteo, untziko despentsari, maiordomo, izatea suertatu zen untzi berean, eta lagun egin ziren. Timoteo, ezkongai artean, bere arrebek mainatzen zuten; eta behin untzia irten aurretik Eulalia anaiari muda garbia eramatera joan, "eta, dirudienez –hala dio Lezok–, nire ama oso polita baitzen, eta nire aitarekin hitz batzu gurutzatu zituen, berriz ikusi zuten elkar untzian, eta nire ustez, emakume guztiak bezala, nire ama konturatuko zen nire aitari "klink" egin ziola, eta ahal zuen guztian joaten zen Timoteo anaiari mudak eramatera, eta nire aitak ere ahaleginak egingo zituen bere despentsariaren gurasoen etxera, "Fontuso"ra, agertzeko, eta honela konpondu ziren bien artekoak"...

Mende honen hasieran ez ziren itsasgizonen artean gauzak oso ongi, eta Etxebarrieta-tarren untzietan greba egin zuten langileek; Joakinek, eskirol izatera makurtu ez zelako, lana galdu zuen. Sotak hartu zuen orduan, baina arrazoi beragatik geratu zen lanik gabe berriz...

Azkenik, "Sardinero" untzitik pasa eta "Ramonita" untziko kapitain izatera heldu zen.

"'Ramonita' izan zen egiatan garai ilun hartan gure salbazioa".

¹ Honek bere "Egutegi Bizkattarra" (*Idazlan guztiak*, 983. orr.) eta gero "Lenengo Egutegi Bizkattarra" (1898) (Lan aip., 1401 orr.) argitaratu zituen izenez bataiatu baitzituzten Urreiztieta-Errekalde senar-emazteek izan zituzten bi ez beste guztiak: lehenengoari aitaren izena bera jarri zioten, Joakin, esan bezala, eta bigarrenari, Arana-Goirin agertzen ez den Lezo (Lezoko gurutze santua), Gipuzkoan debozio handikoa; gainerantzeko seiak, hirugarrenetik aurrera: Arantzazu, Iñaki, Itziar (gizonezkoa), Joseba, Miren eta Gaizka.

² Julian Tellaetxe (1884-1960).

Lezo txikia zen oraindik, "baina gogoratzen naiz nola denok gauero izeba Isabelekin, oraindik ez genuen argirik, kandela piztuta egiten genuen otoitz, aitatzok lan bat aurki zezan. Eta otoitz horiek direla eta jaso zuen deia "Ramonita" untzira joateko. Baporea, doña Casilda Maiz-ena zen, minetan diru asko egindako emakume gogor horietakoa: Sestaon zituen ondasunak, "Fontuso" baserria ere berea zen oraindik, eta pistola bat patrikeran zuela ibiltzen zen errentak kobratzen. Garai hartako gizonetzkoa izan behar zukeen emakume handi bihotz gogorra zen.

Baina andre hau dela eta sartu zen Joakin Urreiztieta "Ramonita"n.

Garai honetako Lezok ezagutzen eta neurtzen ditu osaba-izebak eta aiton-amonak.

Lezori bizien geratu zaiona, Joxepa Ramona Egia izan da, aitaren ama, Soraluze-Plaentzia eta Bergara bitarteko Osintxun jaio zen; hara eramaten zuten Lezo oporretan, eta gero esan ziotenez, honekin euskaraz oso ongi konpontzen omen zen... gero dena ahaztu bazitzaion ere! "Eta zer pena!"... Oso berandu arte gogoratu zuena zera izan zen, honek erakutsi zion "Arantzazuko Amabirjiña" kanta. Garai hartako Bergaran ezagutu zituen ahaide ziren Intzatarrak: Jokin Intzaren aita, Luis, zurgina, eta honen anaiak: Leon eta Joakin; Bazen Ruperto bat ere, Joakinen lehengusu izan behar zuena, eta osaba Manuel, aitaren anaia, mutilzahar geratu zena.

Aitaren aldetik, haxe geratu zaio, baina batez ere amona Joxepa Ramona, "Bastarreka" etxeko lehen bizitzan, Bergaran; alarguna, beti bakarrik bizi zena.

Bestalde, amaren aldetik, esan dezake gehiago.

"Klan bat ginen".

Amaren aldetik, aiton-amonak ongi ezagutu zituen Lezok: amona Bitoria eta aitona Remijio. Aitona zen berebizikoa etxez kanpo: "Remijiotarrak, Rekaldetarrak, ginen!"; baina etxe barruan, egiatan klanean agintzen zuena, amona Bitoria zen!"

Aitona: Remijio Rekalde Bilbao eta Elorriaga, Lezoren aita elbarrituta geratu aurretik hil zen.

Goizeko hiruretan irteten zen lanera, eta Lezo goizeko seietan joaten zen Portugaleteko ronpeolasera saskian gosaria eramatera: arraultzopila, solomoa piparrekin edo zena zela, eta beti botila bat sagardo edo txakolin, eta zazpietan jaten zuen hura opil batekin. Gaueko zazpietako afaltzen ari zen etxean, beti bakarrik! Bazkaltzera etortzen ez zenez gero, eta bertan berandu afaldu, Remijio bere legeak zituen, eta beti intxaurrekin jaten zituen afaritan, dendan amaitzen ziren arte, eta beti labainarekin irekitzen zituen. Afalondoan, ohera, eta neguan baso handi bat esne eramane behar izaten zioten bertara, eta hartu aurretik kopatxo bat edo bi pattarrekin "busti" eta hartzen zuen.

Eta zortzietarako, zurrungaka.

Remijio, erregearen boteroa izan zen. Alfonso XIII etortzen zenean txalupaz untzi nagusira eramaten zuena. "Gogoratzen naiz behin -dio Lezok- ni oso haurra nintzen, bosten bat urte, aitona zaharkitua zegoen, eta orduko osaba Manuel joaten zen lan hori egitera, baina erregeak ikusi nahi zuela eta dei egin zion; eta neuk inoiz ikusi ez nuen bezala jantzi zuten traje urdinarekin eta botekin, eta bagoaz Portugaleteko hondartzatik, eta bagoaz Txurruka nasatik Sporting-era joateko, han baitzegoen erregea zain, ikusi egin nahi zuela eta... Haur bat bezala negarrez hasten ez zait bada!... Ni arduratuta, esan nion ea gaizki sentitzen zen, erregea ikustera gindoazela eta!... Baina aitona, ni eskutik

hartuta, itzuli egin zen, esanez: 'Bai, baina... ez dut gogorik, ez dut nahi', eta oso triste heldu ginen etxera..."

Baina gazte zenean gizon hau omen zen etxeko ardatz, kontratista lanak egiten zituenean, Eulalia, alaba, Lezoren ama, sekretaria gisa laguntzaile zuela. Ez zekien firmatzen ere, baina tanpoi bat zeraman patrikan, eta zerbait izenpetu behar zuenean, berehala jartzen zion seilua.

Zortzi urte zituen Lezok aitona Remijio hil zitzaionean. Zaldua sendagileak esan zuen, gizon gogorra zela eta oraindik iraungo zuela, eta hala egon zen egunetan: Joakin eta Lezo eskolara joan behar, bata Arantzazura eta bestea Limpiasera.

Azkenean hil zen arte.

"Hau izan zen etxean nik ikusi nuen lehen heriotza.

"Jende asko etorri zen! Erregeari hika egiten zion herriko bakarra han joan zen betiko. Ez zen abertzalea, ez zen karlista ere!

"Herriko gizona zen eta bere garaikoa".

Halere, inpresio gehien egin zion heriotza, amona Joxepa Ramonarena izan zen: aitona Remijio hil eta urtetara hil zen, Lezok hamalau bat urte zituenean. Ez zen Bergaran hil; Areetan, bere alaba Lolirenean, baizik. Areetan ez zegoen garai hartan hilerririk, eta Algortan ehortzi zuten. Lur ematea amaitu zenean, norbaitek jaso zituen kutxako giltza, gurutzea eta beste, eta... "egia da –dio Lezok– berandutxo zen, baina kutxako zilarrezko apaindurak kentzen ari nintzela bultz egin zidan ehorzleak eta besoan zekarren otartxo batetik karea esku beteka kaja barrura bota zion amonari abitoaren gainera eta aurpegira!... –dio oraindik garrasika, Lezok, haserre!– Sanitateak agintzen zuen, nonbait, hori egitea; nire senetik irtenda geratu nintzen egun batzutarako".

Gero, Lezo gogoratzen da osaba Timoteo, amaren anaia, etxetik kanpora ezkondu zela. Berehala ezkondu zen Maria, ahizpa, Abelinorekin. Osaba Manuel, etxera. Gero Jesusa, gorra, garbitokira joaten zena, ezkondu zen Kaifas-ekin, kaiko etxebizitza batetara, eta Martzelina, etxeko "señorita", ezkondu zen azkenik.

"Fontuso" aitak erosi zuen, eta ama zen nagusi.

Ama Eulaliaz asko gogoratzen da. Bertan jaioa zen. "Ni jaio nintzen ohe berean, anai-arreba guztiok jaio ginen. Gela berean jaio ginen izeba-osabok eta gu, denok. Langilea zen, txukuna, oso azkarra, eta ona, bera zen denen buru, eta aitarena gertatu zitzaigunean, 'Fontuso' nire ama zen".

Aitari gertatutako gaia isileko izan zen familian:

Joakinek, aitak, lan asko egin zuen, eta bere kontura jarri zen laster, 1914eko gerra martxan zela. Prima handiak ordaintzen zituzten, eta lan asko egin behar. Askotan sartzen zen Bilbora arautegiko tutuarekin, eta egiteko modutik antzematen zioten "Fontuso"n zenbat denborako zetorren, zeren eta Komandantziako rutinak, untzien joan-etorrien istiluak, soldaten ordainketak eta armadore ziren sozioekin hitzegin beharra zela eta, askotan ez baitzuen etxeratze denborarik hartzen. Bere lan nagusia, ikatz garraioa zen: Asturiastik, Labe Garaietara, Sestao edo Barakaldora; gehienetan Sestaora, Vizcainara.

Aitak izan zituen untiak: "Ramonita" (1.000 tonelada, 17 gizon) hasteko erosi zuena; gero armadoreekin elkartean izan zuen parte, beste armadoreekin: "Torrontegi",

"Iturri-luze", "Retuerto" eta beste untzietan ere. Esan bezala, ikatza, Museldik Bilbora, eta gerrostean: Coruña, Vigo, noizean behin Pasaiara eta Baionara, eta hemendik Bristol-eko kanalera, Cardiff eta abarrera, eta berriz Galiziara.

Hau izaten zen joan-etorria.

"Ni –dio Lezok– aitak, oporretan ikasten ez nuelako, zigor bezala eramaten ninduen untzian berarekin; bide batez, Etxandia pilotoak klaseak ematen zizkidan; ez nion kasorik egiten. Garai hartan aitak etxetik bota ere egin ninduen! Egiarki bihurria nintzen: aitak ez zekiela konpontzen nintzen beste marinel batzurekin kontrabandoa egiteko; gorputz handiko mutila nintzen, eta Ingalaterrako portuetan putetara eramaten ninduten, eta ni joan egiten nintzen, noski; aitak ezin zuen nigandik ezer onik atera... Artean haur nintzenez joaten nintzen igeri Santurtzitik Algortako kairaino; geroxeago, irteten nintzen 'rompeolas'etik, bazterrerraino etortzen nintzen, eta hemendik irten, Puerto Franko-tik, 'rompeolas' guztiari itzulia egiten nion kanpotik... Grua handitik egiten nuen murgil, neu besterik ausartzen ez zen zerbait... urpean ere errekorra nuen: Txurrukako kaitik murgil egin eta minutu bat eta gehiago irauten nuen beheko harrietan eserita...!"

Aitarena 1925.eko hasieran gertatu zen: Bristolan zegoen, untzia deskargatzen ari ziren, eta Joakin, Lezoren aita, eta Etxandia, bere despentsaria, zinera joan ziren denbora pasa; garai hartan erretzen uzten zuten zinemaldian; bere lagunak zioenez, Joakinek zuen betiko "Gener" paketea eta "Zig-Zag" zigarro-papera atera eta... tabakoa hartu beharrean paperari buelta eta buelta geratu zen gizona... Klemente Etxandia konturatu zen arte... eta ea zer gertatzen zitzaion!, eta Joakinek ez zion erantzuten... Klinika batera eramane zuten, hilabete t'erdiz han ahaleginak egin eta ez zegoen aurrerapenik; hala, Sotaren "Andraka Mari"n ekarri zuten, eta Urreiztietarren "Aranzadi" arrantzuntziarekin joan ziren (orain Lezo bertan), eta pasa zuten untzi batetik bestera, eta etxera.

Goitik behera elbarrituta geratu zen, ezin zuen hitzegin ere!

Eta hemen dator, isilpekoaren arrazoia: Aseguroak ez zuen ezer ordainduko zinetokian elbarritu zela esaten bazuten; laneko zerbait behar zuen familiak laguntza bat jasotzeko, eta norbaitek ongi aholkatu eta Lezok legegizonekin egindako ahaleginei esker, irabazi zen auzia, ezbeharra untzian erori eta gertatu zela esanez.

Gezurtxo honen menpean bizi izan da familia osoa urtetan, eta oraindik ere geratzen direnek aipatzen dutenean, "ezbehar" hura istripu baten gisa aipatzen dute.

Berrogei urteko gizona zen. "Koño-Rekoño" besterik ezer ezin esan zuela geratu zen; zortzi urte geroago hil zen, 1933an.

Lezo geratu zen etxeko buru.

II. Lezo, etxeko buru

Aita 1933an hil zenerako Lezo arduratzen zen etxeko gastuaz, hainbeste maite zuen amari lagunduz.

Dirua aise irabazten zuen, eta zabaldu ere bai, berak esan zidanez: "Etxeko gastuaz gainera: aita, alde batetik; nire anaiei ia igandero bostna duro ematen nizkien; Ospitaleko guztiei, hamabost-hogei bat, pezeta bakoitzari igandero..., eta gero hemendik eta handik diru eskaka etorri eta zabaltzen nuena: batak hamar duro behar zituela, besteak hamabost edo hogeitamar!..."

Lezo ezagutu duenak badaki hil arte izan zela oso eskuzabala. Askotan, eskaerei erantzuteko besteri eskatu behar bazion ere.

Bere zori horrek gora-beherak izan zituen, noski.

Bere aita elbarritu zenean, Lezo ez zegoen untzian.

Primo de Rivera 1923ean agintzen jarri aurretik, 16 urtez, eta dagoeneko eusko nazionalismoan eta Eusko Langileko mugidetan sartua zebilen; aita Joakinek untzitik bota eta gero, lana Bilboko "Manuel Gómez Alarguna"ren Aduana Ajentzian egiten zuen. Gehienetan Belostikaleko "El Porrón" tabernan jaten zuen garai hartan, eta bertan zegoela jaso zuen aitak izan zuen "istripu" haren berri telegramaz.

Txundituta geratu zen!

Eta alhadura ere sentitu zuen bihotzean, gertatu zenean bere ondoan ez zegoelako...

Orduan etorri zitzaizkion burura aitarekin egindako bidaia luze aberatsak: Rabat-era behin; 1920an Joakin anaiarekin batera Iparramerikara!... "Nire anaia ona zen bada – esaten zidan– baina borrokatu egiten ginen untzian, handiak ematen zizkidan, baina ez ninduen menderatzen, ez ninduen inoiz nigarrez utzi, hori ez du inork lortu nigandik!... Baziren Santurtzin ni baino handiagoak, 'los picadores' deitzen genienetako bat, Rafael Elosu, inoiz inor zartako bat ematera ausartu ez zen borrokalari yayoa eta indartsua, baina ni ez ninduen inoiz kikildu... Iparramerikako bidaia hori, borroka eta guzti, zoragarria izan zen! Bidaia honetan pasatako egunak egiazko oporrak izan ziren; ez niri eskainiak, baizik eta Joakini. Arantzazun sei urte egon eta gero irten egin baitzen, eta pozgarri bezala. Jira honetarako aitak eraman zuen untzia "Río Galindo" izan zen, lehen japoniarra, "Aikoku Maru", izana. Bidean, aitak niretzat entretenigarri izan zitekeen zerbaitetan jartzeko (dena nahasten bainuen untzian), beste inork baino lehenago ikusten nuen untzi bakoitzeko pezeta bat agindu zidan, eta hori gustatzen zitzaidan: *apustua* zelako eta *neuk irabazi* behar nuelako!... Halaxe ikusi nuen neuk inork baino lehenago, gogoan dut, belauntzi bat... "Vila" izena zuen; hurbildu zitzaizkigun arraunean, lau marinel kapitainarekin: belauntzia Barcelonakoa zen, baziren 72 egun Kubako Manzanillotik zetorrela zur finarekin kargatua, eta haizearen barealdi batek geratu zuen"...

Gauza horiek gogoratzean... pena zuen aitaren "istripua" gertatu zenean berarekin ez zegoelako!

Justu lehentxeago utzi baitzuen aitak lehorrean, bertan lan egin eta estudia zezan!... Bi urte itsasoan egin eta gero: 1922 eta 1923an ibili zen "Retuerto" untzian, irailan

Primo de Riverak diktadura ezarri zuen arte, eta orduan aitak etxeko atean esan zion: "Ez hadi gehiago etxera ager"... Gogorra izan zen hau, baina Lezori, 16 urteko Lezori!, axola gutxi orduan, andregaia baitzuen, Mercedes Ruiz de Azua, "aspaldidanik"..., horregatik izan zen, etxean izebek sortu zizkioten istiluengatik... Orain min du, noski, aita estuasun horretan jarria... Eta nork daki... baina halaxe zen bera garai hartan, eta gero Aduanan, esan bezala, Alargunaren ajentzian, hemen asko ikasi zuen: Avelino Trigueros, Barakaldoko udalaren idazkari izana, zen bulegoen buru; argia zen, eta oso maltzurra, hark sartu zuen kaian... "neuk egiaztatu behar nituen kargak, aginduen arabera, noski, eta azkar ikusi nuen dirua irabazteko lanbide aproposa zela... Tranpa asko egiten ikusi nuen aduana eta inportatzaileen artean!"...

"Ni besterentzat ari nintzen, ordea!"...

Independentzia bila beti, eta sartu zen ausarki beste negozio batetan: zaldiek tiratako gurdiekin garraioan. Ikuilua, Indautxuko zezenplazan zuen, 5-aren azpian; batekin hasi eta hiru karro bazituen laster; bestalde, agudo lortu zuen lortzeko zaila zen grua erabiltzeko eskubidea...

Pena zuen orain aitari egindakoaz.

Lehenengo kontrabandoak aitaren untzian, eta izkutuan!, hasi zen egiten. Aurrena despentsariari lagunduz, mutil koskorra zela; baina gero, bidaia bakoitzean Baionako Escalona hornitzailea lagun zuela hamar kaxa koñak kargatzen zituen, botilako 9 franko, eta Ingalaterran botila libra esterlina batean saltzen zuen!

"Egizu ganbioa... –esaten zidan Lezok– eta dirutza da!"

Galdetzen nion, ea aitak igertzen zion joko horri.

"Hasiera hartan puska batean, ez, ezta inork ere! Ikus norainoko maltzurkeria sartu zitzaidan buruan: bidaia bakoitzean ardo-barrikan 10-15 kilo garbantzua eramaten genituen tripulazioaren janarirako uretan beratzen. Ba, buietan geundela, ikatza kargatzeko zai, zortzi hamar untzi egoten ginen bata bestearen ondoan; baziren sueziarrak, dinamarkarrak, norvegiarrak, denak zetozen gugana eroatera... Ardoa aurrena. Hasieran ardo ona ematen genien, Ribero lodia, gero ura sartzeko aproposa! Askotan bost-sei egun luzatzen zen egoera hau, eta ardoa amaitzen zitzaigunean... neuk asmatu nuen!: hartzen nuen botila bat, jartzen nion laurden bat ardo eta gero garbantzuetakoa urarekin betetzen nuen! Harrigarria zena zera zen, mozkortu egiten zirela!, gatz pitin bat ere bazuen urak bada..., ba erreskadan denak ardo bila... Zoramena zen!"

"Kontrabandoa zela medio egindako ardoa eta uraren mirakulua!"

"Kontrabandoa eta beste... aitak popan egiten zuen lo, eta nik derrotan, eta oheratu aurretik etortzen zen barometroa ukitu edo kronometroari korda ematera; sentitzen nuen etortzen, eta gero gerokoak!... Kaian geundela, emakumetara eta abar..."

"Horretxegatik ez nengoen Bristolen aitarekin, aitaren... "istripua" suertatu zenean..."

Hor ere min zuen!:

"Orduan harrapatu eta esan baitzidan ez ninduela gehiago etxean ikusi nahi!"

Galdetu nion, zaldiekin kaian garraioan zebilenean, ea, aita ordurako elbarrituta zegoen...

Baietz, eta pozten zela etxerako egiten ari zenaz; "amak esana, ez nik!...; aitak berak ezin zuen hitzegin, baina entzun bai, baita ulertu ere, eta memoria ongi zeukan!... eta haserretu zen politikan, eta poliziarekin, goardiekin, nituen korapiloez jabetu zenean... Eta niri honek ematen zidan pena, aitaren abertzaletasunaren eragina, orain gorputza ahultzearekin batera.... bigundu egin zela, baina... ulertzen nuen, bestalde, etxearen defentsa zela orain nire eginbehar nagusia!..."

Aberria, orain beretzat lehendabizi familia zela.

Aita eta ama ongi konpontzen ziren elkarrekin, elkar ongi ulertzen zuten, aitak "Koño!... Rekoño!!" beste lexikorik ez bazuen ere, amak aitaganako zuen maitasunak ere egiten baitzituen mirariak. Batzutan Círculo Católicora eramaten genuen, eta han egoten zen kartatan ari ziren lagunei begira... Baina istilutsu gertatzen zen batzutan, begiekin joko jarraitu egiten zuen, eta "Koño-Rekoño"ka! salatzen zituen joko onak, eta baita egiten zituzten hutsak ere!...

Arantxa arrebak jotzen zizkion etxean aitak maite zituen piezak pianoan, eta horrek asko baretzen zuen haserretzen zenean...

Aita egoera penagarri honetan zegoela, 1928an, nor hilko eta etxean osasuntsuen zegoen anai zaharrena, Joakin.

Oso mutil ona zen, Limpias-en egon zen lehen. Arantzazutik irten eta Iparramerikako itzuli hura eginda gero, Komertzioa amaitu zuen, eta Shell-en lanean ari zela hil zitzairen. Lezok dioenez, Lezo bera baino garaia zen, atleta handia, baina beti egin behar izaten zituen bestek baino ahalegin handiagoak: pelotan hanka azpitik jokatzen zuen, besteri bentaja ematearren. Zorrozan eta Sestaon jokatu zuen, eta honetan zegoela, Arenas-ek zelai-erdian jokatzeke eraman nahi zuen hartan gaisotu zen... Eta gainera, Lezo ezer esatera ausartzen ez bazen ere, ez baitzuten elkarrekin hitzegiten!, emakumeei oso emana ikusten zuen, Lezok!, "eta gizajo bat zelako, ez baitzegoen horretarako prestatua"... , dio Lezo alprojak, fedea galdu omen zuen...

Ekarri zuen Zalduak bularretako espezialista ona, Dr. Delgado, baina tisis galopante batek eraman zuen, "txori txiki bat bezala geratu zen".

"Uste dut 1928an hil zela".

Anaia hau bisitatzeraz joan zireneko gertaerak gaztetzen du Lezo:

"Lehen Arantzazura joan nintzenez, gurasoen eskutik eraman ninduten..., sei bat urte nituela, eta Joakinek berak hamar besterik ez!... Arantzazura, Bergaratik Arrasatera diligentzian joaten ginen, hemen zaldiak aldatu eta Oñatira; Oñatin hartzen genuen zaldi bakarreko kotxe ingelesa, eta Arantzazura.

"Eta lehen etxetik kanpo afaldu genuen hartan, postrerako flana ekarri zidaten, kristalezko katilu biselatu handi batean. O! flana!... Hainbeste gustatu zitzaidan, ze beste bat nahi nuela esan nuen. Amak ezetz, nahikoa nuela, fuertea zela flana eta ez nuela ongi lo egingo... Nik baietz, eta negarrez eraman ninduten ohera, eta azkenean amak flan bat igo zezaten eskatu zuen nik ohean jateko!..."

Sei urteko setatia! eta oraindik ez zenekien -zirikatzen dut- burua nortera norabideratua lo egin behar zenuela!

"Ez dakit..., gero hori egia gertatu bada ere..."

"Ansia 1928an hil zitzaigula esan dizut..."

"Hurrengo urtean, 1929an, krisi handi bat sortu zen: langabezia handia nonnahi, eta baita kaian ere."

Lezo, CAMPSAtik eta SHELLetik pasa eta gero zaldiz tiratako gurdiekin garraioan hasi zen; aitona Remijiok obretarako berea bezala erabiltzen zuen hondarra eta harkaskarra ateratzen jarraitu zuen, dirua irabazten, lan asko egiten bazuen ere!; Bizkaiko Aldundiarekin eta Bilboko Udalarekin hitzarmenak lortu zituen, lorategietarako, Basurtorako, behar zen harkaskarra eramateko, eta hondarra, batez ere lokomotoreen eta tranbeen baleztetarako; aitonaren hondar hau oso lodia zen eta gogorra, eta toneladaka saltzen zuen, burdinbideetarako, minetarako: "La Alconera"-ra saldutakoak 25.000-30.000 pezetatara igoko ziren hilero.

"Orduan, kaia utzi behar izan nuen, kaiak denok utzi gintuelako"...

Bestalde, eta hobe beharrez, zaldia utzi eta kamioiekin hasi zen, eta hondamendia izan zen Lezorentzat, txofer txarrak, istripu asko!

CAMPSAk (1928az gero Calvo Sotelok sortutako monopolioak) deitu eta aritu zen garraioak egiten, baina langile bezala, ordutegira, domatu nahi izan zutenean, utzi egin zuen, eta ordaindu zioten dirua aurpegira bota zion buru egiten zuenari!

Hau da Lezo!!

KONTRABANDOAN dagoeneko hasia zen:

Aduanak eta CAMPSAk erakutsi zioten egiten; gauza normala bezala berebizikoak egiten zituzten: aleman batek urraidezko roilo handiak ekarri eta Aduanan txatarra bezala pasatzen zirenean, irabaziak erdibana!, eta ikusi zuen zer zen dirua erraz irabaztea, eta hasieran besteentzat, baina Lezok berehala asmatu zituen truko berriak...

SANTURTZI, garai hartan, nolakoa zen jakin nahi izan nuen.

Santurtzi 5.000 pertsona inguruko herriska zen; hor zegoen CAMPSA, kaia, eta gero, ba lotara etortzen ziren Labe Garaietako langileak, edo Babcock y Wilcox-en edo (Vizcaya"-n edo "Aurrera"n lan egiten zutenak... Santurtzi handitu eta lotarako herri bilakatu zen. "Ez zen jadanik beste nonnahiko herri normal bat. Nik beti ikusi ditut hor etorkinak bizitzen: Zamoratik, Arandatik, Palenciatik... beti hor behetik, gaztelauen alderdikoak, eta Galiziatik etorritako multzo bat ere bai... Eta konturatuko zara, sozial eta politika aldetik egoera honek zer ondorio ekarri zituen: UGTkoak ziren gehienak, nahiz eta orduan ez oso ezkertiarak izan!, zeren eta kanpotik zetozen horiek beti Guardia Civilaren eta apaizen babesean kokatzen ziren..."

Apaizek nola jokatzeko zuten galdetu nion.

"Ba, izpiriturik gabe, gaiso... Oso pozik hartzen zituzten elizan, eta gomendatzen zituzten, hauen negarrak eta kexak zirela kupituta, askotan gezurretan egindakoak baziren ere!, eta gomendatzen zituzten... eta nola orduan lantegi handietan sartzeko Guardia Civilaren gomendioak lortu behar ziren, hauek ziren hartzen zituztenak, eta euskal abizen bat ikusi bezain laster listetatik ezabatzen zituzten!..."

Nahiz eta zu, euskaldun hori, monarkikoa edo faszista izan...

"Euskalduna izatea nahikoa zen koarentenan jartzeko!"

Politika aldetik erantzunik ba al zenuten zuek?

"Solidarioekin nuen harremana, ez zen Santurtzin posible, hori hartua baitzegoen!, Bilboko kaian baizik. Horko buru, Antonio Goitia zen; Urrutikoetxea eta konpainiaren

enkargatua, oso mutil jatorra. Kaian bizi nuen euskalduntasuna. Arazo asko izan genituen UGTekin, UGT eta CNTko anarkistekin eta sozialistekin!

"Orduan ABERRIkoengana ingurutu nintzen..."

Zu, EAJ-PNVkoa izanik, ABERRIn; biak bat al ziren orduan arazo nagusietan?³

"Ni, Aberrikoa izanik, EAJ-PNVn nengoen.

Gero, ABERRI eta KOMUNION alkartu zirenean, alde ala aurka zeunden?

"Alde, bai gizona! Ez dut agertu nahi orain garai hartako gizon ospetsu bezala, baina... ia niregatik egin zen Bergarako batasuna. Zeren eta aurka zeudenetik bi: Errasti zaharra, Urtzaren aitona, eta Baltasar Amezaga, oso sabindarrak zirelako, ikusten zuten Komuniorantz gindoazela. Eta don Luis, nahaspila honetatik at, inpartzial... Uste dut, nik gehiago bultzatzen izan ez banio, Errasti eta Amezagari bultzatzen nien neurrian, nuen tratua dela eta bultzatzen izan ez banio don Luisi, ez zela Bergaran batasunik lortuko. Zeren eta Eusko Ekintzakoek ere ez zuten nahi; Jose Mari Belausteren taldeak, bai, baina Arrien eta bere kuadrilak ez zuten nahi. Basterrak ez zuen jokorik orduan. Ez. Gehien mugitzen zena garai hartan Teles Uribeetxebarria zen, bere anaiaren laguntzarekin, eta gero Barakaldokoak, 'Euskotarra'ko taldearekin: Perea, Onraitia, Ikaza bera, Agirre, hauek denak... Kontuan eduki behar duzu Eusko Ekintza Barakaldon sortu zela... eta Urrengoetxea, don Luis... abertzale handia benetan!..."

"Minetan, sozialistak ziren nagusi, eta gero komunismoa eta anarkia, anarkistak..."

"Baina, ez ahaztu!, bazen gizonik! Ortuellan, Gallartan, Somorrostron... Abertzaleak!... Ez ziren ba izango?!... Barakaldon sortu zen ANV/Euzko Ekintza, eta jendea zuten. Enkarterrietan, Losautegi arte. Enkartazioak inguratzen duen guztiari Barakaldok eragiten zion: Alonsotegi, Zorrozaeren atzekaldea, Burceña, Cruces..., eta gero Retuerto, El Regato..."

"Bestalde, Sopuertan... alderdi guzti horretan, 'La Piña' deitzen ziotena: minero industrialak, monarkikoak, Altos Hornos, La Naval, atzerritarren eragin guztia!..., hango aberats handi guztiak, eskuineko monarkikoak: espainola, eta euskaldunen aurkakoa, Bizkaiko industriaren señoritoak, denek zuten eragin handia Karrantzan eta haran horietan..."

"Baina, ah!... Balmasedan!, Zallan, Gueñesen!, hor Pepe Urrutiak zuen eragina... Iburguen, zuk Venezuelan ezagutu duzuna, eta Lanzagotatarrak... hauek oso abertzaleak ziren!!

"Baina, esan bezala, Santurtzin urri genbiltzan.

"Ez genuen Batzokirik. Ni neu, aitari eskutik helduta, oso haurra nintzela, joan nintzen Portugaletera Larrañaga poetari hitzaldi bat entzutera. Hau izan zen etxetik kanpora abertzaletasunarekin izan nuen lehen kontaktua. Geroztik, hara joaten ginen anai-arrebok aitarekin. Beste egun batean, gogoratzen naiz, Adolfo Larrañaga poetaren anaiak eman zuen piano kontzertu bat bertan, hau gazterik hil zen. Portugaleteko batzokia zen, beraz, gurea ere... Noizbait nik Santurtzin bertan bat zabaldu nuen arte... Neuk eratu behar izan nuen... Bitartean, bazkalondoan aitarekin Portugaleteko batzokira joaten ginen, eta han egoten ginen arratseko zazpiak edo zazpi t'erdia arte. Eta gero hitzaldirik bazen, hiltzaldian geratu, nire anai Iñaki kotxetxoan edo altzoan... Baina gehienbat hiru nagusiak joaten ginen, Joakin, Arantxa eta hirurok... Portugaleteko

³ *Aberri*, EAJ-PNV-ko gaztedia bezala jaio zen.

batzokia guretzat zen jai igandetan: igotzen ginen behatokira eta ikurriñaren azpitik plazara begira: zerua zen hura guretzat!! Han izaten ziren, gu bezala, Santurtziko beste bakan batzu ere: Pecho Rojo eta beste gutxi batzu, abertzale ginen guztiok"...

Gero hasten da Bilboko giroa ezagutzen.⁴

"Han aurkitzen nintzen, Colon Larreategi kalean, Linazaren tabernan, baxoerdiak hartzen ibiltzen ziren batzurekin. Alfonso Larrañaga tarteko. Gero, SOLI (ELA), orduan SOLIko sasoi gogorak baitziren, kaian lanean hasi nintzen garaia... Kaian, UGT zen nagusi"...

Giro honetan oraindik, 1933an, Gerra etorri baino hiru urte lehenago, itzali zitzaien aita.

"Min izan nuen haren alde gehiago ez egina"...

Eta dagoeneko etxean buru bazen, harrez gero egiazki, benetan, sentitu zuen etxeke erantzukizuna.

⁴ Primo de Rivera-ren diktatura 1923an sortzen denean, EAJ/PNV krisi bizian zegoen: Bilboko "Juventud Vasca" itxia, eta *Aberrri* aldizkaria debekatua; hemen zeuden gazteak eta Lezo, Eli Gallastegi e.a., eta bestalde: partiduan ordurako "Comuni3n" taldea eta bere *Euzkadi* egunkaria kalean libre. Honek adierazten du zerbait. Gero, 1930ean, J.A. Agirre eta "Lizardi", Leizaola eta beste batzuen eraginari esker lortu zen Bergarako batasuna. Batasun hau EAJ/PNV izenarekin geratu zen. Komunio hor barruan funditu zen. Hemendik kanpo geratu zen ANV, eta geroxeago, 1936an eta gero, "Aberrri"ano erradikalak bere aldetik geratu ziren.

III. Politika eta kontrabandoa

Politika eta kontrabandoa nahasian ibili ziren Lezoren bizitzan.

Haurra zenetik, aitagandik jaso zuen Euskadiri zegokion ardura eta maitasuna, lehen aipatu dugun bezala. Kontrabandoa ere azkar sartu zen bere bizibidean, eta esan dugu nola.

Lehenengo bere sentimendu sakon hori batez ere bere bihotzeko eragin bero-beroa zen, halaxe ageri da bere pentsabide eta ekintzen kontradizioetan; kontrabandoak, berriz, buruaren eragina dirudi, eta ez berez kalkuluz diruzale zelako, ez baitzuen usureroen gisa gordetzen jakin; aitzitik, etorri zen bezain azkar joan zitzaion hatzen artetik.

Lezoren kontrabandoak gehiago zuen joko eta apostu baten eragina.

Errepublika aurretikoa

CAMPSAtik nola irten zen ikusi dugu.

Ordutegiaren baldintza argudiatu zuen orduan, eta egia izango zen, noski, baina gai honetaz gero ari zitzaidala aitortu zidan, Estatu mailako erakunde hau ezin zuela berez onartu, Madriletik begiratzeko zuen begi honek laster igerriko ziola eta bere joera pertsonalari; ez zuela labaina hori lepora noiz eroriko zitzaion zain geratu nahi.

Monopolio ekonomikoarekin batera baitzetorren politikoa.

Garai honetako kontrabandoa txikia zen oraindik: 20 pakete Lucky edo Chesterfield... Oraindik ez zen behar zituen mozkinen jabe, ezagun batek ekartzen zionaren mende zegoen, eta honen untzia heltzen zenean, maletetan sartzen zuen, eta gauez, kontrabandoa egiten den moduan: karabineroak engainatu, motor txiki batekin edo arraunean, hobe, lehorreratu 500 kartoi... Portu Frankora edo Portugaletera... "Izan ere ez nuen sekula karabinerorik erosi, erraza bazen ere; nik neure legeak, nire kontzientziatzeko legeak!, nituen"...

Hau beti aitortzen du lege bezala, ez orain aipatzen ari garen pitinekin, baita 1934ean kontrabando handia egiten zuenean ere!... "Orain neure untxiarekin, eta bi edo hirurekin... ni beti hemen, Frantzia..." (Hondarribian hizketan ari baginen ere, beti bere burua "bestaldean", "Donibanen" edo Frantzia balego bezala ari zen, beti hain ohitua!)... "beti pertsegitua sentitzen bainintzen; beti 'hona' etortzen nintzen, baina beti ihesean, zeren eta harrapatzen baninduten, egurra jasan beharko nuen handia eta nekarren guztia galdu!! Ez, ez!... Zigarrotxoak aipatu dizkizut orain, eta asko sartzen nuen!, noski, baina bazen besterik ere: Suizako edo Valenciennes-eko farfailya, puntilla, bizarlabantxoak, 'hojak'... gehien hauekin irabazi dudala uste dut... Handika erosten, noski!, hemen dago gakoak, kontrabandoa zenbatekoa egiten denean... zeren 'hoja' bakoitza niri zentimo bat kostatzen zitzaidan, eta bi 25 zentimoko erreal batean saltzen nuen... egizu kontu!"...

Baina horiek saltzeko, sare bat beharko zenuen..., galdetu nion.

"Ba, hara, gomendatzen zidaten jendeaz fidatu behar nuen: honek edo hark hau behar du saltzeko, eta Bilbon, edo Madrilen eta Barcelonan... Badakizu zer jende den hau: isilka bezala banan bana saltzen ibiltzen diren horietakoak: karameluak, kondoiak eta denetarik saltzen dituen txinatarra, ba horiek saltzen zizkidaten bizarra egiteko 'hojak'... Gehienetan ez nuen jende xehea ezagutzen, nire harremanak banatzaileekin izaten nituen, hauek etortzen zitzaizkidan; eta beti kredituan!, hau zen beste arriskua... honek 25.000 pezetaren salkina erosi eta 10.000 eskuratzen zizkidan...; galdu, ez nuen galtzen, baina irabazi handiko beste 15.000 kobratzeko!.... Tabakoa, berdin... Santurtzi guztia tabakoz betea edukitzen nuen!!: Rompeolas-en, faroko dorrean, honen sotoetan... Faroan goian bizi zen dorrezaina, eta maiz aldatzen ziren... Beno, eskupeko bat eman, eta haietako batzuk ez zekiten zer zen ere, eta ez zuten jakin nahi ere!... Bestalde, beti bazen obraren bat martxan, edo sortzen zenuen zeuk lanen bat, eta zementua zeramaten kamioi gainera merkantzia bota, toldoa gainea... eta aurrera!, han denek uste baitzuten hura dena porlana zela. Askotan osaba Manuelen sotoan; herriko Portalada esaten genion inguruan bizi zen, hura dena joan zen pikutara aspaldi!... baina han, Mamarigako aldapan... Gero, Sebas... ezagutzen duzu... horren etxe aurrean zegoen Casa Torre-ko markesaren jauregi ederrean, Bizkai osoan dagoen jauregirik ederrenean..., hutsik gehienetan... bada, horko lorazaina nire laguna zen, eta nik jauregi hori leporaino tabakoz eta beste trastez betea nuen...

"Eta, noski, karabineroak arakatzen han eta hemen, eta Bilbon!, ez alferrik!

"Nik Bilbon egin nuen gauzarik ausartena hauxe izan zen... Isabel II. zubitik gertu, Erribera, 'Bar Amaya'ren ondoan dagoen kurban, Durangoko autobusak irteten ziren lekuan... Arriagatik, han nuen Sasietako laguna, sokak eta kordeldegiko beste gauzak, eta untzigaiari saltzailea... bulegoa hantxe zuen, eta gero, Los Jardines deituriko kale tartean zuen barrakoi bat, ardangela edo biltegi handi bat... bada, batzutan nik betetzen nion ardangela hori...

"Bada, haraino sartzen nintzen, Erriberaraino, Arriaga Teatroaren atzean, Isabel II.aren zubia pasa... han hustutzen nuen gauez... hau gauez egin behar izaten da, goizaldera hobe, eta hori... sartzen nuen!... Sotora. Eta gero, behar nuenean, atzekaldetik ateratzen nuen..., edo aurretik!... askotan bakoitza 500 kartoiko tabako paketeak..."

Errepublikaren aurreko garai hartan bazen Lezoren bizitzan beti izan den frente bat: karabineroak nola engainatuko zituen, honexek jartzen zion joko horren beste frente bat, eta hau serioagoa: abertzale bezala goardia zibilek aurpegiratzen ziotena.

Bilboko euskal biltokiez galdetu nion.

"Juventud Vasca" aipatzen du lehendabizi; bai, bazen besterik: Matiko, Begoña, "Sabin Etxea" bera. Hemengo lehen solairuak Bilboko batzoki baten antzeko jokoa zuen: bazen zerbait!, EAJren bulegoak zeuden, eta Bizkai Buru Batzarra... Baina pena ematen zuen, jende gutxi joaten zen. "Juventud Vasca" beste zerbait zen!! Gehienetan jende ezberdina, gazteagoa... eta "gazte izanik handik pasa ginen guztiontzat DENA zen! Gu, "Jagi"tarrok ginen honen motorra"...

Jagi nola sortu zen galdetu nion.

"Partiduaren barruan sortu zen, baina hain 'Jelkide', abertzale...'Comunion'goak mindu egin ziren, eta hortik dator bereiztea eta banaketa..., inoiz gertatu behar ez bazuen ere! Eta nire esperientzian, gero lortu zen batasunak ez zuen inoiz etorri behar,

askotan eman dit pena horrek... Zeren eta 'Comuni3n'ekoak gutxi ziren, boteretsuak baziren ere gutxi hauek, hau da pena... Egitazko abertzaletasuna bizi ez duten bi zatiak ez ziren elkarrekin bizi izateko eginak... Xemein, esate baterako. Partidua zen, baina gero, Bergaran batasuna egin zenean, Partidu baino gehiago zen Comuni3n... (isildu egiten da Lezo)... Orueta eta Xemein, batasunaren ondorioz da ulertzekoa nola Aberri taldeko izan zen izpiritua dena uzten duten; zeren eta, egia da hau!, bi hauek Aberri-ren arima eta bizia izan ziren!

"Gero... (eta ahotsa apaldu du Lezok)... hor gertatzen dira oso pertsonalak diren txikikeriak... Eta pena izan zen!, baina *Jagi*, Partiduaren korrente abertzale bat bezala jaio zen".

Eli Gallastegiz (1892-1974 Donibanen) galdetu nion.

"'Gudari' izenpetzen zituen *Aberri* aldizkarian idazten zituen artikuluko sutsuak zirela eta ezagutu nuen. Berebizikoa zen; ni neu baino ia hamabost urte nagusiagoa, bilbotarra, Iturribidekoa; Juventud Vasca-n biltzen ginen eta nonnahi, bere bulegoan, zeren eta niretzat garai hartan dena utzi eta Elirenera!... Jatera ere askotan joaten nintzen bere etxera. Handik laster, 1925ean, ezkondu zenean, egin zitzaion omenaldia aitzakitzat hartuz, preso sartu zuten; Zumarragara joan zen bizitzera, eta beste hiruzpalau aldiz atxilotu eta gero... Eta honekin batera garai hartan abertzale argia, Francisco Gaztañaga famatua zen... hau izan zen lehen aldiz sotana eseki zuena!, berebizikoa orduan!, eta atzerriratu egin behar izan zuen... Hamburgora joan zen, Rusiara ere bai; handik berebiziko artikuluko ederrak bidaltzen zituen *Aberri*-ra. 'Angel de Munain' izenordearekin agertzeko... Folietinak idazten zituen... ongi idatziak!; nik gau asko pasa ditut gizon honekin hizketan, apaiz izateari utzi ziolako drama handi bat zuen barruan... Ez, ez zen ezkondu, baina Anamari judaka alemanarekin izan zuen familia, semeari "Aitzgorri" deitu zioten... Baditut argazki batzu horiekin. Oso gizon ona. Zer pena! Txilen hil zen. Gauza asko zituen idatziak, baina ez dugu lortu ezer, dena galdu balitz bezala...

"Bazen beste bat Elik baino indar handiagoa zuena: Egileor,⁵ honek baino denbora gutxiago baitzuen galtzeko, Elik; esate baterako, gure Gandhi, Manu Egileor zen, bere fisikoa bera, oso neurri handikoa zen, eta zorrotza, eta baita ironikoa ere behar zenean; gero, Orueta, Xemein, Teles Uribeetxebarria, honen anaia Manu, gero Areiturtena, Tomas Etxabe, guretzat gizon ospetsuek osatzen zuten taldea... *Partidukoak*, bai, denak PNVkoak. Bai, izan ere batasuna sortu bezain laster sortu zen ANV, eta hauek denak, batez ere Teles de Areiturtenak, Tomas Etxabek, horiek bere taldera eramane nahi gintuzten, ANVra. Guk, ezetz, gu Comuni3n-eko jeltxide guztiak baino *jeltxideago* ginen; hor txapel batekin bi buru estali nahian zebiltzan... Patxo Arregi, esate baterako, eta gizon zentzukoa zen, oso ona... baina PNVko hauek baino jeltxideagoak ginen gu.

⁵ *Manuel Egileor Orueta*, Abandon jaio zen 1884ean, lanbidez ingeniaria, baina politikari abertzale bezala izan zen ezaguna. EAJ/PNVko bazkidea, Bilboko "Juventud Vasca"ko lehendakari izan zen (1916), gero Durangotik diputatu (1917-1919), Amurrioko alkate, Bizkai Buru Batzarrekoa (1916-1917); 1931n diputatu Madrilan, eta Bilboko EAJ/PNV buru (1934), gero BBBkoa; idazle fina ("Ikasle"), *Aberri* aldizkariaren zuzendari izan zen. 1937an Britainia Handira irten zen. Iparraldera itzuli, gaisotu, eta bi lan nagusi idatzi zituen: *Arana Goiri'tar Sabin en la historia de Euzkadi*, "Marcos de Uriarte" izenordearekin, eta *Sabin Arana Goiriren lan oso-en Sarrera*. Zornotzan hil zen 1970ean. *Auñ*, Echau-Enti. 165 or.

"Zeren eta badira erabakiak hartzeko diren uneak, eh!!"

Lehen aipatutako atxiloketaren ondoren 12 urteko espetxearekin mehatxatu zutenean, Eli Gallastegi atzerriratu egin zen. Hendaiara lehen, eta gero Donibanen jarri zen bizitzen; hemen Euskal Independentziaren komitea sortu eta gero, 1926an Patxo Belaustegigoitiak Mexikon zuen lantegi batera deitu zion, eta bere emaztea eta lehen semea, Iker, hirurak joan ziren; han agertu zuen 1928an *Patria Vasca*. Hemen eta *Aberri*-n idazten zuen. Mexikoko prentsan ere bai. Bergara-ko batasuna 1930ean lortu zenean itzuli zen, hemengo eskaria dela eta, batez ere Lezo Urreiztiarena.

Hemen, bere euskal lanez aparte, euskal-irlandarra zen enpresa bat zuzendu zuen.

Honek izango du gero Eliren etorkizunarekin zerikusirik!

Baina oraingoz, hurrengo urtean, 1931n Errepublika dator, eta hemen sortzen da Eli Gallastegi eta Joseba Andoni Agirreraren artean zerbait.

"Agirre –dio Lezok– abertzaletasunera etorri aurretik Acción Católica-ko pertsonaia bat zen. Ez diot meriturik ukatuko, baina Agirrek zuen berezko erakertasun handi horrez kanpo, gauza asko ez zitzaizkidan gustatzen. Lizarrako estatutua, esate baterako, eskuinekin izandako lotura hura. Nik ezagutu nuen Jose Antonio futbolari bezala, bere anaiak ezagutu ditudan bezala; baina nik ez nuen, esate baterako, Juventud Vascan ezagutu!...lehen aldiz etorri zenean, gogoratzen naiz, Mario Ormaetxea eta beste batzuekin nahi gintuztela 'Acción Católica Vasco-Navarra'n sartu, bera zen honen presidente orduan, eta hitzaldiak ematen hasi zen Pedro Lojendio, Artaza, Chalbaud... jesuita guzti hauen eskutik...

"Jose Antonio Agirre oso elizkoia baitzen; oso gizon fededuna zen, eta hemendik tira zezaketen!... Eta nola asko aupatzen zuten, zurikeria handiz tratatuaz..."

Santurtziko batzokiaz galdetu nion.

"Gure herriko Batzokia geuk sortu genuen, lehen esan bezala. Parkearen kantoi batean zegoen, orain Banco de Santander dagoen lekuan. Herriko gizon handiak, Aceo eta ni... Eta oraindik hor dabilen xahar bat, Izaurieta, zuk ezagutzen duzu... Baina Santurtzin egin zen guztia, ia dena, nik egin nuen, Rikardo Aceo, eta Loidi, eta Alfredo Ruiz del Castaño lagun nituela... Hau oso mutil ona zen, otzanegia behar bada...; baina lagun hauekin, eta batez ere Julian Irigoyenekin, Comución-ekoa zen bera, baina etorri zen Partidura: Cabieces-era Diputazioak jarritako eskoletako maisu bezala etorri zen Auritz Berriko (Espinal) nafar bat zen, eta aipatu dudan Migel Izaurieta, abertzaletasunean langile izan baita... Gero, nire aita!..., hark eramaten gintuen Portugaleteko batzokira, erakusten zizkigun euskal abestiak, hura abertzale handia zen!...

"Baina, esan bezala, nik sortu nuen Santurtziko... Lehen arazoa, etxea bilatzea izan zen, eta bat gustatu zitzaidan; don Andrés Allende, 'Bocanegra' deitzen genion beltxaran gogor bat, Susoko aberatsen familiakoa..., eta, zera, joan nintzaion... ordurako beldur piska bat bazidaten herrian, honek ere bai!... eta esan nion areto hori behar nuela, eta banekiela libratuko zela laster, eta, mesedez, ez beste inorekin konprometitzeko!... 'Je, je' egin zidan barre, ilun, eta zuen astaburuarekin ikusi ninduen hain ziur nire eskaeran, hain irripartsu eta lotsagabe... 'Bueno, bueno, ikusiko dugu'... Ikusiko dugu ez!, esan nion, oraintxe bertan jarri behar didazu errenta, eta egin behar ditugun obra batzu.... 'Zer, etxea suntsitu behar al didazue?'... Ez, ez, egingo dugu inbentarioa, eta behar

duzunean itzuliko eta nahi baduzu, erosiko dizugu..., epeka ordainduko... 'Ez, ez, nire eskriturak eginak ditut eta...' Ba notarioarenera joan eta alda arazi iezazkiozu... 'Bueno, bueno'...

"Eta berehala jarri genuen Batzokia".

Errepublika badator, zer pentsatzen duzue "Aberri"koek?

"Hauteskunde aurretik geuk aukera bat genuen: ezkertiarrekin joan, Monarkikoen Blokearen aurka, eta erabaki genuen aho batez ez botatzera joatea. Hor ANVkoak nahasi ziren. Oraindik hori erabaki gabe, 'Euskalduna' frontoian eratu zen Bilbon lehen hitzaldi handian hitzegun zuen Mexiko-tik etorri berria zen Elik. Eliri ez zitzaion Bergarako batasuna gustatu. Gu, gazteok, onbeharrez, 'batasuna da indarra' eta abar, baina ez genuen ondo egin, ez genuen Comución-eko jokoak ezagutzen. Gero, geure jendea, Estevez, Orueta eta Xemein, eta gero Manuel Egileor, batez ere hau, idazkaritza bat eskaini zioten eta hor geratu zen."

Egin ziren hauteskundeak, eta Errepublika etorri zen, zer gertatu zen Bilbon?

"PNV, beste edozein errepublikar alderdik bezala manifestapena eratu, horren alde. Komentuak gorde. Noski, gu ere ezkertiarren jokoaren aurka geunden. Madrilen eta beste lekutan gertatu zirenak izugarriak izan ziren. Euskal Herrian ez ziren gauza izan, gu gehiago baikin; gainera, ez ziren ezkertiar guztiak horretan elkarrekin; sozialistak, esate baterako, ez ziren horretan ari."

Ez al zenidan zeuk esan, Santurtziko eliza erre zutela?.

"Bai, baina geroxeago gertatu zen hori"...

IV. Hauteskundeak Santurtzin, eta Errepublikak

Santurtzin egin ziren hauteskundeek (1930) ez zuten, noski, Errepublikaren etorrera (1931) erabaki.

Baina Lezorentzat zerikusirik handia izan zuten:

"Ezkerrak osatu zuen Frente Popular edo Blokea bide zela, erratz handi batekin bezala eskobatu gintuzten!... Santurtzi-ko Udalaririk zegozkion 16 zingotzietatik, 12 atera zituzten!... Gainerantzeko lauak: eskuineko minoriak 2, eta geuk osatzen genuenak beste 2; baina guk lortutako emaitza, faltsua izan zen, zeren eta 26 botu-txartel neronek sartu bainituen hautestontzi batetan"...

Sozialistek ere ez ote zituzten beren faltsuak sartu?

"Ez, ez!... ez zuten beharrik... azteraldian ikusi zen hori: Santurtziko hautestontzi guztietan botatako justuak irten ziren, gure hautategian bakarrik, l.ean, agertu ziren nik sartutako 26ak... Horiei esker irten ziren herriko bi zinegotzi nazionalista bakarrak: Alfredo Ruiz del Castaño eta Ramon Loidi. Horiek nik sartu nituen; mahai honetako buru, Hurtado zen, Soperuetatik Santurtzira bizitzera etorria, eta bigarrena, Bofra Ageo, eta mahaiko hirugarrena, Felipe Gutierrez..."

("... Aurretik, herriko erretore zen don Genaro Oraa etortzen zitzaidan herriko dozenerdi bat jaunek osatutako zerrendarekin; oso jende ona zen., koño!, baina eskuinek kandidatura bat osatu behar genuela, elkarrekin joan behar genuela, zeren eta bestela ezkertiarak... Nik erantzuten nion beti, ezkerrak edonola irabaziko zuela egoera soziologiko hartan!, eta geronek ere ez genuela inola eskuineko kandidaturan sartu nahi; bestalde, eskuina bakarrik joanda, behintzat egiazko eskuina izango zela... Gu ez ginela inola moduz horiekin joango!...)

"... Eta hala, eskuindarrek ez ninduten bereganatu, eta bakarrik joan ginen.

"Nik ezkerrekoekin joan nahi izan nuen, hau da egia, eta asmo honekin bilkura bat egitea ere lortu nuen... baina hor irten zitzaizkidan Fuenmayor-tarrak!: anaietako batek herriko eliza, azoka bihurtu nahi zuen!..., eta gero alkate izatera heldu zen honek, San Roke-ren aldarean bere saltokia ipintzeko asmoa ere azaldu zuen!!... Bai, bai!..."

Gizon hau nor zen galdetu nion.

"Erriojako Fuenmayor-tik hiru urte lehenago etorritako bat, nonbait; mihiluzeek ziotenez, jokalaria zen, eta bere herrian zerbait itsusirik egin eta gero Santurtzira bizitzera etorria; oso sinpatikoa bera, aurpegia ematen zuena, oso ezkerra, oso antiklerikala; herrian espartinak eta gomazko zapatak saltzeko jarri zuen dendak "La zapatilla de goma" izena zuenez, "Zapatilla de goma" gaitzizenarekin geratu zen; ezaguna zen gure herrialdean, azokaz azoka ibiltzen baitzen... Ba, honek oso serio esaten zuen San Rokeren aldarean jarriko zuela bere saltoki nagusia, 'Udalak merkatuan kobratzen zuena erlijioski ordainduz, noski'..."

"Horixe zen bada herriko indar politikoen erlazioa.

"Eta sindikatuari bagagozkio berriz: ELA, istiluak UGTrekin, eta berebat CNTrekin. Gainera, geuk ere ezin genituen ikusi: haiek grebara bazihoazen gu eskirol, eta guk greba

proposatzen genuen bakoitzean, haiek, gu sabotatzearren, eskirol. Oso harreman txarrak genituen...

"Haiek grebara deitzen zuten bakoitzean gu greba hori apurtzera.

"UGTk eramaten zuen PSOEko jende guztia (kanpotik etorria gehiena) eta baita errepublikarrak eta komunistak ere. Denak, bai, eta nazionalista asko ere bai! Gu giro hartan kokildu egin ginen; baita Acción Vascako gehienak ere, salbuespen gutxi eginda, eta askotan UGTko zuzendariak ziren, gainera! Bestalde, bazen Acción Vascako zuzendaririk SOLIn zegoenik ere, eta, bestetik, afiliatu hutsak UGTra joanak."

Aldarrikatzen da Errepublika BILBOn, eta zer gertatzen da?

"Beste partidu errepublikarrak bezala, PNVk ere manifestapena eratu zuen. Gero, komentuak zaintzen... zeren eta, egia da, hori ezkertiarren probokazio bat izan zela, arma eta guzti! Bai, komentuak babesten... apur bat monarkikoekin eta karlistekin batera... Egia da, denok Eliza beraren fededunak ginela, eta min egiten zigula honela jokatzek, geure buruak askorentzat Errepublikaren aurkako bezala seinalatzen genituelako; eta ez zen hala. Madrilen eta beste leku batzutan eliza eta komentuetan piztu zituzten suteak, eskoletatik kendu zituzten gurutzeak... hauek ez gintuzten honenbestez "Viva Cristo Rey!"... eta "Viva el Papa Rey!"... bazterretan jartzen zituztenekin batera lotu behar, jodé!!... Honek ere ernegatzen baikinuen!... Egia da, garai hartan, eta orain errepublikaren hasieraz bakarrik ari naiz, desorden kriminal haiek aberekiagoak zirela, zeren eta gutatik gehienok erlijioaren magalean heziak izan ginen, sakon, sentimenduz, geure gurasoengandik maitekorki jasoak, mezak, jaunartzeak, etxeko otoitzak, errosarioak...

"Euskal Herrian ez zen hainbestekoa izan.

"Ezta gutxiagorik ere!!

"Bilbon izan ziren saio batzu, baina guk Bilbon gehiengo genuen, eta ahoz manifestaldietan astakeriak esaten zituzten ezkertiarrek ere ez zieten gaizkileei laguntzen; zentzua zuen jendeak, sozialistek"...

Goazen Errepublikaren sorrerara berriz...

"Gu, 'Aberri'koaz ari naiz orain, Lizarrako Estatutua-ren aurka geunden, eta PNVri geure laguntza ematen bagenion ere, barrutik, ez genuen 'pastelada' horretan sinesten"...

Hala ere, egoera honetan ezagutu zuen Lezok Franco jenerala.

"Estatutuarekin Madrileran joan ginenean... ni Orejarekin haserratu nintzenean..., ba, diotsudan bezala, Felipe Lafita inguratu zitzaidan; urteak ziren ikusi ez nuela, herriko laguna, eta esan zidan: 'Adizak, mesede bat eskatu behar diat; hi Nazionalismoan norbait haizenez gero, interes handia diagu don Francisco Basterretxea ikusteko'... Orduan Pako Tribunal de Garantías Constitucionales-eko partaide baitzen, eta honekin hitzegin nahi zutela hau esateko: Hara, Azaña-Legea oso gogorra duk ('sangrienta' hitza erabili zuen) militar askorentzat, eta artikuladoan aldaketa txiki bat eginda gauza konponduko huke, eta nola orain Tribunal horretan daudenen arteko pertsona den... Eta hau konponduz gero militarrek: batzuk erretiroa eskatuko liakete, bestek igoera bat lortuko... puntutxo batzu ukitura... emeki, ez liokek legediak hainbeste arerio sortuko. Horixe nahi diate militarrek, gorroto bide bihurtu daitekeen hau leundu...

"Horretarako nahi geniake Basterretxea jaunarekin egon.

"Beno, esan nion nik Hogar Vasco-n (euskal etxearen izena hau zela uste dut) ikusiko nuela Basterretxea egun hartan bertan, zer zegoen esango niola... Eta hark, Lafitak: beno, Basterretxeak berak jartzeko ordua. Ni han egon nintzen Basterretxearekin hiru militarrek etorri ziren arte. Niri lagunak aurkeztu zizkidan beste biak: Franco eta Ansaldo, eta nik biak agurtu ondoren, nire aldetik Basterretxea aurkeztu nien hirurei, eta han utzi nituen; Oriol, aitarekin, egotera joan nintzen, eta Julio Urquijorekin, han bertan baitzeuden; kazike modura han zegoen beroiekin Llaguno, Orduñako alkatea, karlista, bere ekipoarekin."

Ez zenion don Pakori inoiz galdetu hori zertan geratu zen?

"Ba, horixe, konponketa txiki bat zela..., besterik ez..."

"Ba, esaten ari nintzaizun bezala, ez zitzaigun guri eskuindarrekin joatea atsegin izan, ezta hainbeste 'enboskatu!' geureganatzea ere... Orduan, apirilaren 14ean errepublikar berri askogatik esaten zen bezala... Guk ez genituen orduan Partidura etorri zirenak iraindu, batzutan mangoneatzera eta figuratzera etorri baziren ere. Enbuskatzera etorri zen masa, bai Nazionalismora eta baita Solidaritatera ere... asko, asko!... jende ona, eskuindarrak, zeren eta Gil Robles-en CEDA eta PNV-ren artean, nahiago zuten Partidua, noski, nahiz eta Sabino Aranaren dotrina ez ezagutu; baina fuerismoa, estatutua, bai... eta jende asko etorri zen uholde hartan"...

Arazo sozialagatik ere bai; zuk uste al duzu orduko EAJ/PNV sozialki atzerakoa zela?

"Ez, ez!... Ez da inoiz atzerakoi zian; izan ditugu burutxo batzu... Sotarekin gertatu zena, beti kritikatuena izan delako, eta esaten zuten gu Sotaren morroiak ginela... Ez!!... Fama txarra jarri zioten Sotari. Sota besteak bezalako patroia zen. Behar bada beste gainerantzekoak baino garrantzi handiagokoa, alderdi guztietatik garrantzi handia zuelako, baiiak berak nahi ez zituen gauzak...; neuk askotan esan dudana bezala: Sota bera baino Sotistago ziren. Bere inguruan, maffia antzeko zerbait sortu zen. Sotak EAJ-PNVn eragina zuelako, askok Partiduaren bidetik sartu nahi!! Bazen Sotista izanik Partidua gustatzen ez zitzaionik, eta hau Sotarengana 'Euskalduna' edo 'Sagunto' edo 'Elorrieta' edo Minetatik sartzen zitzaion..."

"Alde edo saihets asko izatearen arriskua!

"Zeren eta, dena dela, Bizkaiko aita, Sota izan da! Zalantzarik gabe!!"

V. Santurtziko eliza erretzen dute

Prietoren lagun min izatera heldu zen, baina pertsonalki ezagutu aurretik, orduko sozialisten aurkako borrokan bere liderra nola ikusten zuen jakin nahi nuen:

"*El Liberal* egunkarian irakurtzen nituenetatik besterik ezertatik ez nuen ezagutzen. Egia esan, *Euzkadi* eta *El Liberalen* arteko borrokek zirela eta, gure aurkako borrokan ikuspuntutik ikusita, Prieto gizon gaiztoa zen ("malvado" hitza erabili du).

"Geure arerioa zen.

"Hainbestearino gorrotatzen nuen, ze don Luis Arana Goirik burutik kendu ez balit, Orduñan akabatuko nuen; kotxez handik zetorrela bihurgune batetik behera botatzea burura zitzaidan..., hau da erabaki nuena... Orduan don Luisek kendu zidan hori burutik. Baina gero jakin nuen, Prieto gainerantzeko sozialistak baino gehiago zela; berarekin izan nuen tratuak irabazi egin ninduen"...

Zergatik diozu hori?

"Prieto, gure harremanak medio, handitu egin zitzaidan, gizon handia zela ikusi nuen, eta ez zuela zerikusirik bere jarraitzaile gehienekin... Errepublikako gizonik handiena Prieto izan zen, eta ondo ezagutu eta bihotz garbia duen edonork aitortuko dizu hau. Gure arteko borroketan, arerio bezala, bidegabeki, eraso genion; bi alderdietatik itsukeria beraz aritu ginen gorrotoak sortzen; geure aurka, euskaldunen aurka baino nazionalismoaren aurka gehiago eraso zuten, eta guri, gure aldetik, EAJtik gero txarto hezi gintuzten... Nere ustez gorrotoak sortzen duena beti da egiaren aurkako gaiztakeria... Haiiek, sozialistek, bere materialismo "santua", sakratua, aurretik... zer koño!, ez dute seriooki erlijioaz pentsatzen, uste dute hemengo errealitatetik at ez dagoela ezer!... hori musika dela!... baina Prieto, esate baterako... Ni sartzen naiz sozialistekin, eta Zarza-ren laguna naiz; gero Urrejola egin zitzaidan lagun... Pertsonekin egiaz mintzatzen zarenean, eta UGT bera ere bere gizonekin urriko (1934) erreboluzio hartan!..., 'El maño' deitzen zioten bat dut buruan...

("Santurtziko Junta de Obras-era etorri zen 'maño' bat, Primo de Rivera baino lehen, ni haur bat nintzenean, hauteskundeetan, botoa bost pezetako 'duro' batez erosten zenean..., orduan, goardiazibilak zaldi gainean eta lehen tokea jo eta jo bigarrena, turuta..., hau 17 eta 18 eta 19an, oso gogorra izan zen... hor zeuden Santurtziko frontoia, Guardia Civilaren koartela, "perrera", agoazilaren etxea, frontoiaren errebotea, grebariak, eta larunbat arratsetan 'El maño', arrantzaleen kofradiako lonazko zakutxoarekin, dena izkutuan eta goardiazibilak han, aulkian eserita frontoira begira, eta errebotearen atzetik keinuka, eta hor zetozen, zu, grebariak, bi pezeta, bi pezetako pieza, jasotzen aste guztirako!, greban jarrai zezaten...")

Noski, Lezori, ikusi dituenak ez zaizkio ahaztu; batez ere bakoitzari berea aitortzekoan.

Sarri egiten duen bezala.

Bestalde, hauek berak Santurtziko eliza erre zutenean!!

EAJ-PNVk, laburtzeko: Partiduak, eta eskuinekoek hauteskundeetarako osatu zuten (1931) delako "Minoría Vasco-Navarra" hura hautsi zenean (1932), karlistek, Bilbora

etorri eta "Euskalduna" frontoian hitzaldi bat eratu zuten. Hemen berebizikoa sortu zen: karlistek pistolero batzu jarri zituzten "ordena gordetzeko" edo, eta sozialistek ez zieten hitzegiten utzi nahi, eta karlistek zazpi sozialista hil zituzten; sozialistek ez zuten inor hil, baina ehunen bat karlista atxilotu zituzten...

Hilek sortu zuten betiko eragina, noski, eta hurrengo egunean manifestaldi haundi bat eratu zen Bilbon, Bizkaian oso gutxitan egin den bezalakoa.

1932 urteko urtarrilak 17.

Santurtzin Lezorekin gertatutakoetan, kontuan eduki behar da, garai honetan herriko EAJ-PNVko batzokian buru zela, eta honek dioenez, "ezagutzen nituen batez ere gure tabernetako 'gora'-zaleak, eta gu ezkeraren oso aurka geunden orduan, neuk agindu nien arratseko zortzietan denak erretiratu behar genuela etxera. Ez baikeuen ezkertiarren eta karlisten arteko istiluetan zerikusirik... Eta neu ere, inoiz ez!, baina egun hartan esandako orduan errenditu nintzen etxera.

"Eta gainerantzekoek ere kasu egin zidaten.

"Ordubata inguru izango zen 'Fontuso' atariko mailukoa jo zigutenean... eta bi lagun: Escobar eta Santi ziren: jaisteko, eliza erre egin nahi zutela!!...

"Mekaguen la mar!!...

"Bai, elizatarian arrantzaleak eskuzko karroetan, eta betidanik gordetzen zituzten bolitxeak, arteak, aparejoak eta horiek ateratzen ari zirela, gero gasolinaz sua pizteko!... Mekaguen la mar!, jazten ditut galtzak pijamaren gainetik... jaisten naiz pistolatxo batekin, heltzen naiz atera, eta herriko bi serenoekin egiten dut topo, bat herritarra zen, eta bestea, bere buru, udalmutilen buru egiten zen anarkista bat fusilarekin dardarka ni apuntatzen:

"Arriba las manos...

"Zergatik?

"¡Manos arriba!, berriz...

"Baina Jainkoa!... eta hor dator Taranco, herriko bat, eta hasten ez zait bada gorputza arakatzen!... eta pistola ukitzen dit... eta uzten!, ezer esan gabe, eta oraindik eskuak gora eta behera, zer egin ez zekiela, eta esaten diot:

"Adizu, zer ari zara, katxeatzen ala magreatzen!!!, eta gizajoak azkenean ateratzen du nire pistola:

"Hemen dago..., eta bere jefeari pasatzen dio.

"Harrez gero, bazihoazen beherantz, heltzen diet atzetik biei lepotik eta esaten diet: 'Beno, pistolatxo hori itzuliko didazue gero..., hori ez dadila Guardia Civilaren koartelera joan!...

"Ez, ez...

"Utzi nien joaten, eta ni, arineketan, eta beste errepidetik herrira jaisten naiz... Joder!, jendetza handi batekin aurkitzen naiz!!... altxamentu bat zirudien!!! Ikusi ninduten, berehala inguratu, eta herriko gartzelan sartu ninduten. Ni neu, lasai orain, jendetza ero haren mende ez nuen erori nahi... eta esan nien: 'Niri hemendik irteten eta alde egiten utzi iezadazue'... Zeren eta 1932.ko urtarrilaren 17ko altxamendu hura Bizkai osoan zabaldu zen, "Euskalduna" frontoiko hilketen erantzun bezala, eta hamarrak edo hamaikak alderako hor jaitsiak ziren minetatik, meatzari guztiak, ezker dena altxa zen, diziplina handiz une hartan, UGTko, PSOEko, Gallarta eta Ortuellako ezker gutzia.

"Eliza erre, hurrengo egunean, 18an egin zuten.

"Honela gartzelan nengoela, etorri ziren nire alderdikide eta lagunak, Loidi eta Alfredo Ruiz de Castaño, bi zinegotziak, eta esan zidaten, hobe izango zela goardia bat eskatzea!...

"Zergatik goardia, esan nien, hemen orain soldaduak jartzen badizkirate, probokazio bat izango da!, nork daki hemen herriaren eta soldaduen artean zer gerta daitekeen!!..., egin behar didatena da libre utzi, kalean, eta talde horrek zerbait nahi badu, esan dezala, edo bestela, Serantes-eko fuertera eramane... (Han 20-30eko pikete bat egoten baitzen, teniente batekin; bazegoen artileriako beste bateria bat ere Punta Luzero-n...) Baina ez zuten nire irtenbideari zegokionez ezer aurkitu; eta gauza gero eta okerrago jartzen ari zen, oso itsusi, eta arratsaldeko ordubiak izango ziren gizatxar zirtzil bat etorri zitzaidanean, kanaila hutsa baitzen... udalmutilen buru egiten zuena..., eta esan zidan... coño... gauza gaizki jartzen ari zitzaidala, eskainitako goardia onartu egin behar nuela, tropei etortzen utzi... Eta ikusi nuenean hori bakarrik zela hark nahi zuena; ni piska bat tanteatzera etorri zela bistan zegoen... Esan nion: Adizu, Blas, begira, nik neure burua defendatzeko ez dut inoren beharrik, e!, niri falta zaidana da zuk hor daramazun pistola niri uztea...

"Hori ez!!" ...

"Bai, bai... zeren eta bestela ez zara hemendik irtengo..., eta plantatu nintzaion aurrean, aurpegiz-aurpegi, begietara begira..., eta honek dagoeneko nirekin bi borroka handi izan eta eskarmentua bazuenez gero, eta seriooki ari nintzaiola hizketan:

"Eh!, ez...!, esan zidan, ezta inola ere..."

"Ez zara ba hemendik pistolarekin irtengo!; irteteko, niri pistola eman behar didazu lehen; nik neure burua defendatu behar dut, badaezpada ere, zerbait behar dut eskuetan defendatzeko, ez bainintzateke batera harrituko nire bila etortzea... Eta, noski, ez dut inola ere hemen, preso eta defentsarik gabe, harrapatzea nahi..."

"Eta azkenean alu hark engainatu egin ninduen!! Joaterakoan, mantso lehendabizi, baina azkar itzuli eta... gertatzen zena zera zen, nik giltza kendu niola, baina ez nintzen konturatu, ordea, kanpotik atea trankatzeko burdinezko fleje bat zegoela, gako batekin, atalaga bat!... eta maltzur hark kanpotik itxi zidan atea!!!

"Lepoa bihurritu izan banio!..."

"Eta, noski, giltza ez zen kasu hartan aski!!

"Gizon amorratuaren portaera izan nuen: dozenardi bat kolpe handi eman nizkion bi besaburuekin, txandan, eta ero baten atzerakako abiada hartu eta bizkarrarekin!, baina ez alferrik! Etxea botako nuen atea baino lehen! Ez nuen eskandalu handi bat sortu baino egin!! Azkenean erabaki nuen... egon nintzen kalabozaok zuen burdinsareetako bati begira, barra ezin nuen zerratu, filmeetan bezala!, baina barrak okertzea lortu nuen, bata batera eta bestea bestera..., eta sartu nuen neure buru handi eta gogorra!..., baina gero ezin nuen nire toraxa sartu, titiak bota artean ahalegin odoltsuan ari izan banintzen ere, ez zitzaidan kabitzen, ezin nuen!, izugarriak pasa nituen bularra odoletan taketa haien tartetik pasatzeko, eta azkenean lortu nuenean, gerria!, eta izterra... eta azkenean hil edo bizi bultz egin eta irten nintzen patiora; gero, goardaren bizilekura igo nahi izan nuen, udalmutilen buru bizi zen etxebizitzara... hori zen frontoiko errebotea eta patio estu bat, justu-justu igo nintzen eskuekin helduta, atxeki

nahi nion murrua etxeari eusteko jarri zuten bagoneta-errail baten muturrari... eta bi aldiz erori nintzen goitik behera!!... (ahotsik jaso gabe ari zait kontatzen!) eta gero, azkenean izan nuen zori bat: ia usteldua zegoen atetxo bat... handik sartzen zen errebotera, zeren eta frontoitik pelotak errebotera botatzen genituenean, patio horretara erortzen ziren, eta pelota itzulian hartzeko agozilaren alabei eskatzen genien mesedea, eta hamar zentimokoa, 'gorda' bat, ordaindu behar izaten genien ateratzen ziguten pelota bakoitzagatik!..., baina han girgilu edo grillete bat zegoen...

("...noizbait portuko jendarteko borroka batetan norbaitek bestea girgilu honekin buruan jo eta odola eta juizioa izan ziren herrian, eta herriko auzitegiak zerikusirik ez zuelako, han bazter batean zeukaten... Hara nola diren gauzak... orain, girgilu hau izan ez banu, ez nuen handik irteterik izango, zeren eta aipatutako ate txiki horrek ere bazuen bere segurua, beste hiru zeladatako ateen baino xinpleagoa, baina burdinezko atalaga eta giltzarrapoarekin, zeren eta kandadu hau izan ez balute, kanpotik ireki eta jasoko genituzkeen pelotak!... Kandadua, hamar zentimokoarengatik zeukaten jarria!!...)

"Ba atea, hezetasunak usteldu zuelako, hautsi ahal izan nuen, eta gero girgiluaz kandadua lehertu... eta irten nintzen azkenean!... Eta irten nintzen! Irten nintzen handik!!... eta, 'jodé'... tiroak hasiak ziren herriko Parkean... puff!!... (haizea botatzen du honelakoetan)... garrasi batzu!... eliza sutan zegoen!!!... Bai (eta ahapeka hitzegiten dit orain) bai, elizari su emanik zioten ordurako... gasolina bota zioten, aldare nagusian, uste dut... Orduan irten nintzen ni, eta nireganako oihuak entzun nituen, ni zaintzen geratu ziren batzu nonbait!, baina ez ziren ausartu nigana hurbiltzen... eta, zer egin nuen nik?, ba goardia zibila etorria zenez gero, entzun nuen 'ley de fugas'eko tokea: hiru toke eta ale! tiroka!... Eta esan nuen nirekiko... onena piskanaka etxera hurbiltzea izango da, eta halaxe igo nintzen 'Fontuso'ra, etxera...

"Bidean anarkista talde bat ikusi nuen zerbaiten zain bezala; nire bila zebiltzan edo zain zeuden..., baina hain nengoen nekatua, goitik behera odoldua... ze, ikusi ninduten bezain laster beraiek izan ziren ihesari eman ziotenak!...

"Heldu nintzen etxera, sartu nintzen ohean, izurratuta nengoen, eta ez dakit nire anaietako zein, Itziar ala Josetxu, bidali nuen notatxo batekin Guardia Civileko Sarjentoagana: ihesi egin nuela gartzelatik, baina etxean nengoela behar baninduten; ni atxilotu nahi izanez gero, goardiazibilak etor zitezkeela, baina ez beste inor, eta beste edonor etortzen bazen, edozein, etxean neukan eskupetarekin tiroka hartuko nuela.

"Etxean nengoela, ez nintzela etxetik irtengo.

"Eta, hala, zerbait hartu nahi nuen, eta ezin nuen! Hartzen nuena, emakumeek prestatzen zizkidatenak, manzanila, esne beroa eta horrelakoak, ezin hartu nituen, dena bota egiten nuen...

"Arratseko zortziak aldera, dagoeneko ilun, polizia dator gora, "Fontuso" baserrira, bi kamioi Asaltokoak eta goardiazibilak, nahasian. Baina baserriaren behe aldean geratzen dira. Geure etxea, dena begi!... Eta han dator gizon bat... Nola nik dagoeneko behean, Antolinaren etxe aurrean, baratzaren behealdean, bi kamioiak ikusi nituen... Mekaguen la mar!! Bilboko poliziaren komisarioa dator; asko aipatzen zuten: ordurarte Bilbotik behera, itsasadarretik, 'huelga generala' indarrean zegoela, jaistera ausartu zen bakarra!... eta hemen dator Bilboko polizia hau bere indarrekin. Madrileko gobernuaren ordena, duela ni Bilbora eramateko... (Lezok ahotsa jaitsi du, horrelakoetan egiten duen

modura, ahopeka ari da...), eta honek, adi ezazu, bertan ez genuela auzitegirik... Ez?, ba ni ere ez nago Bilbora joateko kondiziotan. Eta esan nion zer gertatu zitzaidan. Odola dariola nengoen oraindik, eta ospina jarri zidaten, Jesukristori bezala, urratu batzu... eta esan nion, ezetz, ez nauzu zuk eramango, lehenik sendagilea etorri eta Bilbora joateko kondiziotan nagoen ala ez ikusi arte... Esan nion: niri ez zait axolarik; nik dakidana da oso gaizki ari naizela pasatzen, egoera txarrean nagoela, eta badakit nora naramazun, eta hobe dut ohean gelditzea, bihar, Jainkoak esango du... Ekartzazu forense bat... Hark, berriz, Gobernuaren ordena zela... Utzi nazazu Gobernuaren arazo horrekin, ni hemen nago, barbaro horien biktima, eta ez nazazu nekarazi gehiago, ni ez nago eta inora joateko... Hark: coño!, eta hau eta beste... Eta ez zela aldatzen ikusi nuenean, ekin eta ekin berean ari zela, esan nion, nahiko begirunerekin hala ere..., esan nion: begira, zuk esan ezazu nahi duzuna, baina nik kondizio bakar bat jarriko dizut: eman iezadazu non lo egin, eta burusi garbi bat!... Ez dizut hau besterik eskatzen, zuk hau niri agintzea... Eramaten nauzun lekuan koltxoneta bat edo antzeko zerbait aurkituko dudala, eta burusi garbi bat...

"Noski, zer gutxiago..."

"Kondizio hauetan, jaitsi zen behera, jantzi nintzen, sartzen naute kamioian, bigarreanean, eta goardia guztiak, nahasian Asalto eta Zibilak... 8-10 bat goardia kamioi bakoitzean, fusilak gertu, leihotxo bat eta alanbre-sarea duten horietako kamioi itxi bat, komisarioa txoferrarekin aurrean eserita, eta ni atzean, kamioiaren erdian, inguratuta; jaisten gara herrira, eta oraindik elizako sua itzaltzen ari ziren.

"Jaitsi zen Bilboko komisarioa... ikusi nuen eliz-barrutia kixkalia zegoela, pena ematen zuen giro hark, eta irteten zen keak, apurtuak ikusten ziren kristalerak..."

"Herriko jendeak itzali zuen sua... eta ez dakit bonbero bat edo beste agertu zen"...

Jakin al zen elizari sua nork eman zion?, galdetzen diot.

"Han esaten zen, baina... bat zela, bestea zela, gauza garbi gutxi. Baina, bai, Beguéren semeak eta bere bandako beste batzuk..."

"Ba, esaten ari nintzen bezala, Udaletxearen kantoi batetan geratu ginen, eta jaisten da komisarioa Gobernu Zibilarekin hitzegiteko... Hitzegin zuen, eta bazetorren, Bilbora gindoazen, eta doi-doi kamioira igotzen ari zela, telefonoaren txirrina entzuten da, ozenki oso, eta esan zuen: 'Itxaron...' eta egiatzki beretzat zen, eta etorri zen berriz esanez Gobernadoreak eskatu ziola, ni bidali eta hura bertan geratzeko han gertatu zenaren araketa egiteko..."

"Geratu naiz burusirik gabe!"..., esaten du ahapeka.

"Heltzen gara Bilbora eta Gobernu Zibileko kalabozoan sartu ninduten: txistoki bat zirudien; zutik egon behar; bi ordu barru, hartu eta koartelillo batera eraman ninduten Arikibarren, koartel batera, ez Gobernuarenera, baizik eta Guardia Civil-arenera, edo orduan zegoen Guardia berezi batera... Lekua, Arikibar, plazatxoa da... Han, triangelu batean porlanezko eserleku estu bat, hantxe utzi ninduten. Ez zioten inori ni ikustera etortzen uzten, ezta sendagileari ere, ezta diputatuei ere, inori ez... inkomunikatua!"

Zure bila etorri ziren Partiduko biak ez al ziren zutaz arduratu?, galdetu nion harriturik.

"Arduratu, bai, batez ere Loidi eta Ruiz del Castaño eta herriko batzu, noski... Baina ezkertiarrekin ez zegoen ezer lortzerik... Orduan, handik hiru egunera Larrinagara

eraman ninduten, eta, azkenean, etorri ziren Agirretxe sendagilea, Manu Egileor, diputatu zena, etorri zitzaizkidan Manu Robles Arangiz, baita beste Partiduko diputatu batzu ere, eta han egon nintzen 24 egun!

"Gobernadore Generala bera etorri zitzaidan bisitatzera, Jose Calviño; galiziarra zen, eta ezer ez... 24 egun pasa eta eman zidaten behinbehineko askatasuna. Egin zidaten epaiketara herri guztia etorri zen nire alde deklaratzera, baita zinegotziak eta alkatea bera ere, serenoak eta denak, eta denak nire alde... baita sozialistak ere... Eta hala ere lau hilabete eta egun bateko sententzia bota zidaten: armatua nindoalako... Iseka bat, pitorreo bat, izan zen hura... Gero, ba, hasi nintzen epaia betetzen, eta amnistia eman zuten... ez dakit hilabete t'erdi pasa nuen gartzelan..."

Adizu, esan nion, garai hartan sozialistek bazuten armak eramateko eskubidea, eta zuk...

"Bai, bai..., denak zebiltzan armatuta... Orduko *goardia zibikoak* delakoa, dena pistoleroz betea zegoen! Baita ezkerrekoak ere, noski!"

VI. Urriko iraultza (1934), Sozialistak eta EAJ-PNV, Lezoren ekintzak

Lezok "ganorazko" bezala jotzen zuen kontrabandoa, 1934ean arriskuan zeuden 826 borrokalari Frantziara pasatzerakoan egindakoa izan zen.

Hau aitortzen zuen kontrabandorik ederrena bezala.

Franco izan zen orduan ere, dagoeneko!, errepresiorako gupidarik gabeko aginduak eman zituen.

Eskuinaren aurkako "Urriko iraultza", Errepublika jaio eta hirugarren urtea bete eta laster sortu zen. Aurretik, 1931. apirileko hauteskundeak ezkerren Errepublika ekarri zuen bezala, 1933. azarokoak eskuinak irabazi zituen, eta hauek aginkeriako jarreraren agintzen hasi zirenean, ezker guztia altxa zen 1934.eko urriaren 5eko Greba Orokorrekin; batez ere Sozialisten belaunaldi berria buru zuela. Toribio Etxeberria Caracasen kexatzen zitzaidan bezala, ondorenak denek ordaindu zituzten, gazte eta hain gazte ez zirenek! Eta kexa hau ez zen Toribiori eta beste heldu askori urtetako espetxe-zigorra erantsi zitzaielako bakarrik, baizik eta, batez ere, Errepublika zela medio aurrera zihoan demokraziaren prozesuan, honelako ekintza iraultzailea onartu ez zutelako.

Lezok esaten zidanez, kale egin zuen Greba Orokorrekin hasi zen altxamendu hark erantzule asko zuen. Eta gero militarrek batez ere Asturiasera bidali zituzten indarrak errepresiorako, eta "izugarriak egin zituzten: atxiloketaz eta zigorrez gainera, jende asko eta asko zakurrak bezala akabatu; hemen, Gipuzkoan eta Bizkaian, denok jasan genituen ondorenak, abertzaleok ere bai; eta halere, ondoen irten zena, EAJ/PNV izan zen, zeren eta nolabait konprometiturik bazegoen ere, ez baitzen abentura honetara bete-betean joan"...

Jakin nahi izan nuen gure partaidetasun hori zenbaiterainokoa izan zen.

"EAJkoak harremanetan ibiliak ginen, eskuinaren aurka geundelako. Agirretxe sendagilea zen gure aldetik harreman horiek izan zituen, bere etxean bertan noizean behin, eta José María Anguloren etxean maizago, sozialistak eta Partiduko jendea, eta gero EAJ/PNVko agintari batzuek detenitu zituzten. Gu behartu nahi gintuzten greban sartzeko ELAkoak lanera makurrarazteko... Niri pertsonalki goardia zibilak etorri zitzaizkidan horretarako... EAJ/PNV kalera ez zen ia irten, zeren eta, Bilbokoari bagagozkio behintzat, ez genuen biltzeko ere denborarik izan; Bizkai Buru Batzarrean Jose Mari Izaurieta, Patxo Arregi eta neu geunden. Greba Orokorra hasi zenez gero han egon ginen prest; nik, Santurtzira joan beharrean aurkitu, eta joan oinez eta itzuli oinez egin behar izan nuen; dena geldirik zegoen!; BBBean, ez genekien zer egin, denak porrot egin bazuen, zertan sartu behar genuen guk abortu hartan?"...

Errepresiopean zeudenei laguntzeko ez bazen.

Hemen kokatzen da Lezoren lan arriskutsua.

"Hala, gero niri dei egin zidaten.

"Agirretxek deitu ninduen; dagoeneko detenitua zegoen hau bere kontsultan, ni bertara heldu nintzenean bere laguntzaile zen neska batekin hitzegin nuen aurrena, eta gero bera etorri zitzaidan sukaldara: kontsultan zeuzkan haurdunen aitzakiarekin zegoen han, Aparicio poliziako komisarioa aldameneko gelan zai zeukala, hango lanak

amaitu bezain laster atxilotuta eramateko. Eta esaten dit Somonte-ren Farmaziara joateko. Somonte hau sozialista ezaguna zen, Bilboko alkate izana, baina oraingo honetan ez zuten bilatu lantokian, ez zirudien konprometitua, nonbait; poliziak ez zuen pertsegitu. Eta bere farmazian aurkitu nuen Manuel Egidazu, komunista,

gero gerra garaian afusilatua izango zen nire herritar eta laguna, eta eskatzen dit honek laguntzeko gizon batzu Frantziara ateratzen.

"Esan nion baietz, eta gainera neroni ere ihesari ematera behartua nengoela..."

"Eta hala hasi ginen..."

Lezok hitz eman zuen Zierbenan zeuden batzu aterako zituela aurrena, konprometituenak. Zazpi gizon ziren lehen irten behar zutenak ("los siete más gravísimos" esan zidaten). Iristen da Zierbenara, eta goardiazibilak untzi guztiak gruarekin lehorrera atera arazirik zituen dagoeneko, baita Lezok berak erabiltzeko asmotan zuena ere; behar zuen untzia gabe geratu zen, beraz, eta kinka hartan gordeta zeudenak inora bideratzerik ez zegoen. Lezok, konfidantzako taxi bat erabiltzen zuen beti, eta orain, Egidazu, eta mekanikoa zen Segurajauregi, motorrerako; lauak zeuden. Ikusi zuten Areetatik pena handiz Lezok eta Somontek konprometitu zuten "Maria", untzi espainiarra, itsasoratzen; arratsaldeko seiak ziren; Lezo, "Maria"ko kapitainarekin zitatua zegoen gauzez Galeatik ipar-hego hamar miliatara; Labe Garaietarako Baiona-Bilbo arteko garraioa egiten zuen Peña bat zen. Hala, planak porrot egin zuen: ezin hartu izan zuen bere txalupa, Gobernuak ezarri zuen "estado de guerra" hura oso estua baitzen, eta gizonak, gordeta zeuden zuloan utzi behar izan zituen.

Gau hartan ez omen zuen loak hartu.

Eta goizean goiz jakiten du "Maria"k, alferrik zai egon eta gero Frantziarako runboa hartu eta Matxixakoren parean zihola 'guardias de asalto'ak berekin zituzten bi kanoa azkarrek geratu zutela, eta Bilboko portuan komandante zen Egiak, itzulian Portu Frankora eramateko agindua eman zuela, arakatua izan zedin.

Zerbait susmatu zuten, nonbait, eta "ni ere han harrapatu nahi ninduten!"

"Honela salbatu ginen!"

Orduan, Bizkaiko giroa baino lasaiagoaren bila, Laredo-ra joan zen, eta han ikusi eta erosi ahal izan zuen txalupa bat: "Carmen de Amorebieta" izena zuen; sei toneladako untzi polita 7.000 eta piku pezetatan. Pino jaun baten izenean, gero Santurtzin edo Algortan Segurajauregiren izenean jartzeko asmotan. Bitarte honetan tokiz aldatu zituzten mutilak, Islares herrixkara, eta berebiziko ekaitza altxatzen ez da bada!... "Islares, Castro Urdialesetik hur dago, Castro eta Laredo tartean... Hara joateko asmoa nuen, baina ez nintzen itsasoz irten!, ekaitza gain-gainean jarri zitzaidalako, itsusia benetan, eta Islares-era sartzeko gaiztoegia... Beste zerbait pentsatu nuen, eta nire lagun Marañonen taxiak berak (neuk errekiatua, beti bezala!), Bilboraino berriz, eta esan nien hangoei berebiziko ekaitza altxa zela, itxaron behar genuela, ez zegoela Frantziaraino itsaso harekin joaterik!...

"Haiek uste zuten itsasoaren gainetik Frantziara joaterik bazegoela!!

"Presa zuten!!

"Beno, nik esan nien abisatuko niela noizko izango zen... Gizonak konpromezu handikoak ziren (ahotsa apaldu du Lezok orain hizketan)... Orduan geratu ginen, nik txaluparekin Laredotik Islares-era gizonak jasotzera joan beharrean, Islares-en lurrez

kotxean har eta Laredora eramango nituela, eta Laredon untziratu, eta: itxarongo dugu itsasoan ahal dugun guztia!...

Eta Laredora itzuli zen Lezo... Ekaitz bat!!... Korritu zen han, arrantzaleen artean, txalupa erosi zutela eta irteteko prestatzen ari zirela... "koño, han... fede onez, eh!..., mariñelek eta patroiek esaten ziguten: ez zaitezte irten ekaitz honekin! (kontseilu arduratu bat esateko doinua darabil Lezok) edo itsasoak irentsiko zaituzte!... Eta karabineroak ere han zebiltzan... baina nik, mozkor papera eginaz, hartu nuen taxia eta Islares-era joan nintzen mutilen bila; tiro batzu bota zizkiguten, denak nire zai zeudenez... susmagarri egin ziren, eta gordeta zegoen bat atxilotu ziguten... Gero, Candina-ra igo ginen..., eta nirekin etorri behar zuen baten, 'Zapa' izenekoa bera... zai zeuden Somonte eta bere koinatu bat, untziz ez irteteko esatera etorri ziren, ekaitz handia zegoela, eta ez zedila arriskuan jar; beste nonbait gordeko zutela eta... Eta hala egin zuten, bat gutxiago. Heldu ginen Laredoko sarrerara, denak kotxean pilatuta, taxia 'Fiat' handia zen, baina, azkenean, zerriak bezala, 15 ginen (aurrena 7, gero 16, orain 15, joan-etorrietan familia hazi egin zitzaigun!), eta heldu ginenean esan nien: 'hara, hau Laredo da, han ikusten dituzue argiak... hara joan behar duzue, baina banan bana gero! eta tartekatuta..., sar zaitezte kaian'...

Euria eta kazkabarra ari zuen..., "hango zaparradak!, mendebala, 'huuuuuu!! (otsoen antzera egin zidan oihu), gauza da, denak batera, hotzak eta beldurak jota!"...

Zeintzu ziren?, galdetu nion.

"Mateos zen sozialisten handienetakoa, Bilbokoa;

... (gero, gerran, batailoi bateko Komandante izan zen, eta Markinan hil zuten; lehenengoetako heriotza izan zen, eta gero bere izena eman zioten batailoari)...

"Zarza dagoeneko gartzelan zegoela uste dut.

"Gainerantzekoak ere ezagunak ziren...: Santi Aznar, eta bere anaia. Baina ezagunena, pertsonaje bat, Mateos zen, nonbait; eta larri omen zegoen, denboralea hain zen handia... eta gertaera bat ere izan genuen... Irten behar, zeren eta, lehenengoz, neuk ikusi nuen ez zegoela beste irtenbiderik... denak bere izkutalekutik kanpora zeuden dagoeneko...

"Neri Laredoko nasan nengoela gertatu zitzaidana mirakulu bat izan zen!...

"Izkutatzeke seinalatu nien tokia..., ni nasan nengoen Segurajauregirekin, eta tontoarena egiten, argazki kamara eta ron botila eskuan, mozkor baten antzera, ea karabineroen ardura nireganatzen nuen, eta azkenean esan nien hauei ez ginela irtengo, eta eskatu nien Segurajauregi eta beste mariñel batzuri, mesedez, txalupa eramanez zezatela beste nasara, hurrengo egunean irtengo ginela eta... Eta orduan gertatu zen, ni han bakarrik nasan, karabineroak niri begira, eta... gizonak hasi ziren txabolan sartzen, baina multzoka!, eta hor dator arineketan obretako enkargatua, bere zira eta guzti, eta neu aurreratu nintzaion, zeren eta ikusten bainuen karabineroengana zetorrela itsumustuan!, gizonak ikusi zituelako, seguru!, ni gizona geratzera aurreratu nintzaionean esaten dit: 'Señor Lezo!... zer egiten duzu hemen?!'..., eta erantzun nion, nor zen jakin gabe: 'Ba zu ikustera!'...

"Horrek aldatu zuen giroa.

"Eta gero esan nion, beretzat bakarrik: 'Nor zaitut?'... 'Ez nauzu ezagutzen?, ni halako naiz!'... Nik: 'Orain!, noski...? Eta besarkatzen dut, esateko 'Nora zoaz?!', 'Ba

karabineroekin hitzegitera, hemengo goarda naiz, obretakoa, eta txabolan jende arraroa sartzen ari zait'..., eta esaten diot: 'Ez, ez, pertsona horiek nire lagunak dira, gorde itzazu hor nonbait ezkutuan, eta ez iezaiezu karabineroei ezer esan'..."

Txabolan denak bustita eta hotzak jota aurkitu zituen Lezok, pizturik zegoen berogailuaren inguruan...

Azaroa zen dagoeneko, igandea, eta suertatu zen Athletic-ek Racing-en aurka jokatzeko zuela Sardineron, eta Islas-en izan zituzten istiluekin, Lezok bidean ikusten zituen kotxe-argiak, garai hartako asko!, iruditu zitzaion Bilborantz zihoazen asaltoko goardiak zirela, bere bila!!...

Azkenean, itsasbehera gaueko hamabietan zenez, goardaren laguntzarekin pixkanaka sartzen hasi zitzaizkion gizonak txalupan; txabola ondoan zegoen (hara aldarazi zuen Lezok!) eta inoiz lehortzen ez zen toki bakarrean; karabineroek uste izan zuten hurrengo egunerako utzi zutela han, itsasoa gero eta handiagora baitzihoan!...

"Eta badoaz karabineroak, eta hamabiak puntuan esan nuen: orain aldatuko da denbora, marea behean dagoenean aldatzen baita gehienetan, batzutan okerragaroa, baina gehienetan onera, eta onerako egingo ahal du gaurko denborale honek...; honetan ere asmatu egin behar da!, baina nik ezin nuen Laredoko egoera hartan jarraitu, gizonak txalupa barruan... Itsasora!... Mekaguen!!... (dio bozgoraz, eta gero jaisten du ahotsa eta isiltzen zait gizona, begiak oinetakoei begira, hainbestekoa da esandakoak sorrarazten dion zirrara...)... eta irteten gara itsasora..., Pruuuuuu!!! (ahotsa gora!)... Ez dut nire bizi guztian ikusi halako uhinik... Ikaratzekoa!!! Zer egin behar dut orain?!... Ez zen posible, baina jarraitu behar!... Arkaitzetik eta Frailetik apur bat kanporatu ginenean, parejan ibiltzen diren bi unti zetozen arribadan, babes bila!!... Eta ez zetozen arribadan Bilbora, Castrora sartu nahian baino!!... Mekaguen la mar!... Uuuuuuuuu!!!!... uhin batzuk!!, txalupa!!... uhin apurtuak, itsasoa apurtua eta Buuuuuuu!!! gure gainetik... ruuuuu!, Segurajauregiri motorretik SOS eska zezala agindu nion, eta ez ziguten kasorik egin, bost metrora, eta ez gintuzten bi untiak ikusten, ez behintzat erantzuten... Nik esaten nuena orduan, 'txalupa honekin ez, baina parejan dabiltzan bi horietako batekin bai, joango nintzateke Frantziaraino...

"Gauza da, nirekin zihoazen gizonen larrua salbatu behar nuela!!...

"Ez ziren geratu... Hemendik horra, zure balkoira, eta ezer ez, isilik, geu ziztuka, eta haiek bere bidean barrurantz!!... gupidarik gabe...

"Beno, ba, Jainkoak nahi zuen bezala... ni larrugorritan jarrita, zeren eta zira bategaz edo zira gabe, jantzita, geratu izan banintz, uhinek zanpatuko ninduten txaluparen kontra, seko!..., edo behintzat uretara botako ninduten txorimalo baten antzera!!!!... Larrugorritan, ba, hotz bazen ere!!!, zeren eta horrela sugea bezala isurtzen zara ur azkarretan, eta hala, trikili-trakala, goizeko bostak aldera, bostak eta laurdenetan, heldu ginen Castrora... Itsasoak berak, berez, haraldera bultzatzen gintuen, itsasoa urratua, baina bultzaka, eta popatik, kontu handiarekin, uuuuuuuuu!!!!... brankatuak gindoazen, karga handiena brankan..., han zeuden denak sardina zaharrak bezala pilaturik, gizajoak"...

Nolabait, heldu ziren Castrora, eta sartu portuko arradara, eta esan zien gizonei:

"Beno, eskapada ederra egin dugu!, baina itsaso honekin ezin gara aurrerago joan... Orain ez gaude Laredon, hau leku ona da zuentzat: irten zaitezte, hartazue bide hori,

eta sartzen zaretan edozein tokitan, ongi hartuko eta babestuko zaituzten jendearekin topo egingo duzue. Ni neu nola konpontzen naizen ikusiko dut; hemen, Marinakoak, goardiazibilak edo karabineroak etortzen direnean, esango diet... asmatuko dut zerbait..., ni neu hemen geratuko naiz, ea zer gertatzen den...

"Ez zuten irten nahi!!!

"Baina, entzun, hemen harrapatuko zaituztete arratoiak tranpan bezala!... eta gainera ni salatuko nauzue, beharrik gabe!... Nik neure burua defendatuko dut, nik bai!, nolabait!!, esango diet behar den edozer, neure buruaz neu arduratuko naiz, egon lasai!, baina zuek, txalupa honetan zer egiten ari zaretela esango duzue?... ea! Gerokoa, bai... ekaitz hau baretuko da, eta ongi irtengo da egingo dugun saio berria..., baina oraingoz ez dago beste aukerarik...

"Eta Mateos!...: Mekaguen la mar"...

Kosta zitzaion gizon haiek esandakora jartzea; baina azkenean joan eta izkutatu ziren.

Ez zen salaketa bat ere izan.

Eta Lezo zain geratu zen han, Segurajauregirekin, ea baretzen zuen, nor etorriko.

"Han zeuden amarratuta arribadan heldu ziren parejako untziak".

"Eta baita ni ere!"...

Baina arratsaldean, aldaketarik nabari ez zela eta inor ez zela etorri ikusiz!, ez Marina, ez karabinero... Ba Lezori Santurtzira joatea bururatu zitzaion. Lehorrez joateko ohizko taxia falta, eta gainera egokiera hartan txalupa han uztea gizatzarkeria bat egitea izango zela eta..., zegoen denboralea eta guzti, irten egin zen itsasora berriz.

"Mekaguen la mar!..."

Eta iritsi egin zen!!!

Zazpiak inguruan pasa zen "rompeolas"etik; bazihoan Santurtzira, eta "Jaime" akorazatua han, eta goardia agerian... Iluna dagoeneko, haiek argiak piztuta... "Ikusi zutenean nik ez niela kasorik egiten... tiroka hasten ez zaizkit bada!!... Eta beregana hurbildu behar izan nuen, eta esan nien:

"Zer da, zer nahi duzue?..."

"Nondik zatoz?"

"Laredotik,

"Ekaitz honekin?"

"Bai, ekaitz honekin

"Baina nolatan etorri zara?"

"Mozkorrik, erantzun nuen garrasika.

"Zer izen du zure untziak?"

"Carmen de Amorebieta.

"Non dago matrikulatua.

"Laredon.

"Nora zoaz?"

"Santurtzira.

"Zure izena.

"Pino.

"Eta pasatzen utzi zidaten", esaten dit Lezok ahapeka.

Betikoa izaten da, nonbait, Santurtzin Laredotik datozenentzat toki batzu uztea, eta hor jarri zen, "osaba Manuelen txaluparen ondoan. Hari arrimatu nintzaion... Eta Santurtzi guztia Bentan zegoen... sardinsaltzaileak, mariñel batzu... hauek ikaratu egin ziren ronpeolasetik sartzen ikusi nindutenean... 'Non arraiotik ote dator txalupa hori'... 'ekaitz honekin'...

"Hala esan zidaten gero.

"Eta gogoratzen naiz, berehala, hartzen dut txalupatxo bat, ez dakit osaba Manuelena zen, edo bere lagunetakoren batena; uzten dut Segurajauregi txalupan, lotan, eta irteten naiz uretako eskailetatik gora, eta Bautista Pascualekin egiten dut topo goian, Sotako kapitaina, zaharra, gure familia guztiaren laguna, 'Bautista', eta ez dit bada esaten hark bazekiela ni nintzela!!!... 'Bai, eta zain egon natzaizu esateko zu itsasoak irentsiko zaituela, zuk egiten dituzun gauza horiek ez dira egitekoak!... Itsasoak irentsiko zaitu... Ez dizut galdetuko nondik zatozen'...'Ba nik esango dizut: lagun batentzat erosi dut txalupa hau Laredon'..."

Jakin nahi zuen Lezok gauzak nola zeuden, eta telefonotik dei bat egin zuen. Ea Somonte edo Egidazuren berririk bazen.

Txarrik ez, dena ondo zegoela.

Orduan zuzenean egin zizkien Somonteri eta Egidazuri deiak; hitzegiten du biekin eta Lezok esaten die zer gertatu zaion; horiek arduratu dira Castron utzitakoez... eta esango die ez mugitzeko, ikusiko zela hurrengo pausoa nola emango zen.

"Hurrengo egunean, eta nire senak bultzata, etortzen zait burura nik Laredon egindakoa bonba bat bezala zabalduko dela, goizean ez baitzuten gauerdian han zegoen txalupa gehiago ikusiko, eta behar bada pentsatuko zuten itsasoak irentsi gintuela... 'Jode'... Banoa Justo Somonte eta Manuel Egidazurekin Santanderko tren geltokira, erosten ditugu Santanderko bizpahiru egunkari, eta, halaxe!, 'Laredo'ri zegokion lekuan zioten: 'Causa extrañeza la salida de "Carmen de Amorebieta"...', eta artikuluak. Gogoan dut, *El Cantábrico*, edo *El Diario de Santander* edo *El Montañés*-ek, zera zioen: 'Para salir con temporal hay que tener el valor y el temple de un lobo de mar avezado a luchar y vencer a la furia de las olas desencadenadas'... Poesia, gizona!..."

Artikulu horiek direla eta jakin zuen Lezok txalupa saldu ziona atxilotu egin zutela.

Lezok (bihozpera, ez badirudi ere!) egin zituen ahaleginak gizon honi laguntzeko, baina oso luze joko luke hemen Lezoren abentura horien berri emateak.

Jarrai dezagun ihesean gordeta dauden gizonekin.

Portugaletera ekarri zituzten kotxez, eta hemendik Areetara. Lezok, Manuel Egidazu eta Somonte bitarteko, biei eman baitzien hitza gizon horiek Frantziara aterako zituela... "Beraz, nik horien bitartez zitatu nituen gizonok Areetan arratsaldeko 7etan; denak etorri ziren, eta Somonte bera ere untziratu zen; igandea zen, ekaitza eta zazpi egun geroago, astea justu-justu. Nik hartu nuen txalupa, "Carmen de Amorebieta", eta Areetara, Segurajauregi mekanikoarekin beti; oraindik zerbait ikusten zen; Portugaleteko banda Ibiltokian jotzen ari zela, jendetartean, zortzietan amaitzen baitzen musika, eta ibiltokiko joan-etorriak amaitu aurretik egin genuen guk irteera.

"Itsaso onarekin irten ginen, oztoporik gabe.

"Halaxe heldu ginen Donibane-Lohizunera. Ez nuen inola ere Donibanera sartu nahi; Baionako bidea ziurragoa zen; baina Frantziako 'Parti Socialiste'!! egongo zen gure

zain... Ipuinak!... Amor eman nuen bada. Jarri nintzen portuan 'Danton'en ondoan; jendarmeeek oharrarazi zidaten, txalupa brankatik oso hondatua zetorrela, eta arakatzela bertan egin beharrean, portuko nasara eramateko. Ireki zuten 'tanbutxua', eta gizon baten bizkarra!!..., eta hau atera eta bestea, eta bestea... denak komisariara. Handik Hendaiara. Somontek eta nik genuen pasaportea. Hendaiatik Somonte lehorrez etxera itzuli zen, eta nik gizon-pakete harekin zerbait egin behar eta, hemendik deitu nion Ibarnegarairi, eta diputatu zenez, eskatu nion Parisera joateko; deia komisarioaren aurrean egin nion, apropos, eta lehendik ezaguna banintz ere... honek sortu zidan gendarmerian kredibilitate eta konfidantza bat... Ibarnegarairi dagokionez, gure gerrako garai hartan ez zen ongi portatu, mundu-gerran ere Laval-en alde aritu zen, baina aurreko horretan niri lagundu zidan ahal zuen guztia... Nola nahi, lehen frutuak txarrak izan ziren; Lava-len gobernuko buruarekin hitzegin nuen zuzenki, eta komisarioak deitu zidan ez nuela ezer lortu: berehala itzuli behar zirela gizonak Espainiara, egun hartako arratsaldean, 6etan. Eta orduan esan nion komisarioari gizon horiek, errepublikarrak, demokratak, oso eroriak zeudela Frantzia egiten ari zitzaizen harrerarekin, eta, egiatan merezi zutelako errespetua. Zeuden tokian, Komisarian bertan egiten zuten lo, ahal zuten moduan, eta jana Hendaiako Asilotik ekartzen zieten, beraz gaizki jaten ari zirela, eta, mesedez, Espainiara itzuli aurretik uzteko niri bazkari on bat eskaintzen..., mugako zubitik barrena zutik pasa zitezen!...

"Gauzak ez ziren orduan gerrondoan sortu ziren mesfidantzarekin egiten, tolerantzia handiko harremanak izaten genituen jendarmeeekin. Eta esan nion komisarioari ni egiten nintzela, noski, gastu horren kargu, eta, bestalde, gizon horien azken bazkariko giroaren arduradun; ez, noski, jendarmez inguraturik, arren!, eta diskretoki bakarrik eta egun batez libre senti zitezen...

"Bai, baina nora eramango dituzu bazkaltzera?

"Halakora, esan nion.

"Nahiago dut, hemen, gertuago, halakoan jan dezaten...

"Zuk nahi bezala, konforme, esan nion.

"Nik banekien jatetxeko emakume-nagusiarekin harreman estuak zituela komisarioak, ni Hendaian askotan izana nintzen eta lagun asko bertan, eta hala, hori esan nionean, beno, konforme zela egin nahi nuenarekin. Eta lortu nuen hau; tregeltokiaren aurrean zegoen jatetxea, gorantz egiten duten kaletxo horietako batetan, dena konfidantzan!, eta ondo jan eta kanta eta edan ere bai, noski, berez egingo zituzketen baino balantza handiagoekin agian, baina irten ziren bazkalondoan banaka, txis egitera bezala, eta nik aurreraxeago prestatuta neuzkan bi taxi eta nire kotxe handian sartu nituen, eta Baionara.

"Nik Baionan autobus txiki bat neukan zain, eta San Andres plazako Amerikanoen Bar-aren aurrean igo ziren.

"Ordurako Bordeleko sozialistak eta komunistak, eta Giza-Eskubideen komisionek zain zeuzkaten denei laguntzeko prest.

"Komisarioak nire esku utzi zuenez dena konfidantza handiarekin, nik neurea ez balitz bezalako aurpegiarekin erantzun nion jendarmeari ihes hartaz hitzegiteko gero erantzun behar izan nuenean. Nik ez nekien ezer... Bazkalondoan mahaian bertan

zeudela agurtu nituen (egia zen bezala), malkoak begietan, eta oso hunkituta atera begiratu gabe alde egin nuela...

"Jatetxeko nagusia, bere amorantea, izan zen lekuko!

"Honi ordaindu nion bazkaria, propina ederrarekin, eta nik ordainketa egiterakoan erakutsi nizkion nire malkoak eta guzti..."

Hemen amaitu zen lehen atera zuen taldearen historia.

Hemendik aurrera betiko kontrabandora eta gizonak ateratzera jarri zen. Denera 826 atera zituen; gastu guztiak Lezoren kontura. "Inork ez zidan sosik eman laguntzeko". Lezok, handik aurrera gehienak Pasaiatik atera zituen. Bazegoen hor draga, karramarro, handi bat; ELAko bat zen horren arduraduna, eta honi esker, eta baita inguruan bizi zen apopletxeko kuraia handia zuen emazteki bati esker ere, egin ziren gauzak. Poliziarekin maiz izaten zituen arazoak, bai baitzekien Bordelera eten gabe heltzen ari zirela politikoak, baina, ez zuen lehen hauez gainera beste inor harrapatu.

Eta garai hartan beti sei bat toneladatako "Carmen de Amorebieta" lantxarekin ibili zen lan honetan: 12 bat metro izango zituen; tokia: aurrean 15 eramateko, 4-5 atzean, popan. Eguraldi onarekin gainaldean ere joaten ziren batzu.

Untzi horretan 22raino atera izan zituen Pasaiatik aldiko.

Eta, esan bezala; denera: 826 izan ziren gizonak; ekipo polita!

VII. Lezoren untziak

Lezok bere kontrabandoa beti itsasoz egin zuen, eta untzi bat baino gehiago erabiltzen zuen karabineroak engainatzeko.

Jarraitzaileek Lezo zein untzitan zegoen jakin ez zezaten.

Edo kontrabando-zama bera non zerabilen: Lezo bera Baionan ondo kontrolatua zeukatela, Santurtzin bertan ari ziren deskargatzen, edo Ibaizabalen goikaldean, Arriagaren atzean; kostaldean bertan, plastikarekin ongi estali eta gero, kostaldeko itsasoan hondatua.

Hau, Lezorentzat, egiazko joko eta jolas bihurtu zen.

Haur handi bat bailitza.

Gero, bi printzipio gordetzen zituen manamenduak bezala:

1. Kontrabandoa, beti Espainiako Estatuan sartu, inoiz ez Frantziakoan. 2. Sekula ez karabinerorik erosi, merkeak baziren ere; hauek Lezori hainbeste eta hain gogorki segitu bazioten, ez zen kontrabando asko pasatzen zuela probatua zeukatelako, baizik eta irabazien zati bat karabineroekin partitzen ez zuelako.

"Eroriko duk!!"

Nik bere etxean gehien aipatzen entzundako untzia, *Matxino* izeneko yatea zen.

Kapitain bat jarri zuen honen buru.

Nola erosi zenuen, galdetu nion.

"Nik 1934ean erosi nuen, kontrabandoa gehitzeko asmotan. Sainte-ko notario bati, Rochelle bidean, Bordele eta Rochelle bitartean dago hau. Ni sarri joaten nintzen Bordelera kontrabandoa dela medio, eta nire itsas-artekaria zen Balguerie jaunak salgai zeukan yatea notarioen auzitegi batetan, eta azkenean enkantean jarri zuen; koño, argazkian bertan gustatu egin zitzaidan, eta ikustera joan nintzen. Garaiz heldu nintzen. Zazpi eta piku toneladakoa zen, polita egitan: 33 metro luze eta ia 5 metro manga, zabal. Hirurogei zaldiko lurrin makina hirukoitza, polita benetan, 30 toneladarentzako ikaztegia, ia 15 toneladarentzako urtegia; bi kamara oso politak, oso, gero!, eta dena oso ongi hornitua. Subasta egin aurretik erosi nion, prezio onean. Yateak abantail handiak zituen portuetan dokumentazio aldetik: ez zuen despatxurik behar; eta nire amets guztia zera zen, beragaz kontrabandoa egitea! Hor kontrabandoa atera, eta gero untzi txikiagoz baliatuz, 'nodriza' modura erabili. Kontrabandoa, karabineroekin ez egitekotan (eta hau zen nire lema nagusia: 'karabinerorik ez!'), abantail handia zen itsasoan untzia eduki eta txikiarekin kontuz sartuz joatea. Lehenengo, lehorrean uztea errazago delako, eta, bigarren, erortzen bazara, ez dizute dena harrapatzen.

"Segurtasunarengatik.

"Gero, gainera, itsasora irten nahi nuela, Madrileko inspektoreak beti nire atzetik zebiltzanez, ba izurratzen nituen! Bordeleko untzi batekin irten, beste Baionako batekin, beste Donibaneko batekin... eta gauez sartzen nintzen nik kontrabandoa egin nahi nuen untzian. Hiru untzi baditut, oso zaila da hirurei jarraitzea, eta ni nahi dudanean sartzen naiz. Haiek ez dakite zein den, eta haiek Bordeleko bokalean dabiltzan untziak

goardiatzen ari duela, edo Donibanen edo Baionan, niri zer, ezin dira Frantziako uretara inspektore espainolak sartu... eta ni hor noa nahi dudanarekin nik nahi dudana tokira.

"Hiruretako batekin, edo nirea ez den beste batekin!"

"Nik merkantziaren gordelekua batzutan Bordelen jartzen nuen, bestetan gorago, bestetan beherago! Haiek nire atzetik, eta erotzen nituen. Baionan ni pistatzen sumatzen banituen, Bordelera. Bordelen pistatzen?, Saint-Nazaire-ra! Eta hemen daudela!, hartzen dut untzia eta itsasora, eta itsasoan beti ere gauez aldatzen ditut lekuz, eta denak segitzen badituzte, neuk ihes egiten diet beste norbaitereanean.

"Hau izan zen nire politika".

Zer jende behar zenuen horretarako?

"Jende gutxi, zeren eta kontrabandoa neronek egitea gustatzen zitzaidan, beste inor konprometitu gabe. Batzutan frantses batekin. Bestetan bestearekin... Gehien lagundu zidana, santurtziar bat izan zen arraunlari ona, patroia ona eta gauza guztien gainetik, pertsona ona!: Roque Betolaza Irueta. Urte asko egin zituen honek nirekin. Eta Pedrin bestea: Pedrinek ez zuen kontrabandorik egin. Gero banuen beste oso 'satelite' on bat, frantsesa zen; horri, eta hau gure gerra denboran, 'Seven Seas Spray'eko arazoan lagundu zidanean, poliziari eta guardiei burla egiten... horri moto bat erregalatu nion, hori baitzen bere ametsa... eta lau egun barru berarekin hiltzen ez zait bada!!!

"Gainerantzeko gizonak, peoiak; kapitain bat edo beste ere bai "Matxino"n, eta nire anaiak berak ere bai batzutan.

"Bestalde, lehen aipatu dudana bezala, 1934ean bertan, *Matxino* erosi eta gero, hala suertatu zelako erosi nuen *Carmen de Amorebieta* gizonak Frantziara ateratzeko.

"Halere, aurretik erosi eta niri gehien gustatzen zitzaidana beste bat zen; oraindik Concarnot-en, Bretoniako kostaldean, hondarretan ehortzia dagoena –Untziak, pertsonak bailira tratatzen ditu– *Saint George* zen, neuk izen honekin erosi nion Saint-Nazaire portuko belauntzi-pilotoa izana zen komandante, eta nire agente eta lagun ona, izan zenari. Saint-Nazaire portuko praktiko izana zen... Eta gero neuk *Otzarri* izendatu nuen untzi honetaz ez dut gehiegi gogoratu nahi, gizatxarkeria bat egin baitzidaten berarekin... Hor, Saint-Nazaire-n, erabiltzen zituzten 5 edo 6 pilotorekin; irteten ziren Golfoaren erdira, Coruña-ren ipar-hegoan, goian, hartzen zituzten Londresera, edo Rotterdam-era, edo Le Havre-ra, edo Nantes-era zihoazen untziak: bakoitzak berari zegokion praktikoa hartzen zuen itsas zabalean. Garai hartan, pilotajea konpetentzian egiten zen. Europako portu gehienetako pilotoak irteten ziren bidera... Ameriketatik zetorren untzi bati galdetzen zioten: 'Nora zoaz?'..., Rotterdamera, eta kanal hau ondo ezagutzen zuena eskaintzen zioten... eta Rotterdamera heldu eta berehala Saint-Nazaire-ra biltzen zen berriz, beste guztiak bezala.

"Saint-Nazaire zen bere basea.

"Bada, 'Otzarri' bezalako atunariak horretarako erabiltzen zituzten; belauntzi polita zen hau, kementsua!, zeren eta itsaso handira irten eta piloto guztiak berei zegozkien untzietan azken pilotoa utzi arte ez ziren itzultzen: eguraldi onarekin, txarrarekin, denborale zakarrenarekin...

"Eta belauntziak ziren.

"Halaxe erosi nuen nik, gero jarri nion motorra".

Lezok *Otzarri* erosi zuenean, axolagabekeriaz nahiko utzia zegoen; Sables d'Olonneko untzigile baten eskuetan jarri zuen, untzi mota horietarako onena, eta hemen jarri zizkioten masta eta bela berriak, lehorrean azpiak garbitu eta bikeztatu, matxuratuta zeuden oholak berritu... "Berria bezala utzi zuten... Motorra jarri, esan bezala... Eta ez dut gogora ekarri nahi nola nik konfidantza osoko eskuetan utzi eta hondoratu zidaten; gero hondarrak ia betiko estali zuen! Nik badakit non dagoen, baina gaur ez du horren erreskateak gastaraziko lukeen dirurik balio..."

Beste untzi bat erosi zuen gero: *La Vigie*, gero *Oskorri*.

Hau 'Saint George'ren antzekoa zen, baina kementsuagoa, apur bat motzagoa, mantsoagoa ere bai, baina itsaso handitarako askoz ere hobea... "ekaitzetan handitzen diren horietakoa".

Arrantzan ere erabiltzen zuen Baionaldean, eta honetan ari zela hondatu omen zen:

Lezo ez zegoen untzian, eta bere konfidantzako gizona zen Roke, bai; mekanikaria berriz, Lille-koa; hala, behin, futbola dela eta haserretu egin ziren: hau Lilleko futbol taldearen alde, eta Roke, Reims-ekoak defendatzen, borroka bizian hasi eta ia biak akabatu ziren arte... bitartean, ez ziren konturatu erdi-dieseleko motorrak grasa modura olio tantak botatzen zituen kikarak hiru-lau orduero betetzea pasa egin zitzaizela... eta konturatu zirenerako gorituta zegoen motorra; mekanikaria ikaratu, eta geratu egin zen, eta betiko izan zen; ez baitzen, ahaleginak eginda ere, motorra berriz abiarazteko gauza izan.

Gero, Lezok dioen bezala: "itsasoak, korrenteak eta haizeak gure kostaldeko hondartzara bota zuten"...

"Harrigarria untzi honekin gertatu zitzaiguna:

"Nik asko maite nuen; Rokeri zenbat aldiz esan ote nion, hau da munduko untzirik onena; untzi hau munduari hogeitazuzi segidan egiteko gauza bada! Ez du beste ezeren beharrik, hemen, untzi hau ez da ekaitzen beldur, kostaldean bertan ere... hor itotzen dira gehienbat bretoinak, kostaldean, bere kostalde hori arriskutsu eta txarra delako..., ba untzi honekin ez dut nik beldurrik kostalde horretan ere!, zeren eta untzi honek, edozein arrokatan, zenbat eta ekaitza handiago, zenbat eta itsasoa larriago, orduan eta errazago uzten baitu itsasoak lehorrean!! Ez baitut uste munduan maitasun gehiagorekin egindako untzirik badenik... zura, zerrokoa, beta duena; egituran ez zerraz nolana ebakitako zatirik, baizik eta betara bezala, ez tabloia ebaki, kurbatu eta utzia, ez, ez!... betara egina baizik!!... Eta gero, urraidez bulonatua, ez burdin eta ez galbanizaturik ere, baizik eta urraidea eta urraidezko buloi miresgarriak...

"Nik beti esaten nuen hau..."

"Eta gertatu zen ba esandakoa, eta itsasoa hasten da untzia hondartzara botatzen, botatzen... uhinak ostikoka bezala hasi arte... eta gizonak ikaratzen dira..., Roke igotzen da mastara, eta hondamena ikusten duenean, nik esan ohi niona etorri zitzaion burura, eta asko jasan zuen untzia zela eta... Roke jaitsi zen eta zain zeuden gizonen esan zien 'rancho'ra jaisteko, eta errantxoan esan zien: 'Hara, nik askotan entzun izan diot Lezori, eta beti bere fantasiatzat hartu izan diot, ahaberokeria bat, baina beti esan izan du hark untzi hau, edozein kostaldetan, itsasoa zenbat eta haserreago jarri, orduan eta lehorrerago botako duela... untzi hau haustezina da!... Eta konturatzen ari naiz arrazoi zuela, eta hementxe geratuko gara'..."

"Ba denak lehorrera irten ziren... Bezperako gauetik goizeko hamaikak arte... eta oinak busti gabe irten ziren!!

"Itsasoak lehorrera bota zituen!!

"Negarrez etorri zitzaidan... Ni pelota partidu bat ikusten ari nintzen Donibaneko trinketea... Zer gertatzen da, esan nion... ez al zineten itsasoan?!...

"Bai, baina untzia galdu dugu!

"Eh!!... Hartu nuen taxi bat eta joan ginen hara!... Joan nintzen berehala San Sebastian izeneko kontratistaren bila eta ekarri nuen, eta agindu zidan hurrengo eguneko arratsaldean Zokoan izango zela. Eraman genituen idiak, behar ziren beste trasteak... gatuak, erroiloak eta behar zen guztia, eta alferrik!!!..., porrot egin zuen gure ahaleginak!!! Eta esan nion: 'Ganixe', honela deitzen genion, lan honetan alferrik jarraitu baino hobe izango da osorik lehorrera ateratzea; jar ezazu han goian, itsasoa inoiz iristen ez den tokian... 8-9 metro zituen mendoitza markatu nion... eta hor goian txabolatxo bat egingo dugu, eta hor berrituko dugu... motorra ken eta konponduko dugu, gainerantzekoa txatar baita; hala, jarriko diogu lurrin makina bat, eta untzigintzako babilta, limada bat emanez gero, eta eguraldi ona egiten duen batean, ureratuko dugu"...

Bazirudien Lezok pentsa ahala irten behar zuela!

Hau da Lezok utopia guztiak lortzeko zuen fantasia amaiezina...

"Baina -esan zidan Ganixek- hori ezinezkoa da, gizona! Hona etorri beharko genuke lanera, eta diru asko!, gehiegi!!, kostako litzaizuke... Horren orde, bihar edo etzi etorriko gara eta egun pare batean aterako dugu untzia dagoen tokitik"... Ahaleginak egin zituen Ganixek, Lezori zerbitzu bat egin nahiz, eta 41 egun! egin zituen lanean... eta ez zuten "Oskorri" gora atera ahal izan!!!

Handik aurrera, Lezoren itxaropena beti bizirik: erremolkadorea helduko zela, ez zela etorri, karramarroa zetorrela, oraindik etorriko zela, ez zela iristen... Beti zerbait falta zen, baina esperantza zutik beti!...

Lezoren mundua hauxe zen.

Eta mundu honetantxe jarraitu zuen gero ere: zuenean, diruaren konfidantza zuelako, eta ez zuenean, nolabait gauzak berez konponduko zirelakoan...

Baina oraindik gaztea da garai honetan, eta badu dirurik.

"Dirutza gastatu nuen!!", esaten dit.

"Eta uste dut untzi hori ez nuela handik ateratzerik izan. Partiduak Goyhenetxeren etxean, Uztaritzen, egin zen bilera batera deitu zidalako... Alemanak sartu berriak (1940an) eta euskaldunekin Jaurlaritza bat sortu nahirik zebiltzala, han bildu ziren inguruko euskaldun ezagun batzuek erabakia hartzeko. Hogeiren bat gizon bildu ginen, eta berebizikoak esan nizkien!"...

Eta hor amaitu zen dena.

Baina, hitzegin dezagun 'Oskorria'z..., esaten diot.

Gaur untzia handik ateratzeko biderik balego, itsasoratzeko moduan egongo ote litzateke?, galdetu nion.

"Baietz! Untzigintzatik atera balitz bezalaxe! Zeren eta gero"...

Segur al zaude gaur hondatuta non dagoen?

"Bai, gutxi gora-behera bai, untzi hau... ni joan nintzen handik hilabete-hilabete t'erdira, eta egin nahi nuen beste ahalegina, baina ez nion San Sebastian kontratistari

lana kendu nahi beste norbaiti emateko, eta ni Baionako beste kontratista batekin eta Olaskoaga lagun batekin hirurak joaten ginen arratsaldero, eta esan nion honi San Sebastiani esan nion gauza bera: alegia, untzia zulo hartatik atera, goraino, eta han konpondu eta gero itsasora berria bezala botatzeko... Esan zidan honek, Baionako Liuze izeneko kontratista honek, esan zidan horixe zela egin beharko zena!...

"Utzi nuen denbora pixka bat pasatzen, bururatu zitzaidanerako: tira, goazen 'Oskorri'ren bila!... joan nintzen Liuze-rekin: eta ez genuen aurkitu!! Halakorik!!"

Hau zen Lezo; gauza batzu sinestekoak ziren, eta asko probatu egiten zituen; baina beste batzu...

Hirurogeitamaika urte zituen, ia berrogei urte aurretik gertatutakoak kontatzen ari zitzaidanean.

Galdetu egin nion, ea untzien euskal izen horiek Lezok berak, berez, jarriak ziren, eta esan zidan, bere untziak 'bataiatu' zituena Errazti zaharra izan zela, Urtzaren aitona: 'Oskorri'k, 'aurora', esan nahi du, eta 'Otzarri'k, ("hau agertzen da niri behin egin zidaten karikatura batean") "un grupo de rocas en el mar".

VIII. Prieto-ganako hurbiltzea

Lezok ez zuen Prieto gerra arte pertsonalki ezagutu.

Eta ez zuen maite.

Euskaltzaleen aurka eta askotan arerio bezala agertzen zenez gero, ELA eta EAJ/PNVkoek zuten jarrera burrukalaria bera zuen Lezok ere Partidu Sozialistaren buru agertzen zenaren aurrean.

Prietoren artikuluak zirela eta, gehienbat.

"Nik Errepublikak aurreko grebetan sentitu nuen Prieto. Gogoratzen naiz, aitak "Río Galindo" untzian eraman gintuen nire anai zaharrena, Joakin, eta ni Ameriketara, 1920an; hamahiru urte nituen orduan, gorputzez eta jarreraz adintsuago ikusten baninduten ere, eta aitaren bigarren ofiziala, Trigueros izeneko barakaldar bat zen, sozialistatxoa bera, apur bat ezkertiarra, asturiarra jatorriz. Nire aita, berriz, abertzale porrokatua, sutsua. Eta "El chato" deitzen genion Trigueros-ek beti tentatzen zuen aita, Prieto zela ta, eta honek erantzuten zion, beste nazionalista guztiak bezala, Prietoren aurkako herejia guztiakin; aitortzen zion talentua eta hizjarioa..., hiztun egokia izatea, hori zen dena... baina euskal arazoan aurrean agertzen zuen ezin ikusi eta gorrotoak salatzen zuten kanpotar eta etsai bezala!".

Hainbeste zanpatzen zuten, ze arerio honegaz jakinnahia sortu zitzaion Lezori.

Arerio zen, baina azkarra izatea deigarri egin zitzaion.

Chatok beragan egindako lana, behar bada.

Handik laster jo zuen Joakin Urreiztieta, Lezoren aita, enbolia hark Ingalaterran.

Aipatu dugu honek "Fontuso"ri erakarri zion hondamena.

Batetik, aita gaztea aulki batean eserita eta hitzik gabe utzi zuelako, noski, eta bestetik honen ondoren baserrian sortu zen noraeza: bere emaztea, ama Eulalia, andre fina eta langilea zen, baina nahikoa lan bazuen hark familia handiaz arduratzen, eta etxetik kanpoko arazoetan berez buru egin zen semea hainbat maite zuen eta hain heldu eta argia zetorren, ze Lezoren begietatik ikusten jarri zen. Honek ekin zion lanari etxe hark behar zuen diru-babesaren bila. Aipatutako garraio eta kontratista lanetan, eta, batez ere, aitari La Unión y El Fénix Aseguru Konpainiak 'ezbehar' hura zela eta ordaindu behar, baina ukatzen hasi zen, polizaren dirua lortu nahian.

"Ni aholkuak jasotzen hasi nintzen –esan zidan– eta Mauri izeneko legegizon ezkertiar famatuarekin topo egin nuen; baina 'come curas' bat zela esan zidatenean, nahiago izan nuen apalagoa zen beste abokatu baten bila hasi, eta honetan nembilela, berriz ere sozialista baina gizon ona eta apala zirudien batengana joan nintzen: Industriako Tribunalean lan egiten zuena Urrejolagana".

Bilatu zuen, bai, Lezok abertzaleen artean norbait, baina esan ziotenez, hau zen, bihotza zuelako eta zuzena zelako, gomendatzen ziotena; eta joan zitzaion Riberara eta esan zion gertatzen zitzaiona. Harritu zen abertzale zen bat sozialista zen baten bila etortzea; ordurako, Urrejola Bilboko zinegotzia zen, eta sozialista ezaguna, abertzale guztiak areriotzat zeukatena; eta ez daki Lezok berari zerbait erakutsi nahi ziolako edo, berea balitz bezala hartu zuen Urreiztietarren auzia, eta irabazi egin zuen Auzitegi

Industrialean; noski, Aseguratzailleak Burgosera jo zuen, eta Urrejolak beste legegizon baten laguntzarekin Burgosen ere irabazi egin zion Aseguruari!...

"Bitarte honetan, noski, Urrejola eta biok lagun egin ginen".

Aseguruak Madrileko Supremora jo zuenean, Urrejolak leialki esan zion Lezori handik aurrerakoa gastu handiko jokoa zela, eta... Aseguroei zien mesfidantza zela eta, aitortu ere bai han goian irabazteko, Madrileko bertako legegizon handi eta garesti bat aurkitzeko zoririk izanez gero!... Eta kezkaz beterik zenean, horra non Adolfo Larrañaga lagun abertzale eta poetak Sánchez Toca proposatzen dion; Sánchez Toca honetaz Lezok bazuen aditza, bergararra edo Bergarara etortzen zen norbait bezala entzuna zuen... eta bihotzak bultzata, bere bidean askotan gertatu zitzaion gisa, joan zen Madriler legegizon ospetsua ikustera, eta harrera ona egin zion!; berehala ulertu zuen bere estuasuna, eta esan zion Aseguruari irabazteko Ministro izana zen Matos behar zuela..., eta tarjeta bat ematen dio Lezoren kasua gomendatuz...

("Esan ere egin zidan gero Urrejolak -dio Lezok-: 'Nolatan iritsi zara Matos-eraino!'. Ba bestetara iristen den bezala -erantzun nion- otoizka eta belauniko").

"Barre egin zuen, 'baina asmatu duzu' esan zidan.

Hala, laster jaso nuen Matos legegizon ospetsuaren deia, joateko; joan nintzaion, eta eskutitz bat erakutsi zidan: El Fénix Español-eko eskutitz bat hartu zuen, esanez, ohore handia izango zela Konpainiarentzat Supremoko kasuetarako bere legegizon izatea onartzen bazuen...

"Ni, ziztada batez hustutzen den kotxe-kurpilaren kamararen moduan geratu nintzaion aurrean, ikuskizun bezala... 'Beno, baina ez zaitez ikara, nik hau erantzun diet, hara...' Eta beste eskutitz bat luzatu zidan: Matos jaunak "Fénix"i idatzia, eta esaten zion, oso pozik onartzen zuela proposamena, baina bitartean bazuela Santurtziko Urreiztieta familiaren auzi bat eskuartean, behartua zegoela emandako hitza betetzera, eta hau amaitu bezain agudo arduratuko zela eskaini ziotenaz.

"Nire poza!

"Joan ginen Supremora, eta, noski, irabazi egin genuen. Nire aitaren aurka Aseguruak sartu zituen guztiak: alkoholikoa zela, sifilitikoa zela, nahi zuten guztia..., hori dena hankaz gora joan zen."

Denbora honetako gertaerek zerikusirik ba al dute Prietorekin?

"Bai, zeren eta handik aurrera, Urrejola eta bere lagunak maiz ikusi nituen, uste dut hauek zerbaitu ahalegindu ere egin zirela ni irabazten... Niri beldur handia zidaten, asto samarra bainintzen, eta handia, ia bi metroko zezena, eta arazo politiko eta sindikalak defendatzen izan nituen neure borrokak..., baina nirekin hitzegitea atsegin zitzaien nonbait, beti bilaka ari baitzitzaizkidan. Abertzaleok maiz biltzen ginen baxoerdi batzu edatera joan eta Someran, "La Zornozana"n. Eskama-renean. Han, Salvador eta gainerantzeko txikiteroekin egotea gustatzen zitzaidan, eta han ikusten nuen Zarza, gero Bilboko Udalean alkatearen bigarren izan zen sozialista, gizon ona..., gero Caracasera joan zen"...

Bai, ezagutu nuela, diotsat.

"Ba han izaten zen, eta oso lagunak egin ginen, eta askotan Partiduaren eta Sozialisten artean sortzen ziren istilu batzu, gu, pertsonalki, lagun bezala, konpontzen ahalegintzen ginen. Urrejola, Zarza eta Layseca berarekin (honen alaba Agirretxeren

erizaina zen) elkarrekin ondo konpontzen ginen. Saltsa asko sortzen zen garai hartan gure artean, baina elkarrizketa hauek zirela medio, batzutan gogor xamar bazen ere, konpontzen genituen legatz-ogitartekoa jaten eta baxoerdiak edaten genituen bitartean... Hor Prietoren izena maiz entzun nuen, noski, eta behin, honi ni ezagutzea gustatuko zitzaiokeela!... Noski, ordurako gertatua zen 1934eko iraultza eta bertan nik jendea Frantziara ateratzen egin nituen lanak...

"Eta Prieto dela eta sortu zen, nahaste bat medio dela, zerbait".

Zer gertatu zen, galdetu nion.

"Ba, hara, Prietoren inguruan, Partidu Sozialistan, bi Paulino Gómez ziren: bat "ona", ('El bueno') eta bestea "gaiztoa", ('El malo'), halaxe ziren ezagunak nonbait, eta nik ez nekien. Eta neri esaten zidatenean Paulinok "enkargu bat" duela niretzat, joaten nintzen Paulino konkordunarengana ('El chepa' eta, 'Ona', biez ezaguna) eta onek esaten zidan ezetz, ez zuela niretzat ezer. Paulino ('Gaiztoa') zen niretzat enkargua zuena, nonbait, baina nik ez nuen hau ezagutzen, ez nuen honen berririk. Paulino Gómez, 'El bueno', Gómez de Segura y Beltrán de Heredia zen, eta 'El malo', berriz, Paulino Gómez Sanz, oso gizon osoa. Biak ziren sozialistak. Alabaina: 'El bueno' edo 'El chepa', okinen eta sindikatuen kazikea zen; baina Sindikatoetako kategoriazko gizona, gogorra, osoa, oso bizkorra. Paulino 'El malo' zen, nik ezagutzen ez zuena.

"Honek bazuen, nonbait, Prietok niretzat emandako enkarguren bat, baina ez genuen elkar ikusten".

Hala, ez zenuen Prietorekin zuzenki harremanik izan artean.

"Artean ez.

"Eta laster zorretan geratu nintzaion..., Prietori, zeren eta lehenengo aldiz...

"Hara, 1935. urtea zen, sindikatoan, politikan eta kontrabandoan, denetan sarturik nenbilen leporaino, eta Santurtziko karabineroek pasa zidaten mezua: elkarrekin kontrabando *handia* egin genezakeela... Nik ez nuen nahi. Inola ere! Don Genaro, Santurtziko apaizak, debekatu zidan kontrabandoa karabineroekin egitea, hau *bekatu* zela eta. Bai, don Genaro Oraa eta Mendia, Santurtzin izan genuen erretorerik onena zen. Honek agindutako hau behintzat oso kontuan hartu nuen, hor ez nuen bekatu! Baina karabineroak hasi zitzaizkidan orain tentatzen, eta nik kontrabandoarena egia esan nien: egiten nuela ipuin bat besterik ez zela. Eta, bestalde, beraiekin egitea bekatu zela.

"Hau burla handi bat izan zen, banekien.

"Ni inguratzen hasi ziren, lehen halako bi somatzen nituen neure atzetik, bi aldiz gehiago salatzen ninduten orain, eta nik Baionan kargatzen nuenean, edo nire kontura beste norbaiti karga arazten nionean, gero nik itsasoan jasotzeko, nolabait jakiten zuten; orain egiazki ari ziren ni harrapatu nahian, Jainkoak daki zenbat jende erosi zuten Frantzian bertan, eta nire lagun zen norbait ere bai apika!... Eta gertatu zen behin, herri guztia arakutzen aritu eta gero, CAMPSA bera ere arakatu zutela, noizpait hor lanean aritua nintzelako, seguraski, eta horrek esan nahi zuen karabineroak ziur zeudela nik herrian sartu berria nuela kontrabandoa!... Ez ninduten itsasoan harrapatu... Eta usandu zuten nire lagunetako bat izan zitekeela laguntzaileetako bat..., eta ezetz!, jontxo!, eta hala egun batean etxera bertara, 'Fontuso'ra, datozkit arakatzera!

"Ez zitzaizkidan inoiz etxera etorri!

"Eta nola hemen ere ez zuten ezer aurkitu, atxilotzen naute, haserratzegatik besterik ez bada ere!... Karabineroen Brigada, lau numerorekin, eta koartelillora eramaten naute; deitzen dute Bilbora, eta bertara naramate. Bilbon egiten didate itaunketa zorrotza, eta kalabojoan sartzen. Eta inkomunikatzen, egun batez, biz, hiruz... Kazetariak galdezka; ezaguna bainintzen; bazekiten ni atxilotua nengoela baina ez zuten ezer esaten; galdetzen dute, ea zergatik dagoen Lezo atxilotua; eta erantzun bezala: 'Ah, hitzegingodu ordubateko prentsaurrean'.

"Baina hurrengo ordubateko prentsaurrean ere ezer ez".

Lezo, Bilboko koartelilloan dago, Santurtziko karabineroek ekarria, nahiz eta Lezori ezer aurkitu ez eta honek ezer aitortu ez, noski.; behar bada horrexegatik daukate Gobernadorearen koartelilloan: Gobernu Zibilean dagoen ziegan, kalabojoan.

Han ari zaio Brigada Sozialeko burua itaunketa egiten, behin eta berriz...

Bestalde, suertatu zen, Bizkaiko Komisari Orokorrek Vigotik sosik ordaindu gabe bere altzariak ekarri berriak zituela Sotaren untzi batean..., Lezoren lagun min zen Fidel Rotaetxe, Sotaren enpleguak, beti, rutinaz, egiten zuen bezala; honela egin zen Fidel Rotaetxe komisariaren ezagun-laguna, honelakoetan gertatzen den bezala, eta mesede honen ordain bezala ausartu zen Fidel...

"Fidelek zuen eskua eta diplomaziarekin!, nigatik galdetzea"...

Eta Komisariak, "'Koño!', esan zuen berekiko –esaten dit Lezok– hau jaun horren laguna duk. Ez duk posible, gizon!, eta esaten dio Fidel Rotaetxeri: 'Ez da posible gizon hori zure laguna izatea!', eta Fidelek: 'Ba bai, nire lagunik onenetakoa da!'... Galegoak ezin zuen sinetsi".

Eta Lezo Larrinagara daramate...

"Larrinagan aurkitzen dut neure burua, eta nik ezagutzen ez dudan gaizto batekin, zeren eta ni sarri egoten nintzen han politika zela eta, baina orain Zuzendari berriak agintzen zuen, joder!, 'chulo' bat!!, eta hasten zait han... Eta ni abesten hasten naiz. Esaten dit han ez dagoela abesterik, debekatuta dagoela, eta bere aurrean koadratu egin behar dudala, eta nik barkatzeko esan eta gero, berez irten zaidala esaten diot, aspertuta nagoelako... eta jarraitzen dut abesten, eta uste du, zera, hura barregarri jartzeagatik ari naizela, eta orduan haserratzen da!, eta haiek nahi bezala koadratzen ez naizelako, politikoen zeldetara bidali beharrean, komunak daudenetara bidaltzen nau!, lapurren artera!; eta, gainera, dagoeneko ezagutzen ninduen 'machacantea' ari zen niretzat koltxoi garbientako bat... eta joaten da Zuzendari berria bera eta zikinena aukeratzen dit, burusi zikinarekin batera ekartzen dit, eta nik esaten diot: 'hor zuk lo egizu; nik nahiago dut lurrean eta ezer gabe, bilutsik, lo egin kaka horren gainean baino'.

"Hala sartu ninduten komunen zeldan.

"Goizeko 6etan jotzen dute diana, eta nik, nola ez dudan deliturik, lege hauste txikienik ere egin, eta kondenatua ere ez nagoenez, ohean geratzen naiz. Hor dator nik ezagutzen nuen beste 'machacante'a, eta esaten dit, jaiki behar dudala, besteak bezala. 'Ni nahi dudanean jaikiko naiz, nik ez dut ezer ostu, ez dut inor hil, ez dut krimenik neure kontzientzian, beraz, ez nago zigorpean', eta ea hark zer esaten duen... Kabroi horrek esaten ez dit bada niri ostia bat emango didala! Altxatzen naiz, gero eseri, eta esaten diot nik hamahiru mila emango dizkiodala berari!!

"Rastrillora ateratzen nau, kanpora, eta koadratu egin behar dudala bere aurrean, eta nik, ezetz, ez naizela bere aurrean koadratuko.

"Eta niri matraileko bat ematera doala ikusten dudanean... esaten diot ni ez nauela inoiz gizon maskaratuak beldurtu, uniformeaz baitzegoen!, eta hau arineketan doa Zuzendariaren bila, eta ez dio ba esaten alu hark matraileko bat eman diodala!... Eta hor dator Zuzendaria bera, zergatia ezagutu gabe, eta esaten du: 'Bai, badu gizon suharraren itxura, bai, baditut honen erreferentziak', eta beheko zigor-zeldara bidaltzen nau!, joder!, eta han geratzen naiz inkomunikatua.

"Eta ia hiltzen naiz bertan.

"Sei egun eduki ninduten jan gabe, kanpotik ekarritako jana ukatzen zidatelako; koltxoirik gabe nengoen, burusirik gabe, ezer gabe, goiko komunetik dena hormatik behera jaisten zitzaidan zeldara, zelda txiki-estu hartan pix usainez nazkatua... Mekaguen la mar!..., eta ez nuen tabakorik, ez nuen ezer; eta politikaz preso zegoen ANVko 'machacante' batek ekarri zidan pakete bat zigarro, osoa, 'judas'etik eman zidan sua, eta 17 zigarro erre nituen bata bestearen atzetik; ia hil nintzen!!

"Handik sei egunetara, dagoeneko gose greba hura utzi nahi nuenean, sendagilea etorri zitzaidan; ez zidan metalura ere eman nahi izan; arrantxua jan behar nuela; eta arrantxua jan nuen, marmita handi haietan erantsita hotzak eta lehorrak zetozen makarroi zikin haiek... eta jan behar izan nituen, bestela goseak hilko nintzen eta.

"Eta hara gertakizun polita:

"Fidel Rotaetexek jakin zuenean noraino sartua nengoen eta nola!, eta inork ez zuen esaten nire arazo larri hura zertaz zen, Madrilera joatea pentsatu zuen beste bi lagunekin, Salvador Agirre eta Manuel Sasietarekin. Eta hirurak ez ziren esku hutsik joan, baizik eta Errepublikako Presidentzian zegoen Etxegurenentzat errekomendazio batekin. Han ibili ziren, etxe handitan beti gertatzen den bezala, batetik bestera, atez ate: Gobernazioan Portela Valladares-ekin, ministroa bera, Etxegurenekin, zai hemen, zai han, eta ez omen zekien inork neu zergatik nengoen atxilotua"...

Gauzak honela, afalondoan hiru lagunak Gran Víako kafetegian kanpoan eserita zeuden zerbait hartzen; Julian Zugazagoitiak...

(*El Liberal* eta *El Socialista*-ren zuzendaria izana, Prietogandik oso gertu beti, gero Francok atera zuen Frantziatik alemanak sartu eta gero, Companys bezala, eta hau bezala afusilarazi zuen)...

...hau kafetegi barrura zihoala iruditu zitzaion hirukote hura ez zela hangoa, euskaldunak zirela, bilbotarrak agian, eta pasatzekoan esan zien: 'Zuek bilbotarrak zarete... ni ere bai', eta hitzegiten geratu zen, ea negoziotan ari ziren, eta nire lagunek, ba lagun bat zeukatela gartzelan, zergatik zen jakin gabe, eta... "Lezo" izena aipatu zutenean galdetu zuen: 'Lezo, santurtziarra?', 'ba, bai...' 'Koño, Lezo gartzelan dagoela?... Beno, gaur gauean hitzegin behar dut Prietorekin, exilatua dago, dakizuenez, eta nik gauero hitzegiten dut berarekin, eta ikusiko duzue hori nola berehala konpontzen duen'...

Halaxe etorri eta halaxe joan zen Zugazagoitia.

(Hau 1935ean zen: Prieto CEDAko Gil Robles-ek exilatu zuen, eta Belgikan zegoen, eta nonbait Zugazagoitiak gauero, goizeko 2-3etan deitzen zion telefonoz Prietoren artikuluren bat edo beste takigrafiaz jaso eta hitzegiteko. Madrilen irteten zen orduan *El Socialista*).

Denbora pasa eta, joan zen bezala dator orain Zugazagoitia esanez: 'Hitzegin dut Prietorekin; esan dit itxadoteko hark Madrilera deitu bitartean, eta gero berriz deitu eta esan dit bihar goizeko 9etan joateko Rafael Guerra del Río-gana'.

(Guerra del Río, Partido Republicano-ko Minoría Radikalaren buru zen. Orduan bere jefea, Lerroux.)

"Hara gure gizonak 9ak baino lehen zain, eta hartzen ditu Guerra del Río jaunak esanez: "Cuéntenme la última de Lezo"... Nire lagunek ez zekiten zer esan. "Bai, ezagutzen ditut Lezoren gorabeherak, Lezok hau eta beste eginak ditu"... egiak ziren.

(Gero jakin zuen Lezok, gizon honek Ramón de Vicuña zela medio ezagutzen zituela Lezoren historiak: Hau EAJ/PNVko Euzkadi Buru Batzarreko eta Diputatu izan zen Madrilén, Guerra del Ríorekin ikasketak elkarrekin eginak, lagunak, eta Minoría Vasca-koak Radical-en ondoan zeudenez Kongresoan, Lezo izaten zuten harremanetako gaia batzutan.)

Eta Lezoren hiru lagunak han zeuden bitartean egin zituen deiak, eta agurtzekoan galdetu zioten, zor hori nolabait eskertu nahi ziotela, eta Guerrak erantzun zien:

"Lezogatik nik ezin dut sosik kobratu; gainera, nik kasu honetan Prieto-ren eskabide bat bete besterik ez dut egin; seme bat bezala maite du!... Eta esan iezaiozue orain nire partez, Madrilera etortzen den batean etor dadila ni ikustera, eta niri zor didana kaja bat pururekin ordainduko didala... baina kontrabandokoa, eh!!"

"Eta egia izan zen –esaten dit Lezok–: Nire lagunak oraindik despatxu hartan zeudela, ni kalean nintzen!"

Atxilotuta egoteko arrazoirik eman al zioten inoiz, galdetu nion.

"Karabineroekin kontrabandoa egin izan nahi ez nuelako izurratu nahi nindutela!!"

Baina zuk ez zenuen artean Prieto pertsonalki ezagutzen...

"Ez, artean ez".

IX. Armak arerioarentzat Abd El-Krim eta Abisinia

Gerraren hotsa ez baizik, gerraren usaina, susmoa, zen herri xeheak 1935ean gehien sentitzen zuena. Baina baziren, adi eta gertu zeudenentzat behintzat, seinale konkretu batzu ere: Nafarroako mendietan ia agerian zebiltzan fusilamentu saioak egiten, lista eta guzti, lotsagabe, ordea!; eta eskuineko jende jainkotiarra, gurutze asko!, arma bila, lotsa gutxirekin gainera, zeren Lezori berari, abertzale ezaguna zen bati, armak ekartzeko diru eskeintza egitea baino seinale nabarmenagorik!!

Hau da Lezok, datu konkretuekin, kontatzen diguna.

"Niri hau pasa zitzaidan... Ez dakit esaterik ere izango dudan... Gerra sortu baino urtebete lehenago hasi zitzaizkidan karlistak, monarkikoak, CEDA⁶ bera... eta bestalde Josetxu Renobales, uste dut hau Alderditik zetorrela... Hasten zaizkit tentatzen: armen kontrabandoa, ea dirua pagatuz nik!...

Ibarra eta Soriano hura... ea armarik eros nezakeen!"...

Zein Soriano?, galdetu nion.

"Soriano y Vanrey, Ybarraren sozio zena kotxe eta filme negozioan buru-belarri sartuta zebilen bat; Alameda Urkijon zituzten horiek luxoko amerikar kotxeak. Eta Ignacio Ybarra... ia Partidukoa izateaz harrotzen zen hura, karajo!... eta denak horretaz ari zitzaizkidan: milioiak armak ekartzeko, milioiak niretzat irabazitan!

"Eta hau 1934az gero, Gil Robles-ekin.

"Baina 1935ean dagoeneko gauza lotsagabea zen!... Artean Ejeko potentziekin ez zuten ezer zehazturik! Eta beti zita arraroak ipintzen zizkidaten (ahotsa apaldu du hauek esatekoan...) hemengo eta hango... Eta paketea, armak ziren. Eta nik banituen dagoeneko kontaktuak Baionan, Ibarnegaray-ren satelite batzurekin... Nik banekien armak nola kontrabandeatzen zituzten, txarrak, baina kontrabandoa aurrera zihoan Nafarroarako. Hauek hona ekartzen zituzten, Baionako Nautikora, Ibarnegarayren kateak zirela medio, hau baitzen Euskal Herri guztiko nagusia garai hartan, idiekin, lastoz estalita, pekatuak bezala, eta bere mende jarri ziren karabinero bekatariekin pasatzen zituzten armak Euskadiko benta guztietatik.

"Eta egun batez konturatu egin nintzen, eta Kristorena armatu nahi izan nuen: ez kontrabandisten kontra, armak dagoeneko guri apuntatzen ari bazterretan eta gu inuxente ginduzkatenen kontra baizik!! Joaten natzaio Manu Egileor, Alderdiko idazkari Orokor eta diputatuari, eta hitzegiten diot berari: Nik CEDA-n ikusten, eta monarkiko, erreketek, karlisten artean... somatzen nituen intentzioak azaltzen dizkiot... Are gehiago: kontatzen dizkiot Alderdikoek bidaliak ziruditenen aldetik entzundako erreguak, eta jakin nahi nuen, ea Partiduak onetsita zetozen ala ez, eta eskatzen diot, mesedez, joan dadila Alderdira, eta pasa ditzala nik orain berari pasatzen dizkiodan kezkek, eta esan diezaiela eskuindar horiek izugarriren bat armatzen ari direla..."

⁶ Confederación Española de Derechas Autónomas, Madrilen sortu zen 1933an, eskuineko joera zuten talde batzurekin eta José María Gil Robles buru zela; urte bereko azaroan izan ziren hauteskundeetarako prestatu zuten partidua, eta ezkerrari irabazi egin zion.

"Eta Manu jartzen zait begira, ematen dizkit azalpenak, asko... baina, zera esateko, hori dena 'bulo' bat besterik ez dela, Alderdiak nire ikuspegiaren alderantzizkoa zuela...

"Beno... baina lehengoek berek jarraitu zuten nire laguntza eske, armak, nik! eta arerioarentzat!!... Ahalegindu nintzen objetiboki entzun eta ikusten, ea nere ikuspegia horren okerra zen... Eta alderdi guztietatik ikusten nuen zerbait bazetorrela, eta nik, handik hilabete pare batera, hartzen dut Manu Robles, lagun mina, eta esaten diot: 'Hara, Manu Egileorrekin hitzegin dut, eta ez nator zuregana orain gure arteko adiskidetasuna dela eta bakarrik, baizik eta iruditzen zaidalako nire alderdikide guztien artean konfidantza handiena zurekin dudala, eta nire bizi guztian hala izan dela...' Manu Roblesekin, lagunak, baietz, hori hala izan zela eta dela, eta ideologia berekoak ginela... Bada, horregatik ari nintzaiola orain... Lehen deitu ez banion, Alderdiko idazkaria zen Egileorrekin hitzegin nahi izan nuelako izan zela, jakin behar zuten Bizkaian eta Gipuzkoan ere zer gertatzen ari zen; Manu Robles baino hobeto kokatua zegoela alde honetatik, zeren eta hau gero eta gutxiago agertzen baitzen Alderditik... Behar bada ELAn nahikoa lan bazuelako..., baina nik, Manu Egileorrekin entzun eta gero, ba esan behar niola Roblesi...

"Horretaz aritu nintzen Robles lagunarekin.

"Honek dena onartu zuen.

"Baina hara, jarraitzen du Lezok: Nik Manu Egileorri jakinarazi nion zer gertatzen ari den, eta ez dakit honek Alderdiari zer pasako zion, baina uste osoa dut OSO OKER DAUDELA... Nik gero eta argiago ikusten dut: HEMEN JESUKRISTORENA ARMATZEN ARI DIRA!!...

"Eta, bestalde, badut susmorik Alderdiaren izenean proposamenak egiten ari ote zaizkien batzuli; hortaz, nik nahi dudana da egiatan Alderdiak zer nahi duen jakin!!

"Nolanahi, nire kezkaren berri eman iezaiezu"...

"Hor doa Manu Robles, eta ia barrez dator... Ezetz, haiek ez dutela horretaz ezer sinesten... Haiek beste kontakto batzuli dituztela, eta uste dutela haiek bizi duten giroa nik ezagutzen ez dudalako dela nire larritasun hau..., eta ezetz, ez arduratzeko.

"Beno, uzten dut Robles, eta astebete geroago CEDAko ordezkari batzurekin tregeltoki ondoan dagoen 'La Granja' kafetegian hitzegin eta gero, esan zidaten Lucía izeneko valenciarra, diputatua eta CEDArekin Ministro (nahiz eta gero gerra sortu zenean bera kanpoan geratu), baina Lucía etorriko zela ni ikustera... Lucía, Valenciako Democracia Cristiana-ko burua zen, EAJ-rekin harreman onak zituen gainera... Beraz, zitekeena zen, pentsatu nuen nik, gizon zintzo bezala, martxan zegoena EAJ/PNVri kontzientziaz zerbait pasa nahi izatea; baina, bestalde, hori ez zidan egingo, ez bainintzen nor; beraz, zitekeena zen ordurako Alderdiarekin hitzegina izatea, eta horiek lasaitu zituela... Eta orain nirekin, zertarako? Behar bada Alderdiak niri zuzenki esateko eskubiderik ez zuena... nire kezkak uxatu nahi zituelako... Ez dakit nik zer!!...

"Hau dena nire burutik pasa zen!

"Baina Lucía ez zitzaidan pertsonalki agertu, iragarri bezala. Honen ordezkari, beste batzuli etorri zitzaizkidan, eta harreman horretan hitzegiten didate milioi askotako arma negozioaz. Eskatu zidaten fusil kopurua garai hartan astronomikoa iruditu zitzaidan... Harrigarria! Eta gauza bera kartutxeriaz eta diruaz!... Nik, ba, nire aldetik ez nituen uxatu nahi, eta luzatu egin nuen harreman hau.

"Jakin nahi bainuen Lucía zer zioen.

"Zain geratu nintzen, baina Lucía ez zen azkenean etorri.

"Eta etorri zitzaidan gaur Eibarren bizi den nire lagun on bat, Raimundo Pagnon Arano, Jagi-ko gogaidea, sinpatizantea, eta etortzen zait Pagnon, karlisten izenean, nire lagun bezala joan zitzaizkiola: Ermuko alkatea eta beste karlisten buru bat, biek nahi dutela nirekin hitzegi, armak ekarri behar ditudala...

"Eta Pagnon laguna aidean bidaltzen dut, esanez, bururaino nagoela batzuentzat armak ekartzeko enkargu horiekin, nik ez ditudala armak ekarriko Alderdiarentzat ez badira!... Eta Pagnonek, azeriak!, baserritarrak, eibartarrak... esaten dit: 'Kaben dies, Lezo, nor egon litekeen hire larruan'... Eta nik: 'Papeleta ederra ekartzen didak, eta oraindik nire inbiriz!,, nahaste ederra zeukat neure buruan oraintxe ere!'... 'Ba nik hire larruan!'... 'Zer egingo huke nire larruan bahengo!'... 'Nik!, mekaguen dies, hara: eseri, dirua jaso, armak ekarri, heuk egin behar duan bezala, horiek ez diate dirua besterik!... ekarri armak, gorde!, eta kolpea ematen duten egunean... heuk diok badatorrela!, eta neuk ere hala uste!... ba datorrenean, beraz, armak guretzat!'"

"Mekaguen la mar!!... Badik honek grazia, eta heuk egingo al huke hori?? Mekaguen dies, horixe egingo nukeela: dirua irabazi, arerioaren kontura armak lortu, joder! Noski egingo nukeela!"

"Ja, ja!!" ... parrez ari da orain Lezo niri hau kontatzen.

Eta esaten omen dio eibartarrak: "Hori baino handiagoak ere egingo nizkiake!"

"Koño, eta loa kentzen dit!"

"Eta hurrengo egunean Eli Gallastegi ikustera noa. Eli ez zegoen han, eta etor arazi nuen... zenbat aldiz damutu zaidan!!... Eta esaten diot, hau eta hau pasa zait Pagnon-ekin. Zer deritzazu? Ba egizu ongien iruditzen zaizuna, gizona!... Zeuk erabakitzen duzuna, ongi dago..."

"Mekaguen la mar!... Gizona..., baina lagundu iezadazu piska bat; zer papeleta, e?!... Zeren eta hauei egin diezaiekedan hau, gureei egin diezaieket gero, eh!... Eta uste dut Alderdia lo dagoela, nik hala uste dut behintzat... Eta hau izan daiteke salbazioa!!... Eta Eli, hain delikatua beti: 'Zuk aurrean duzun papeleta hori, zeu bakarrik zara erabakitze gai; eta uste dut gainera ongi erabakiko duzula.' Beno, ez didazu batere laguntzen!... ikusiko dut..."

"Hurrengo egunean, ez naiz erabakia hartzen ausartzen, eta Bizkai Buru Batzarrari eskatzen diot audientzia. Eta banoa. Eta gizon hauekin hitzegiten dut... (ahotsa apaltzen du...) Koño!, oso delikatua dela!... zeren eta..."

Nor ziren Bizkaikoak?, galdetzen diot.

"Ba, Ajuria, Solaun eta ekipo guztia... Gogoratzen naiz, ez nago ziur Patxo Arregi eta Luzio Aretxabaleta...; hau ez zen Bizkaiko buru, baina ez dakit zergatik zeuden han. Eta handik ere baraurik irten nintzen. Jarraitu nuen neure lanetan, neure arazoetan, eta badakizu zertaz hasi nintzen pentsatzen?... hauek ere saltsan sartuak zeudela! Alderdia... Hauxe pentsatzen hasi nintzen orduan. Horretaraino joan ziren nire burutazioak!... Pasibotasun hura!... Denak ikusten nituen misterio hartan... zer pasako zen, eta ea..."

"Koño!, ba egin behar dut bada!... Frantziara joan, hango Nautikoko gauzak zertan ziren... Nafarrak... Eta azkar!!, azkar zihoazen, habaila handian!! Ahal zuten guztian! Egia da, denbora ere aurrera zihoala!, eta nire 1935eko kezka ez zirela amaitu oraindik

1936aren otsailean hauteskundeak ezkerrek irabazi zituenean... Eta ondo pentsatzen jartzen naiz, eta badakizu zer bururatzen zaidan?!... Baina bat batean, paff, eta egin nuen: Hartzen dut "Euskalduna" hotolean zituzten sobre haietako bat, berde-urdinak, ertzetan pegatzen diren plegu horiek, eta gero puntuak... eta *Prietori idazten diot*, esanez, neuk jakin ahal izan dudanez, berebiziko bat ari direla prestatzen eskuindarrak, eta beragaz egon nahi nukeela.

"Orain Prietoren eskuetan utzi nuen, hark zerbait jakin behar zuen"...

Galdetzen diot ea dagoeneko elkarrekin biltzeko, pertsonalki elkar ezagutzeko, egokierarik izan zuten, eta ezetz, ez zuela Prieto pertsonalki ezagutzerik izan oraindik. "Ez, ez... Baina gauza da idazten diodala, eta egun gutxi barru entzuten dut..."

(Prieto itzuli berria zen exiliotik, Frantziatik, ezkerrek, eta ezkerrekin batera EAJ/PNVk ere, hauteskundeak irabazi eta gero; Prieto ez zen Ministro oraindik, baina diputatu bezala maiatzean Cuencan egin zuen hitzaldi famatu hartan hitzegi zuen, esanez, gutxi gora behera, Lezoren memoriak gorde zuen hura:)

...'tenia barruntos de que se estaba armando la derecha, preparando un golpe con o sin implicaciones del Gobierno y otros satélites... del Gobierno'... "Badirudi, bada, neuk idatzitakoa bide zela egin zuela Prietok egoera honen aipamena".

Horretan geratu zen Lezok gai honetaz niri esandakoa.

Garai hartan, 1936ko maiatzean, berandu zen dagoeneko ezer egiteko!

Garaitsu hartan bertan izan zuen Lezok beste asmo bat: hainbat miresten zuen ABD EL-KRIM-eri laguntzekoa.

"Abd El-Krim preso zeukaten orduan Reunion izeneko uharte frantsesean, eta niri iruditzen zitzaidan, gizon horrek merezi zuela askatasuna, eta neroni izango nintzela libratzeko gauza".

(Abd El-Krim, Melillako Kadi zela altxa zen 1921ean Espainiaren aurka eta Annual-eko garaipena lortu zuen. 1925ean, Marokko frantsesari eraso zion. Orduan Frantziak eta Espainiak elkar egin zuten gerran Alhucemas-eko lehorratzearekin, eta 1926an Abd El-Krim frantsesei errenditu zitzaion. Hauek, La Reunion uhartera deportatu zuten; han egon zen 1947ko urtea arte.

Urte honetan Frantziara joaten utzi zioten bezain laster ihes egin eta Egiptok eman zion babesa. Hemendik jarraitu zuen gero bere herriaren askatasunaren alde lanean, El Cairon hil zen 1963an).

"Frantsesek uharte hartan zeukaten preso".

Zergatik handik ateratzeko, zu?, galdetu nion.

"Pena handia ematen zidan... Guk begikotasun handia genion Espainia eta Frantziaren aurka bere herriaren askatasunaren alde hain yayo borrokatu zelako... eta 'hori neuk atera behar diat'! Ikusten nuen uharte hori erraz joateko lekua bezala: gauzez joango nintzen, hartu, atera eta askatu. Eta ez nintzen joan, ABISINIOEKIN ere harremanak banituelako, eta kontrabandoren bat behar zuten, zeren eta italiarrak sartu berriak baitziren eta Hailé Selassié I Britainia Handian zegoen exilatua. Nik garai hartan Abisiniak Parisen zuen enbaxadorearekin harremanak nituen, zerbait behar bazuten, armak beharko zituztela pentsatzen bainuen, baina laster konturatu nintzen gehien behar zutena boluntarioak, abiadoreak eta abioiak zirela, baita abionetak ere!

"Garai hartan ez nintzen abioiez arduratzen.

"Ezin lagundu ahal izan nien".

Beraz ez zinen Abd El-Krim-en bila joan azkenean.

"Ez, ikusi duzu Espainian egiten ari ziren prestaketak altxamendua eratzten. Eta ni beldur nintzen bezala, konturatu gabe iritsi zen hura, denok lo geundela!"

X. Borroka sindikala itsasoan

"Ni, badakizu, 1924rako sartua nengoen nasako ELAn.

"Geroztik hor ibili nintzen beti borrokan".

Honela hasten zait Lezo Urreiztieta gertakizun hau kontatzen. Bere estiloa da. Kontatzaile sena familiar jaso zuen; halere, bere zazpi anai-arrebek dohain bera erakutsi badute ere, inork ez du Lezok hainbat gertakizun bizi izan, ez dute hainbeste arriskatu, eta ez dute, beraz, interes bera.

Lezok bizi izan duena kontatzen baitu.

Ez baitira urreiztietatarrak sortzaileak, pertsonalak diren historiak kontatzeko kontatzaileak baizik.

Eta badu Lezok beste berezko bat: berari gertatutakoak kontatzea gustatu egiten zaio.

Ez da entzule; hiztuna, ekinezko gizona eta kontatzaile ona baizik.

Oraingo kontakizun hau, lekuko.

"Ba gerra bezpera zen, eta greba egin zuten Bilboko portuan. Hemen sentitzen ginen pertsegituena. UGTk jasan ezin zuena zera zen, nasako sindikatoen lantaldeetako docker gehienak baserritarrak izatea, euskaldunak ia denak eta abertzaleak, koño!... Eta hor bizi ginen borroka bizian; nik bizimodua nasakoekin egiten bainuen... Gogoratzen naiz oraindik, Antonio Goitia, 'Soli'ko bat zen, besterik gabe, ELA/STVren kuotak berak kobratzen zituen; Urrutikoetxea eta Sheffler eta "La Estibadora"ko enkargatua zen, baina beti horretan ikusten nuen, oso "solidario", zeren eta nasako guztiak, gehienak behintzat, hala baitziren: solidarioak eta finak, eta beti edozertarako gertu; borroka batera joan behar bazen, hara!... gure greba egitera, besteen greba haustera!, esaten zenera. ELA-STVkoak, Solidaritatekoak, "Soli"koak, baitziren, fedea zuten "Soli" baitan.

"Maite nuen nik anaitasun hertsia eta borrokari hura.

"Nasako lantaldea 400en bat gizonek osatzen zuten, eta %99 SOLItarrak ziren, solidarioak.

"Gehienbat nasako langile finkoz osatzen zen. Aldiz, noizbehinkako langileak, ez!; hemen ere bazen euskaldun eta ELA-korik ere, baina ia denak espainiar jatorrikoak ziren. Ni neu beti SOLIkoekin ibiltzen nintzen, hauekin bizi nintzen, eta nasan gertatzen ziren arazoak, sortzen baitziren!... neu sartzen nintzen SOLIko lider bat bainintzan.

"Eta ni... mutiko bat oraindik! "

Robles zen buru, esaten diot...

"Bai, noski, eta Basterra; Jose Basterra zerago zen... lagunartekoago, eta ez zen diputatu, Manu Robles bezala, Bilboko Udalean zinegotzi baizik; eta, esan bezala, bazuen jitea... Ni gizon horrekin ez nintzen ongi portatu... (ahotsa jaisten zaio), onbeharrez, kalte egin nion... zeren eta niretzat, jendartekotasun harekin, uste dut garai hartako ELAn gehien balio zuena bera zela... Baina bitarteko gisa zerabilten!, soldata arraroak jasotzen zituen..., eta nik, honetaz jabetu nintzenean, ba... dimiti arazi nion...

"Zeren eta SOLIn Bizkaiko agintarietako bat zen! Bestalde, nik jakin nuenean, baina ongi jakin ere eh!... sobre batzu jasotzen zituela, mekaguen!... beregana joan nintzaion

zuzenki eta esan nion: Dimiti ezazu, edo bota egingo zaitugu, zer nahi duzu? Eta dimititu egin zuen."

Zergatik diozu gaizki egin zenuela, ez zinela berarekin ongi portatu?, galdetzen diot.

"Zeren, hala eta guztiz, ez dakit, garai hartan guk hau egiterik bagenuen, baina jatorrena hau esatea izango zen: Aizu! zuk ez duzu nagusien menpean egon behar, abertzaleena bada ere!, zenbat ematen dizute?, hori guk emango dizugu soldata barruan, baina zuk jarrai ezazu osorik, gorputz eta arima, ELA/STV-ren zerbitzuan; orain 'liberatua' esaten den moduan. Garai hartan, noski, SOLIn lan egiten genuen guztiak amateurak ginen, eta nik ez nituen inoiz Gasteiza eta hemendik Pasaiara, hara edo hona egiten nituen bidaiak kobratzen... zeren eta batzutan Pasaiara etortzen nintzen anarkistekin borroka egitera! Deitzen ninduten lekura. Inoiz ere, otordurik ere. Eta ez gasolina, ez tren, ez ezer!

"Gero bai, hasi ginen bulegoak eta idazkaritza izaten eta abar, baina nik ez dut inoiz xentimo bat jaso inorengandik, ez Partidutik, ez SOLI-tik."

Zer arazo izan zenituzten orduan?

"Egunero eta denak! Baina ni sartuta ibili naizen gogorrena... Robles Arangizek esan du horretaz zerbait..., baina arriskutsuena, CNT eta UGTk 1935ean elkarrekin ELA sunsitzeko bat egin zutenekoan izan zen!...

"CNT eta UGT elkartu ziren ELA/STV, SOLI, sindikatuen mundutik ezabatzeko.

"Lehen gatazka, Valencian eta Barcelonan... Untzietara igotzen ziren Komite batzuk, eta galdetzen zuten ea zein sindikatutako komitekideak zituzten. Ba, UGT, CNT eta ELA... SOLI?, ez du balio! Ez bazituzten SOLI-koak untzitik kanporatzen, untzian greba egingo zuten! Horrelaxe gelditu zizkiguten untziak Barcelonan, Geronan, Tarragonan, Valencian, Sagunton, Sevillan, Malagan, Cadizen, portu guztietan... Gero, Coruña, hurrena Santanderren,... SOLI, eskirolen eta horien sindikatua zela!!...

"Burgesiaren zerbitzuan zegoela.

"Eta gure untziak geratzen hasi zirela eta, SOLIk dei egin zuen batzarre batera: EAJ/PNVri, ANVri eta JAGIko taldeari. JAGIkoak gehienbat PNVn.

("Ni orduan Partidutik kanpoan nengoen. JAGIko taldean ginen 33tik 32 irten ginen. Hau 1933aren hasieran gertatu zela uste dut, orduan Gasteizen egin ziren batzarre famatu haiek zirela eta; EAJ/PNVk 1932an Tolosan egindako batzarraren ondorio bezala izan zen!... Partiduak Estatutu proiektu harekin dena aldatu nahi izan zuenean... don Luis Arana kanpoan geratu zenean!... Estellako Estatutuan komunionekoak armatu zutenekoaren ondorioa...)

"SOLIz ari ginen: egiten diete hemendik alderdi nazionalista guztiei deia, zerbait egin behar zela! Ea nola konpontzen genuen arazo larri hura! Laster hasi ginen kapitainen eta solidarioen telegramak hartzen: mehatxuak jasotzen ari zirela, bortxak jasatzen... Eta untzietako batzu gertu zeuden haiei aurre egiteko!..., baina gertatzen zena zen egunak joan zitzaizkigula gauez batzarreak egiten, eta Barcelonarekin eta Valenciarekin hizketan, Saguntorekin, Sevillarekin, Santanderrekin, Coruña eta Vigorekin... Ia toki guztietan untziak geldirik, eta ia Bilboko flota guztia geratuta. Zeren eta nahikoa zen untzi batean ELAko bat izatea untzia amarrarazteko!

"Gauza gero eta itxusiago jartzen ari zen.

"Batzu ari ziren errazenera jotzen: arazoa hori bada, SOLIko batzu egin daitezela UGT edo CNTko!

"Armadore bat edo beste ere iritzi horretakoak ziren, nonbait. Eta CNT eta UGTkoek demokratikoki baietz, noski! Orduan ez gintuzten diskriminatzen! Gu gara beti han eta hemen diskriminatzen ditugunak! Ia ez zen erabakirik hartzen: Minoriako presidentea izan dela Errepublikako presidentearekin, bestean geure diputatu bat egon dela Marinako Ministroarekin, bestea Gobernaziokoarekin, hurrengoa Lanekoarekin, eta batak hau esan zuela eta besteak bestea, eta gure diputatuak bilduta egon zirela Madrilen ez dakit nik zein komisiorekin..., eta bitartean gero eta untxi gehiago geldirik!, eta egunero gatazka gehiago!, eta, beno:

"Ni beti oso optimista izan naiz, eta esan nuen: honek ez du konponbide bat besterik... Zein? Hori nik konponduko dut 24 ordutan!...

"Orduan, ba, noizean behin Egileor etortzen zen gaueko batzarreetara, eta bestetan Eliodoro de la Torre; baina EAJ/PNVkoak oso gutxitan. Batzutan ANVkoak ere etortzen ziren: Basterra ez, orduko baztertua zegoen; Bizkaiko burua Hormaetxea zen, Periko Hormaetxea; orduan etortzen zen Venezuelen hil zen Perez Agirre, Bizkaiko exekutibakoa; etortzen zen Salegi, hau ere Venezuelen hila, eta Gerardo Bilbao, Gerardito, Paben egon zena eta gero Venezuelara joana hau ere; baziren ANVko batzuk Bizkaiko SOLIkoak zirenak. Eta Partidutik, PNVtik, esan bezala, gehienetan Manu Egileor eta Eliodoro; oso gutxitan Manu Robles Arangiz, SOLIko presidente nazionala, Partiduko diputatu zelako.

"Eta beno, han ez zen egiazko neurrik hartzen... Agirre han izan zela, Horn beste nonbait... gauzak gero eta okerrago zihoazen untxietan gure gizonentzat.

"Azkenean, ba, solidarioak berak hasi ziren gauzak seriozki hartzen, eragin politikoetatik kanpo, eta Komisio bat eratu zuten: Larrondo, presidente; gero, sailez sail, Metalurgia, Igeltsaritza, gero Sendagileena egin zen, gero Bankuko enplegatuen.

"Eta geroxeago egin zen Garraioetako... hemen sartzen ziren itsasgizonak!

"Eta hemen ere Larrondo presidente; Juan Kruz Ajuria, oso makinista ona bera, presidenteorde. Orduan Komisio bat egin zen SOLIko sail horretan greben arazoaz arduratzeko: diputatuekin, eta Partiduan agintzen zutenekin, orain seriozki hartu baitziren gauzak. Eta nik beti esaten nuen: honek ez du indarkeriaren aurkako indarkeria beste konponbiderik. Baina Partiduko horiek ez zuten indarkeriaz ezer entzun nahi, inola ere!; eta gauza okerragora! Eta orduan esan nuen: Beno, ez gara gehiago etorriko..., eta ez zen JAGIko erabakia, baina esan nuen: orain neuk konponduko dut..., zeuok eskatzen duzuenen...

"Gauzak azkenetara iritsi zirenean, SOLI-n bajak nabarmen itsasgizonen artean...

"Orduan seriozki entzun zidaten eta elkar ulertu genuen: Partidua abstenitu zen, baina ANVk esan zidanean: 'Ea Lezok konpontzen duen'... Nik zorte handia izan nuen, zeren eta neure eskaintza 24 ordutan konponduko nuela izan baitzen! (eta barre egiten du) Eta gertatzen dena, zera... mirari bat zirudien: hau ostiral batetan, gauez, gertatu zen, eta ostegunean hitzegin zuten Bermeon, eta FAIko edo profesional ziren ajiadore batzu etorri, katalanak, zirudien, eta euskaldunak bakoitza bere etxera sarraraztea lortu zuten..., birau eta irainak, garrasika...

"Bermeon hori!, ostegunez; nire agindua, ostiralez emana izan zen, eta larunbatean, Erandioko zinean, aratsaldeko 7:30etan, izango zirela berriz anarkistak!...

"Desafioa zen!!

"Nik zorte piska bat ere izan nuen, izan ere desafio horren berri izan nuen egun berean esan zidaten Bilbon, La Salveko nasan, Uribitartetik behera, Vasco-Andaluza beti deitu izan zaiona baino lehenago, 'Campa de los ingleses' baino lehenxeago, Sotaren untzi batean gauza bera egin zigutela, untzia geratu zutela, amarratua zegoela.

"Bilbon! Bilboko itsasadarrean!!

"Koño, hau primeran zetorrek!

"Beno, nigan konfidantza jarri zutenean bertan hau!... nire kontu gauza... Berehala deitzen diot telefonoz Gobernadoreari, eta zita bat eskatzen diot hurrengo egunerako. Eta ematen dit. Gu hamaiketarako han izango garela SOLIko Garraio saileko batzu, ea lortzen dugun onez gauzak konpontzea.

"Agintari guztiek etorri nahi zuten orain!; eta nik ez nuen Eliodoro han izaterik nahi, baina nork ateratzen zuen han denen kazike zen gizona! Eta esan nion nik orduan: Nik ez dut zeu etortzearen aurka ezer, eta ez dut zeu makurtzeagatik egiten, baina orain esango dizut hau: ni izango naiz arazoa konponduko duena, neure gain hartzen dut arazoa!

"Eta esan nien berriz: Ez, Gobernadoreagana etorriko zarete denak, baina hitzegin, neuk bakarrik, eta zuek isilik!!

"Ba baietz, aho batez.

"Hartzen gaitu Gobernadoreak, oso atsegin, oso diplomatiko, Echevarría Novoa-k; (gero Errepublikaren izenean Gernikan Eusko Jaurlaritzaren zina hartuko zuena):

"Zer nahi duzue?... Gobernadore jauna, geuk nahi dugu hau eta hau, eta beti konponduko den esperantzarekin, eta kontaktu nion historia osoa: portu guztietan gertatutakoa, egin zizkiguten zerrikeria guztiak eta orain berdin egingo zizkigutenak... 'Zer da hori, *Solidaridad?*'... (maltzurkeriaz bota zigun hau; Izquierda Republicanakoa zen bera)"... Lezok ematen dio ordurarte egindako jestioen berri, Madrilen, hemen, diputatuek berek eginak...: "Eta ez digute jaramonik egin, denak hitz onak, eta arazoa gaiztotzen ari da... eta neuk proposatu nuela komisio harekin Gobernadorearekiko jestio hau egitea, eta Lezok berak agindu ziela arazo hura 24 ordutan konponduko zuela..."

"Eta zu gauza zara horretarako?..."

"Ez, zuk lagunduko didazu. Nik 24 ordu emango dizkizut zuk arazo larri hau konpon dezazun.

"24 ordu ematen dizkidazu?"

"Bai, jauna; hau da nik zuri ematen dizudan epea... Beraz, niretzat, 48 ordu dira, zureaz gain 24 ordu... Zeren eta zeuk epe horretan konpontzen ez baduzu, nik hartuko dut arazoa neure kontu; denei agindu diet hau, sindikatuari, portuetan, untzietan, denei..."

"Hau dena ahotsik jaso gabe.

"Beno –dio Gobernadoreak– errezeta ematen badidazu"... (maltzur) "Errezeta, ezin duzu prestatu, Gobernadore bezala; nik ere, Gobernadore banintz, ez nuke prestatzerik izango; ni orduan beste bideetatik saiaturiko nintzateke, baina nire errezeta..., esango dizut: 'su ta gar!!'..."

"Koño –dio Gobernadoreak ahotsik altxa gabe, maltzurkerian aurrera-. Nik neuk hitzegin dut anarkistekin, hitzegin dut Zaragozan neu han Gobernadore nintzela; hitz egin dut Coruñan...

"Zuk hitzegingo zenuan orduan nahi zenuen tokian... Nik neuk gutxitan hitzegin dut Gobernadoreekin, baina neuk eskaini diet SOLIko lagunei, eta agindu diet hau 24 ordutan konponduko dudala, eta halaxe egingo dut! Ez Errepublikako presidenteak, ez ministroek eta ezta Gobernadoreak ere, ez nau neure bidetik aterako. Ez badago beste irtenbiderik, nirea izango da ona... su ta gar!... Nik bihar deituko zaitut goizeko hamaiketan, eta esango didazu zer lor dezakezun, eta ez baduzu biderik lortu, ikusiko duzu nik arazoa nola konponduko dudan!

"Ez zekien nirekin zer egin... ez zekien ni gartzelan sartu ala... ez zekien hizketan norekin ari zen ere... Eta ikusten zidan aurpegian nire erabaki ziurra, nire jite lotsagabea, eta, bestalde, neurritz hizketan, ahotsik gehiegi altxa gabe...

"Ez zen osorik txantxan hartzera ere ausartzen!

"Eta bitartean ikusten nizkion Eliodorori betaurreko haien atzean zituen begiak handitzen, eta bera hitzegiten hasi aurretik esan nion: Aizu, Eliodoro, zu etorri zara hona ez hitzegitekotan, eta ikusten dut zeure begietan hitzegin nahi duzula... Hemengoa egin dugu. Zuk nahi baduzu, gera zaitez, eta hitzegin ezazu Gobernadorearekin... Gu bagoaz: Bihar hamaikak arte, Gobernadore jauna...

"Eta hurrengo egunean deitu nion hamaiketan, agindu bezala".

(Hau dena esaterakoan, Lezok seguraski garai hartan gauzak esan zituen tonu normala darabil, ahotsik altxa gabe)...

"Mekaguen la mar!, zera, ezer ez, ez zuela ezer egin; zuhur, prudente, jokatzeko...

"Zirudienez, informatu egin zen: Koño, ez eskandalorik sortzeko. Nik ez dut ezer sortuko, ni SOLI-ren arazoa konpontzera noa; ez dakit zer gertatuko den, baina neuk konpondu behar dut hori... Eta Gobernadora oso neurritz aritu zitzaidan telefonoz...

"Hala, nik neure neurriak hartuak neuzkan, aukeratu nituen 32 mendigoizale ametrailadorekin armatuak: neronek emanak! Batzu, Erandioko zinera bidali nituen, eta ez dakit 12 mendigoizale ziren nirekin etorri zirenak: Goazen La Salve-ra, eta igo ginen Oza eta biok untzira; gau hartan, zazpi t'erdietan, hitzegiten zuten anarkistek Erandion. Gainerantzeko mutilak han zeuden zai!"

Zu "La Salve"n, esaten diot.

"Bai, 'La Salve'n, arratsaldeko bostetan. Hau da nasaren zati bat, Deustu aldera goazela; bertan zegoen goardiazibilaren koartel bat; zu bizi izan zara han... ba han aurrean geratzen da La Grúa Grande deitzen genion nasa...; lehenengo tingladua, aparamena: 'La Vasco Andaluza' zen; bazen Sotaren beste untzi hori, geldirik, amarratua, dagoeneko greban, zegoen beste nasa bat. Eta hartzen dut Oza, eta uste dut 12 zirela bere mutilak, ongi armatuak, eta hartzen dut Oza eta igotzen gara biok untzira... Bazkaldu berri ziren, deitu nion kapitainari, ezagutzen nuen, eta esaten diot: "Aizu, mesedez, utzi nazazu kamara barruan, bakarrik, untziko komitearekin hitzegin nahi dut"... Bazuten komitea. Hor etorri ziren, cadiz-tar bat, galegoa bestea, malagatar bat, hiru, komitekoak, txotxolo batzu..., eta beno, bildu ziren, sei-zazpi ziren denera; jakinguraz beste batzu ere agertu ziren, eta esaten diet: SOLIko komisionatu batzu gara, zuek greba egin duzue... hemen, azkenekoa!, baina aurretik egin duzue Sevillan,

Valencian, Malagan (mantso eta lasai esanak hitzak, ezer ez balitz bezala...), Cadizen, La Coruña, Vigon eta Santanderren... eta orain gure etxera zatozte..., ba gure erantzuna, hemen, eta Bilbo matrikulakoa den unti honetan, Solidaridad-eko karneta ez duten guztiek... kanpora joan behar dute, euskotarrak ez badira behintzat; UGT edo CNTkoak, euskotarrak badira, horiek segi dezakete hemen lanean, baina euskotarrak izan ez eta UGT edo CNTko karneta dutenek irten egin behar dute orduerdi bat baino lehen... 'Joder!!!' Ez, alde hemendik, unti honetatik kanpora... Eta kontu izan, gero, hemen gauzak oso itsusi daude, ez baduzue maletarekin eta eskala errealetik irten nahi, kubiarta gainetik aterako zaituztegu, baina hilda, eh!... bordatik... baina hilda, eh!... Geuk gaur ereduzko ekintza bat burutu behar dugu, egin dituzuen gehiegikeria guztien zorra ordaindu behar duzue..., Espainiako portu guztietan. Hemen, gure etxean, eskarmentatutako zaituztegu. Hemen biktimak gu gara, ez zuek, eh!... Nik onez egin nahi dut hau; pena handia ematen didazue, baina defendatu egin behar dugu guk euskotarra, geure sindikatua, ez dugu gehiago zuen zakurkeriarik eta irainik jasango, ezta zuen sindikatuen partetik ere; UGT dela edo CNT dela, guretzat traidore batzu dira... Irten zaitzete unti honetatik, onez, bestela txarrez bota beharko zaituztegu eta!... Egin itzazue zuen maletak eta irten hemendik..., zuek nahi duzuen modura deituko nauzue, baina hemen odol asko ixuriko da, eta ez nuke nahi lehenengoak zuek izaterik...

"Joder!!

"Esan nahi duzuen, eta alde...

"Ikusi izan bazenu, ordulaurden bat baino lehenago denak han behera...

"Jaitsi nintzen handik... Primeran, esan nien mutilei; beno, ez utzi inori untzira igotzen zuen baimenik gabe. Goardiazibila badator, nahiago dut tiroka hartzea, beraiekin bingunkeriata ibiltzea baino... Hau da ordena: goardiazibila bera ere ez!

"Izan ere prestigio handia nuen, koño!, eta hartzen dut nire betiko Maraionen taxia, eta hor noa Erandiorantz...

"ERANDION mitina hasia zen"... (Ja, ja!, barre egiten du).

"Ateraino betea zegoen zinea, leporaino! Neuk esan nien mutilei zer egin behar nuen, eta egin nuen, jendartera sartu nintzen ahal nuen modura... Eta neuk armatuko nuela istilua, eta, mesedez!, ez sartzeko orduan, uzteko niri nire papera egiten, geldirik haiek!!!, neuk ekingo niola, eta gutxi hitzegingo nuela, oso gutxi, eta nik esaten nuenean: 'Calma!!', jendetzari tiro egiteko, eta batzu hil behar baziren, hiltzeko, zine osoa behar bazen!!...

"Bai, orain errazago esaten dizut zuri hau!!

"Denak hiltzeko behar bazen, eh?!... Joder!...

"Joder... heltzen naiz ni jendartera, eta mekaguen, alu haiek isilik denak, irainik ez... Gauzak, oker esanak, noski, baina normalak, jasateko modukoak... Eta ezin nuen istilurik sortu!!!

"Nik lortu nuen, esan bezala, bultzaka sartzea, eta bertan ikusi nituen sarrerako nire lau mutilak, horretarako han jarriak zeudenak bere armekin, eta haiek egin zidaten tokia sarreran, eta jarri nintzen azkeneko lerroan zutik, baina jendartean, eta badakizu nork armatu zuen istilua?!, niri Santurtzin PNVko Junta Muzipaleko presidentzian ondotik etorri zitzaidan lagunak, Eduardo Iraola Aurrekoetxeak, oso mutil jatorra, adoretua oso; baina nerbioso samar, beroegi; barrabilduna zen, jatorra, baina beroegia... Hark ez

zekien nire zereginaz ezer..., eta abiatzen naiz butakako aulkien gaintetik agertokirantz, eszenariorako bidean... 17 butaka-iladen gaintetik, bati besoa zapalduz, beste bati lepoa, besteari belauna!..., zinbi-zanba iristen naiz pianora eta hemen jauzi bat eszenarioko mahai nagusira...

"Denak harrituta!... Agerkunde bat baitzen! "Happening" esaten da orain, ez?, ustekabearen abantaila niretzat!...

"Eta ateratzen ditut patrikatik paper batzu: SOLIn makinaz eginarazi nuen agiri bat, CNT-FAIren menbretearekin, "Delegación Vasco-Navarra" zioena, horiek zuten berdintsua, eta han idatzia zegoena irakurtzen dut boz goraz:

"El Comité tal... Vasco-Navarro de la CNT y FAI, los que suscribimos aceptamos a SOLI como sindicato vasco en el País Vasco, que reconocemos a SOLI...

"Eta hiru kopia ematen dizkiet mahaikoei eta esaten diet: Zuek hartu duzuen erabaki hau denek firmatu eta gero emango diozue zuen Presidenteari, Euskadiko anarkisten buruari... zuek denak firmatuko duzue oraintxe agiri hau, eta bestela ez zarete bizirik irtengo!!

"Esto es una encerrona!!...

"Eta nik:

"Encerrona?!, cabrones!!, una encerrona!, ¿qué creéis vosotros hasta dónde vais a llegar?!... Coño!, cinco minutos os doy!!... Begiratzen diot nire erlojuari eta esaten dut: ¡Ya van pasando: o firmáis o hay tiros!...

"Hasiak ziren istilu handia armatzen jendartean, eta hor dator Gobernadorearen Deleatua:

"Oiga!, que le voy a decir yo mañana al señor Gobernador en el raport!!... 'Cuitado, sabe usted cuál es el problema principal aquí?!... el de usted y el mío: salir vivos!!... Si sale usted vivo, dígame lo que quiera al Gobeador, pero aquí es posible que ni usted ni yo salgamos vivos!!... Ikusten duzu gizona dardarka"... (barre egiten du!) "¡¡A firmar, además tenéis que firmar todos!!... 'Coño, aquí no podemos firmar!'... Ir donde queráis, pero por ahí dentro, eh!... Pero firmar, cinco minutos... Galtzatan egin zuten batzuk!, anarkista guztiak agiria izenpetzen, neuk firmarazi nien...

"Baziren 12-14 mahaian; denei firma arazi nien!!...

"Eta itzuli zizkidaten agiriak: Bi kopia niretzat eta bat zuentzat... Erabaki horiek zuek hartu dituzue, entzun!... Eskuratu zizkidaten. Jaitsi nintzen eszenariotik, esanez:

"Orain jarrai hizketan...

"Eta irten nintzen, berehala taxiak Bilbora eraman ninduen. SOLI-ra. Izan genuen batzarre bat, eta esan nien: 'Ba hauek izenpetu dute agiria'.

"Ea... Alianza Marítima-ko ordezkariak bilatu behar ditugu; hau UGT zen; aurkitzen dut telefonoz Gorostiza, horko idazkaria zena, denek *El Liberal*-ean lan egiten zuten, eta esaten diot: 'Aizu, Gorostiza..., zu zara Alianza Marítimako idazkaria' 'Bai' 'Ba, ni naiz ELAko Garraio Saileko idazkaria, bihar biltzerik izango al dugu?...', gure arazoaz hitzegiteko' 'Zer arazo?' 'Cabrones, hipócrita!, pues que tenemos unos barcos'... '¡Ah! ya, ya he oído, bueno, pues ya voy a convocar'... 'Pues convoque usted mañana a las nueve'... '¿Dónde?' 'Donde quiera'... '¿En la Alianza Marítima?' 'Muy bien, allí iremos a las nueve en punto'...

"Hurrengo egunean, bederatzi-bederatzietan, batzorde guztia... (ahapeka ari zait) eta buruan ANVko lagun batzu... UGTko presidentea, nire aitaren lagun bat; Presidenteordekoa, ANV-ko Abasolo bat... SOLI-ren aurka!!, ikus ezazu!..., eta sartzen gara ELAko sei-zazpiak, eta berehala konturatu ginen bezperan gertatutakoaz jabetu zirela.

"Beno –esan zidan Muñozek– nire aita bailitzan, nire aitaren lagun izana baitzen, eta esan zidan: 'Ez zara atzo bezala etorriko'... Eta nik erantzun nion: 'Ez; hasteko, ez... Gainera, batzarre hau guk behartua izan da eta atzoko hura beraiek sortua izan zen. Asmo berak bultzata gatoz..., badakizue zerk gakartzan hona... Neuk esan nion Gobernadoreari, eta Gobernadoreari esan aurretik neuk agindu diet SOLIko nire kideei arazo hau 24 ordutan konponduko dudala... Eta jaun honek jakingo du (Gorostizaz ari nintzen)... zeren eta badakit Gobernadorearekin sarri hitzegiten duela,... nire errezeta su ta gar eta odola dela; neuk esan nien untziko mutilei eta Erandiokoei ere bai, nik ez dudala nahi, baina beharrean aurkitzen bagara!... asko izango dela bietatik'. 'Ez, ez da odolik isuri behar'... (Lezok ahots lodia erabiltzen du harena kopiatzeko) 'Beraz, CNTkoek izenpetu dute agiria, eta orain zuek izenpetu ezazue...' 'Ez, geuk ezin dugu hori izenpetu, zeren eta gure aurretikoak'... (ahots lodi-handikoitzarekin hizketan alu hura)... eta ni hasi nintzen kabreatzen, hasi nintzen ba... niri nazka ematen zidan jarrera horrek, ANVkoa izanik... eta berari mehatxua egin nion zuzenki: 'Aizu, zu nire aitaren lagun min izango zinen, baina ni gauza naiz, arazo beltz hau une honetantxe konpontzen ez baduzue, zu zubitik ibaira botatzeko gutxien espero duzunean!... Isabel zubitik...', (ikusten bainuen noizean behin Tomas zubi horretan, eta ikusten ninduenean, beste espalaira pasatzen zen... Algortatik etortzen zen zubi horretatik, jaisten zituen eskailerak geltokitik Alianza Marítima-ra joateko...), eta orain zuzenean esan nion: zubitik behera botako zaitut!... Eta Gorostizak, azeri bat baitzen hau: 'Beno, hiltzeko mehatxua da hori'... 'Eta zuk zer egingo duzu horrekin?!'... 'Ba, hau, Gobernadoreagana joango da'... 'A!, Gobernadoreari!!... ba esaiozu nire partez, arazo hau konpontzen ez bada, bera ere hiltzeko mehatxatua dagoela!'...

"Ba hasi ziren konponketarako Protokoloa egiten, dena fartsa bat!! Eta esan nien:

"Nik ez dut hori izenpetuko!... Zuek izenpetu behar duzue CNT-k dagoeneko izenpetu duena, zeren zuek prestatzen ari zareten preambulo hori... esanez zeuek ez zaretela inoiz SOLI-ren aurka honelako jokoan aritu, ez duzuela inoiz gurekin horrelako intzidenterik izan... hori azerikeria bat da!!... hori fartsa handi bat da!!... Arazo astunetan gabiltza, untziak geratuta, mundu guztiak daki hori, eta ondoez handia sortu da herrian, ea nola amaituko den indarkeria hau... eta orain esango dugu ez dela ezer pasa!!! Orduan, zergatik daude untziak amarratuta! Zergatik izan behar dugu hain fartsanteak orain horren nabarmen dagoena ukatzeko!! Nik ez dut izenpetuko Protokolo hori!!, eta banoa!!!"

Orduan, esan nion Lezori, ez zenuen azkenean hor izenpetzerik lortu?!

"Itxaron... Ez nuen gezur hori izenpetu nahi izan; haiek aitorzen zuten ELAk, Solidaritateak, existitzen zuela, hor zegoela Euskal Herriko langileriak osatua, baina aitzinsolas horrekin ukatzen zuten ordurarteko bere jarrera, ez zutela SOLIren aurka sekula santan ezer izan!!... Jode!!, eta jendea hil ziguten!... eta guk beraiei!!, baina horiek

ahaztu... Heriotzak ahaztu! Txarterina!... Eta Manu Robles sartzen da: Eta Erandion, Aradanaz... beti izan ditugu hilak! Eta zaurituak zer esanik ez!!... Tiroka grebetan! Uff!!...

"Gauza da, nik alde egin nuela, eta besteak han geratu zirela. Diskutitzen... Eta konpontzen dira, eta izenpetzen dute!!... Arredondo, Juan Kruz Ajuria, Arran-en koinatu bat, komisioan zeudenak, ni ez beste guztiak.

"Bai... solidarioak, patxada hori... gauza itsusia: Lezoren iritziaren aurka, nire atzetik!, izenpetu egiten dute!!

"Ikusiko duzu...

"Eta firmatzen ari direla... UGTkoek galdetzen dute: Eta Lezok izenpetuko al du?, galdera. Ez, Lezok ez du firmatuko... A!, Lezok izenpetzen ez badu, ez dago akordiorik...

"Haiek, UGTkoek, seiek izenpetu zuten. STVtik: Presidenteak, Presidenteordeak, bokalek eta idazkari bezala zegoenak; ni han nengoen eskatu zidatelako, kargurik ez banuen ere, eta nik izenpetzen ez dudalako ez dutela UGTarrek agiria onartuko!!, ez duela balio. Eta han botatzen didate Bilbo guztia nire atzetik, solidario zahar guztiak: zergatik ez nuen firmatu nahi!!

"Grazia du horrek: ni bakarra kargurik gabe batzarre hartan, eta izenpetzen ez badut, agiriak ez duela balio!! (eta barre egiten du).

"Ba!, esan nuen, konponduko dira.

"Sotak bidaltzen dit mezu bat; jaso nituen besteak: Nikolas Landa, Robles, Basterra, Hormaetxearenak...: 'Zu konturatzen al zara, hori dena lortu eta gero orain zure erruz agiria baliorik gabe geratzea, eta denak porrot, berriz!!'... Ba ni naiz SOLI-ko azken kirtena, baina ez dut kondizio horietan izenpetuko. Nik ez diet sozialistei, ezta beste inori ere, jokurik egiten... Orain ez dela haien errua, nerea baizik!!!

"Azkenean hor datoz denak, Eli Gallastegi ere bai: 'Zuk ba al dakizu lortu denak zer balio duen?!'..."

"Beno, ikusiko dut.

"Hurrengo egunean hor noa, goizean, Alianza Sindical-era, agiria izenpetu zuten guztiakin, ni nire azerikeria prestatzen, erdi barrezka, nire esnea oso txartua baitzegoen!... (mantso eta ahapeka ari zait hizketan..) haiek makurrarazi egin ninduten... Gu geunden... saloi hau hainbatekoa bazen, handia, mahaia holtzaren kontra, eta ibaia han aurrean. Eta han denak!...: Muñoz, Abasolo, Gorostiza ertzean, idazkari bezala, eta lau edo bost bokal gehiago, trono batean bezala, filmeetan agertzen den antzera. Nire lagun guztiak dagoeneko izenpeturik zuten gero, falta zen bakarra ni, eta ospakizuna, ni!!..., beti izan bainaiz esne txarrekoa!, horiei jaialdia prestatzen, eta banoa atzeraka, ia paretaraino, nire juezen aurrean, jaisten ditut galtzak, eta galtzak arrastaka... tis-tas tis-tas, banoa orain mahaira itxura honetan eta mahaira heltzean esaten diet:

"Ea nor den orain izenpetzerakoan behatza ipurditik sartzen didan putasemea!!!...

"Eta firmatzen dut.

"Ja! Hura!... Jarri baitzuten Protokolo horretan hartzen ziren akordio guztiak Bilboko egunkari guztietan argitaratu behar zirela.

"Eta hemen dator doilorkeria: Iristen da hori *Euzkadi* egunkarira, *La Tarde*-ra, *Excelsior*-era, eta ez dute argitaratzen... Lotsagarria da: Ramírez de Olanok berak eta egunkariko kontseilukoek ez zuten hura argitaratu nahi izan. Eta, gainera, egunkari guztiak argitaratzen ez bazuten, akordioak ez zuen baliorik. Eta hiru egunkari hauetan,

testu horren ordez, toki horretan, agiriaren testua sartu beharrean, eta ez dakit nor arduratu zen hala gerta zedin, SOLIko batzarre nagusiaren deia zetorren, hurrengo egunerako, arratsaldeko seieterako, asanbladari Grebako Komisioak hartu eta sinatutakoaren berri bazkideei emateko deia.

"Nire komisio-lagunak eta ni epaitzeko.

"Eta Eguneko Aztergaia: Egozketa.

"SOLI nire aurka: egiazko Garraio Saileko idazkaria, Lejonagoitia, ordezkatu nuelako!... (esaten du Lezok ahots bete borobil batekin). Ez dut inoiz SOLIn hain batzar... kalea, Santa María kalea, bete!, egoitzako bulegoak, korridoreak, eskailerak, denak beteak! Eta bagoaz. Eta hemen mahaia, Bizkaiko herrialdea, eta Lejonagoitia, hau baitzen akusatzailea, egiazko idazkaria. Hasten da, bada, loreak botatzen, batez ere niri, neuk ordezkatu nuela karguan!, ja!, jo!..., (barre egiten du Lezok); Juan Krux Ajuria, gaisoa, solidario guztien artean errespeto gehien merezi zuen gizona, edadekoa, negarrez hasten da!!... eta hasten da esaten zer gertatu zen: nik egin nuen lana goratzen, galtzak jaitsita joan arazterainoko ridikuloa nola jasan behar izan nuen, niri negarrez eskatu zidatela izenpetzera joateko, SOLIren onagatik eta prestigioarengatik, flotarengatik. Ez nuela izenpetu nahi izan hura, baina behartu egin nindutela. Eta orain, dena pasa eta gero, ni lotsatu nahi izan nindutela berriz, orain nire anaiak, zelata bat prestatu zidatela gaiztakeriaz. Eta gizona hizketan ari zen, negarrez.

"Jode! Zirrara bat!...

"Ni botatzera etorri ziren guztiak, isilik, lotsatuta, alde; eta geratu zirenek, gehiengoak, omenaldia eskatu zuten.

"Hurrengo iganderako, Artxandako txakolindegian.

"Nire egozketaren ordez, omenaldia.

"Eta Juntak berak.

"Ba banketea, ia laueta hasi zen; Santurtzira etorri ziren nire bila, sei edo zazpi aldiz, eta ez nuen joan nahi izan. Etorri zitzaizkidan Robles eta Eliodoro de la Torre, taxian, txakolindegira eramateko eta han mahaiburuan jartzeko.

"SOLIko nahaspila horretatik irten berria eta Karmengo egunean, esan nion Manu Roblesi Santurtzin, bera etorri baitzen jaietara (1936eko uztailak 17) eta entzun genuen hau eta beste gertatu zela hemen eta han... Agurtu nuen Bilborako irten zenean, Madrilera joan behar zuela eta diputatu lanera; eta azken agurretan esan nion:

"Ez zaitetz Madrilera joan, hobe etxean geratzen bazara...

"Ah!, esan zidan, zein gutxi ezagutzen dituzun espainiarrak...

"Manu, seinale horiek... Aspaldikoak direla...

"Hurrengo egunean, uztailak 18, lehertu zen Altxamendua!"

XI. Bilborako armekin lehen untzia. Prietorekin topo

Altxamendua, 1936ko uztailaren 18an lehertu zen Afrikan.

Berehala Penintsulan, eta hemen, herriaz gainera armadaren zati handi batek ere erantzun zion aurkako jarrera tinkoarekin.

Euskal Herriari dagokionez:

Nafarroan, Mola eta herriaren zati handi bat gertu zeuden aspalditik kolpea elkarrekin emateko, eta hau arerio handia zen Errepublikarentzat, eta batez ere guretzat, geuri eraso baitziguten berehala.

Arabian militarrek egin ziren nagusi.

Zer pentsatzen zuen Lezok gertatutakoaz?

Uste du Errepublika denok saboteatu genuela. Eskuinak eta ezkerak, biek, ez ziotela instituzioari heltzen utzi, denek tira geniola bakoitzak bere aldetik.

"Ez zioten –dio Lezok– Errepublikari pakean utzi, bakoitzak bere epeak ezarri zizkion, eta nahita edo nahi gabe errejimen demokratiko berriaren aurka saldukerian aritu ziren, batez ere anarkistak, baina baita errepublikar asko eta sozialistak ere!"

Lezok aise erabakitzen ditu gauzak.

Baina, sintesi guztien gaitza berekin duela, egia da.

Abertzaleon aldetik, gure herriaren eskubideak bidean geratu zitzaizkigun berriz.

Gerra sortu zenean, Lezo JAGIkoa zen, eta talde abertzale honek ez zuen "Espainiako gerra honetan" sartu nahi. Altxamendua lehertu zenean, Bilbo zaharrean, zezen plazaren atzean zegoen Zolloko txakolindegi famatuan bildu ziren. Bilbok ez zuen gaurko hiritasunik oraindik, noski, gaur hori dena joan zaigu betiko.

Ba hor bildu ziren.

Eta hor zen, noski, Eli Gallastegi.

"Eli –esaten dit Lezok– badakizu, ezagutu zenuen, oso gizon ona izan zen beti, eta oso diskretu, apala, sensibilitate handiko gizona eta beraz sentibera. Galdetzen zenion edozertaz, arazo delikatuenez, batzutan gordinenaz..., eta naturaltasun handiz hartzen zituen, eta beti sakontasuna irteten zitzaion, egiazkoa, zuzentasuna eta zintzotasuna... Jo! Sinestezinezkoa zen!... Gertatzen dena da, jendeak ez zuela ezagutzen."

(Nik Lezo eta Eli batera ezagutu nituen Iparraldera 1963 edo 1964ean Venezuelatik egindako itzulera laburrean, eta tratua ere izan nuen Elirekin, bere etxean, Margari emazte onarekin: ETArekin hasiera zen, eta honen buru zen taldearekin bizpahiru batzarre izan nituen, bide batez nire alderdia zen EAJ/PNVko buruzagiekin hitzeginez: jakinminez, gauzak ulertu nahian; dagoeneko Donibane-Lohizuneko urte mikatzetan sartu ginen... Eli, Sabin Arana-Goiriren erlikiaz inguratua bizi zen etxean, eta erakutsi zizkidan begiramen fin harekin. Neuk eskatuta egin zidan informe luze bat: berak, bere historian zehar, EAJ/PNVganako izan zuen jarrera adierazten, eta gero, garai hartako egoera politikoaz pentsatzen zuena; idazki hau ez dut inoiz erabili, baina helduko zaio honi ere bere txanda; Galindezi, Toribio Etxeberriari eta beste batzuri berea etorriko zaien bezala, Jauna lagun. Eliren kasuan, argi dago bere ikuspuntuak beti direla interesgarriak, abertzaleak; beti zutunik eta mugitzen ez diren gure basoetan oraindik

geratzen zaizkigun haritzondo ederretako bat gogarazten dit oraindik, beti zutunik bizi eta gero zutunik hiltzen diren horietakoa.)

Baina goazen orain Lezok bere lagun minaz dioenera.

Eta Lezo ari zait orain hizketan Hondarribian, 1978an:

"Ni, bi edo hiru aldiz bakarrik ez naiz Elirekin bat egon, ez dugu ikuspuntu beretik zerbait ikusi.

"Gogoratzen naiz gerra denboran... Ni nintzen hortik zuzenean Independentziara joateko biderik bazegoela esaten zuena; espainiarrei bere artean borrokatzen utzi, eta gu bien bitartean ondo prestatu eta askatasunerantz abiatu behar genuela pentsatzen zuena. Nik une hura horretarako modukoa ikusten nuen. Elik, ez! Honek uste zuen altxamenduaren ondorioak gogorak baina nahikoa laburrak izango zirela, hiruzpalau hilabeteko kontua, gehienez ere; Errepublikako Gobernuak irabaziko zuela; eta geu geure kontura edozein bidetatik abiatzen baginen, kinka larri hartan bide hori hartzen bagenuen, borrokan aritu ziren bi alderdiak elkartuko zirela gurekin akabatzeko; gu suntsitzeko!

"Noski, ikuspuntu hark epeldu ninduen; konturatu nintzen ez geundela prestatuak nere pentsamoldeak eskatzen zuen askatasun bidean benetako aurrerakada hori egiteko.

"Gero, ba, etorri ziren gure Gipuzkoatik lehen derrotatuak, horien artean Enbil anaiak, dagoeneko lehen eraturako batailoietan Azpeitian sarturik aurrera zetozenak... eta ni, batailoi horietan sartzearen aurka bizian nengoen; zeren eta, gu, zibilak ginenez gero, herria zaindu behar genuela iruditzen zitzaidan, herri eta hirietan gu, eta ez hori utzi eta frentera joan! Frentera, doazela berak!!, espainolak beren artean, eskuina ezkeraren aurka, monarkikoak errepublikanoen aurka, beren artean zituzten arazoetan murgil zitezen.

"Hori niretzat garbi zegoen, baina oso argi!; konbentzituria nengoen, Lizarrako Estatutu haren enbrioi hura, Lizarra aurretik dagoeneko eskuindar haiek gu menderatzeko asmoarekin zebiltzala, ea guk ere haiekin batera Errepublika sabotatzen genuen!

"Eta gu JAGIn beti horren aurka izan ginen!"

Ikusten den bezala, Lezoren ikusmodua nahikoa nahasi eta nahikoa kontraesanekoa ere bazen!

Askotan gertatu zitzaion bezala.

Lezo laster konturatu zen, halere, militar faszisten aurrean eskuinekoak ez ginen euskaldun denak elkarri lotuak geundela. Honelakoetan, lagunak ez dituela batek aukeratzen, gerrako arerioek inposatzen dituztela. Eta hala gertatu zen Bilboko Gobernu Zibilean, niri beste bide batetik etorri zaidan Lezoren jarrera hau:

Garai hartan Bizkaiko Miñoien Komandantea zen Kasiano Gerrika-Etxebarriak kontatu zidan.

Gerra hasiera zen Bilbon, Lezok aipaturako JAGIko batzarre hartatik hilabete geroxeago: Jende asko zebilen hona eta hara, askotan nor nor zen jakin gabe, eta Miñoien burua zenak ezagutzen ez zuen ongi jantzitako gizon handi-zabal eta beltzaran bat zebilen Gobernu Zibilean, eta Kasianok galdetu egin zion, ea zer nahi zuen:

"Armak ekarri", erantzun zion, "baina ilea hartzen ari zaizkit hemen eta ez badidate agindu ziurrik ematen, etxeratuko naiz, eta ez nauzue gehiago ikusiko". ("Lezo

Urreiztieta", *Anuario Egin*, 123 or. Euskadi 1988, Martin Ugalde). Marinako buru zen Egia-ri galdetu zion Gerririk ea gizon hori ezagutzen zuen, eta honek baietz, Santurtziko kontrabandista bat zela, eta blokeoari iruzur egin eta armak sartzeko gai izan zitekeela. "Echevarría Novoa gobernadoreak ikusi gintuen hizketan eta zer gertatzen zen galdetu zion. Gerririk esan zion zertaz ari zen, eta Gobernadoreak esan zion deitzeko".

Gobernadoreak dagoeneko ezagutzen zuen Lezo, ELA/STV-ren arazoa zela eta.

Handik gutxi, arma-Parkean Gobernadora eta Gerrika zeudela agertu zitzairen ordenantza batekin espero zuten Lezo. Gobernadoreak galdetu zion zer nahi zuen, eta besteak erantzun: "Bidal nazazu arma bila, eta ekarriko dizkizut... dirurik ez dut behar oraingoz, Gobernadorearen agindua jaso nahi nuke ezertan hasi aurretik.

"Gobernadoreak baietz.

"Hau nahikoa dut, eta ikusiko duzue nola lehen armak hona ekarriko dituenau neu izango naizen". Irailaren 24ean, goizaldeko ordubatean puntuan heldu zen; Bilbora sartu beharrean (zai zeuzkan eta blokeoko gerrauntziak) Santanderreko Sardineron hondartu zuen untzia: 60.000 fusil eta 60.000.000 kartutxo eta eskubonba sartu zituen Lezok; oraindik Eusko Jaurlaritzarik ez zegoenez gero, Errepublikarentzat ekarri zituen horiek, eta kondizio batekin, 17.000 fusil Euskadirako izango zirela bere kartutxoekin (17.000.000 izan ziren, besteen arabera). "Heldu nintzen bezain laster –esaten dit gero niri Lezok elkarrizketa batetan– Santanderreko gobernadore zen Olazaranekin egon eta Prietori deitu nion, honek zoriondu ninduen, gure frenterako materialari baiezkkoa eman zion eta berehala hasi ginen ehun kamioi kargatzen, bai bainekien egoera larrian zela gurea!, eta behar gorrian zai zeuden eskuetara iritsi ziren fusilak goizeko zazpietako.

"Aurka zeudenen fusilak baino hobeak ziren hauek, gainera", esan zidan Lezok. Eta, hala, Molak Bilbora zuzenean iristeko zituen asmoak Gipuzkoara murriztuta geratu ziren.

Hala ere, oraindik hezi eta gogortu gabe zeuden gudariak tiro asko bota zuten airean, nonbait, eta munizio faltan geratu ziren. Agirrek urriaren zazpian Gernikako karguari zin egin ondoren, gobernu programa irakurri aurretik hartu zituen agintari militarrek hauen lehen komunikatua entzuteko, eta bi hitzetan hauxe esan nahi izan zien, Agirrek berak gero idatzia utzi duen bezala: "azken konbateek (Arlaban gaina, Arrasate, Elgeta eta Akondia) irentsi dituzte genituen kartutxoak, ez zaizkigu 300.000 tiro besterik geratzen. Eta jarraitzen badute, lehen bultzadan hiru egun barru itsasora botako gaituzte"...

Hau zen militarrek beste hitzetan gure lehen Lehendakariari adierazi ziotena.

Baina Molaren porrota lortu berria zuten gudariak ordurako.

Bilbora iristeko zortzi hilabete beharko zituzten Francoren tropek: bitartean Mola mehatxugilea hil zen (edo hil egin zuten, susmoa zabaldu zenez) hegazkin istripu batetan.

Lezori zegokionez, lehen untzi hau sartu ondoren beste sei handi eta beste txikiago batzu sartuko zituen zuzenki Bilbon. Francoren flota hori galerazteko bazegoen ere!

Denera hamalau, behin esan zidanez.

Gero, izenak ematerakoan ez ditu denak izendatzen.

Hara Lezok elkarrizketan aipatu zituen bederatziak:

1. "Azteca", aipatu berri hau, Santanderrera.
 2. "Cicer", Bilbora (hemendik aurrerakoak denak bezala).
 3. "Saga"
 4. "Scotia"
 5. "Ves?" (ez dut zintan hau besterik entzuten), gero "Jose Mari"ra eta "Olina"ra, izen aldaketak egin ziren.

6. "Cabo Silleiro"

7. Sartu zituen "pareja" bat edo beste, karga txikiarekin.

"Eta besteren bat", esan zidan gero, "arazoak izan nituen 'Duero' untziarekin; honi gero 'Urbi' jarri zioten izena".

8. Gero sartu zuen, dramatikoki, blokeoa hausteko, "Seven Seas Spray" famatua, janarekin. Untzi honen kapitainari (Lezok behartuta eramanean zuen untziaren jabea, hain zuzen!), eman zioten ingelesek meritua, esango dudana bezala.

PRIETO, gerra arte ez zuen pertsonalki ezagutu.

Hau nola gertatu zen galdetu nion; eta beti bezala, hobe da honelakoetan gauzak zuzenki bere ahotik jasotzea, izpiritua, eta grazia, bere hitzetan baitago!

"Ba, uste dut pastelada bat izan zela... Prietok berak eta bere ingurukoek: Toribio Etxeberria eta Eusebio Rodrigok, hauetako Merodiotarrek, konpondutako elkarraldia izan zen. Ni nintzen sozialistentzat..., behin Somonte-k Partidu Sozialistako hitzaldi batetan esan zuen bezala...: Aita Santa Kruz irrigarri bat izan omen zen nire ondoan buruzagi eta inprobisatzaile gisa... eta orduan, bada, Prietok ni ezagutzeko gogoia zuela... Banekien hau nik lehendik ere, baina beti luzatu egin nuen bilera hau... ez baitzen garai hartan niretzat atsegin"...

Politika zela medio...

"Bai ba... Nik Prietoz izan nuen iritziak... Bera ondo ezagutzen zuten batzurekin hizketan hasi nintzen arte irauin zuen!..., eta nik Prietoz honela hitzegiten hasi zitzaizkidanean pentsatu nuen: bi alderditatik batek gezurra esan behar zuela... Gero ulertu dut, nazionalismoan ere txoriburu asko zegoela, eta ez zirela justuak izan Prietorekin..."

Eta alderantziz berdin, esaten diot, politika hala delako.

"Baita, noski... Ba nik lehen aldiz Prieto ikusi nuenean, Ministerioan izan zen, Madrilen, bera Ministro zela (1936-1937) gerra hasi zenean. Esan bezala, Toribiok eramanean ninduen. Dagoeneko honekin oso lagun egin nintzen, eta asko maite ninduen, asko!... Oso gizon ona zen! Neuk CAMPSAn ezagutu nuen Santurtzin, Espainiako Gobernuaren ordezkari egin zutenean. Nik garai hartan CAMPSAn egiten nuen lan, esana dudana bezala... Ba, esaten zidaten orduan, Cleto eta beste batzuk, ni, abertzalea nintzelako, bota egin nahi nindutela, haientzat leku bat uzteagatik... Baina ez dut uste, ez dut uste hala zenik, hau ere uste dut funtsik gabeko zerbait izan zela..."

Beraz, Prietorekin Ministerioan lehen kontaktua izan zenuen honetan, ez zen ezer berezirik gertatu?

"Ba nik espero ez nuen harrera egin zidan: Prietok berak ireki zidan bidea zintzotasunez, nazionalismoaren arazoa, guk JAGIn sentitzen genuena, nik eta Eli Gallastegik, hau aipatu zidan sinpatia handiz, ezagutzen zuela eta honen miresle zela, asko gero!, inoiz zuzenean traturik izan ez bazuten ere..."

"Nire gauza asko ezagutzen zuen".

Ez zidan Lezok lehen harreman honetatik ezer irten zenik esan.

Beste arazoren batekin lotu zuen gure elkarrizketa hau, askotan gertatzen zitzaion bezala; baina uste dut bilera honetatik, honetaz zuzenki hitzegin zuelako, edo geroko harremanetan hartu zen erabaki bat zela medio, geroztik hasi zela Lezo armak erosten Errepublikako gobernuarentzat. Aipatu dugun lehen untzia, "Azteca", sartu zuenean, oraindik ez zuela Euskal Herriak juridikoki, legez, nortasun ofizialik, eta, bestalde, dirurik ere ez, noski.

Gai honetaz hitzegin nion, alegia, Bilbon sartu zituen armak, Eusko Jaurlaritzaren kontura erosten zituen ala Madrileko Gobernuaren ordainketaz eta abar arduratzen zena.

Armen erosketak egiteko legezko zen guztia –garantiak, dirua, ofizialtasuna– Espainiako Errepublika-tik zetorren dena, noski, gure Gobernuak ez zuelako gure lurretik kanpora arazo ofizialetarako ahalmenik. Lezo-ren pasaportearen Diplomatikoa zen, Errepublikarena, noski, eta ez bat bakarrik, bizpahiruz baliatzen zen, izen ezberdinez batzutan, beharrak sortzen zirenean beraiez baliatzeko. Bere base nagusia, Pariseko Enbaxada zen: han hartzen zituen Informazio nagusiak, mailebu-eskutitzak edo kreditoko kartak, eta hemendik komunikatzen zen zuzenki Prieto Ministroarekin.

Parisetik, nagusiki, esan bezala, edo Europako edozein Enbaxadatatik.

Baina Lezo Urreiztieta izan zen Euskal Herriaren defendatzaile onena armak erosterakoan, eta, noski, sartzerakoan!

Hau baitzen arazo nagusia!!

Onena nahi zuen bere gudariantzat; Agirrerekin biltzen zen beti Bilbora sartzen zenean; "Carlton"en zuen gela bat, otorduak Lehendakariarekin egiten zituen askotan, batzutan Lehendakariaren pertsona hurbilenekin batera, eta bestetan bakarrik.

Dudarik ez, Lezok Prietorekin izan zuen harremana estua izan zela Euskadiko gerran.

Eta gero.

XII. Bigarren untzia, kainoiekin

Lezok Bilbora sartutako arma-untzi guztien gorabeherak aipatzeak luzeegi joko lukeenez, ez ditugu hiru besterik ekarriko hona. Hara, bigarrenarekin izan zuen sarrera.

Hau da, beraz, oraindik 1936an Lezok sartzen duen "Cicer" untzia:

"Tripulazioa mozkortu egin zitzaidan, beldurrak. Eta goizeko seiak aldera datorkit pilotua:

"Aizu, bakarrik al zaude?"

"Bai, bakarrik"... Lezo untiaren zubian zegoen, ez marinel, ez lemazain... Untzi polita, estalge, eta hor zihuan, eusten, moderatu moderatu...

Eta galdetzen dio berriz: "Ba al dakizu non gauden?"

"Bai", dio Lezok.

Ez zen kostalderik ikusten oraindik, azaroko egunsenti itxi eta haizetsu hartan; oso irekia zihuan, baina blokeoko gerrauntzirik irtengo zitzaion beldurrik gabe... ekaitz harekin ez ziren itsasoratzen... pentsatzen zuen, badoa, badoa... Eta kapitaina inguratu zitzaion oraingoan, eta han, ikusmiran, orain bi!, kapitaina ere erdi mozkortua oraindik...

"Honek ateratzen zidan 'Camel' paketetxo bat eta gamelua lehoi bihurtu zela uste zuen, ez dakit zer ikusten zuen konkor hartan, eta... lehoi britaniarra gameluari atzetik jotzen ari zitzaiola... Entzun behar nuen halako txerrikeria hau ere! Ba mila aldiz errepikatu zidan! Ingelesa zen, pilotua bezala. Nigatik zeuden arduratuta:

"Ziur al zaude ondo goazela?"

"Ba bai, noski..."

"Eta zer kalkulu egin duzu?"

"Ez dut egin... sudurrak esaten dit"...

Ekartzen diote mapa...:

"Hemen gaude", dio kapitainak.

"Eta gogoratzen naiz ongi –dio Lezok– behin eta berriz mapan puntua markatzen eta esaten: 'dagoen ekaitzarekin eta bista kaxkar honekin, non lurreratuko gara hemen?'... Eta esan nien 'hemen, Bilbon!'... Eta ez dakit nola, nire zentzua zela medio, zazpiak izango ziren... 'Beno –berriz–, noiz lehorreratuko gara?'... Laster!..., esan nien.

"Berehala ikusiko dugu kostaldea... 'land', 'coast', banekien nik horrenbeste ingeles, eta hark, kapitainak, mozkor eta guzti, ulertzen zidan, eta nik jarraitu nuen: hor agertuko da laster 'la Arboleda', eta 'la Reineta'... Haiiek ezin zituzten ulertu nire hitzak orain, baina neuk jarraitu nuen hizketan: ...horiek dira Gallarta eta Ortuella, Bizkaiko meatzalde honetako mea tontor handienak, eta gero, hemendik laster ikusiko dugu Jata, Bilbotik bertatik ikusten duten mendia!..., ingelesa kostaldera begira eta lainoa besterik ikusten ez eta argi harro batzu begietan, ni erotu banintzaie bezala...

"Eta gero isilik, ni, zai, eta kapitain ingelesa han, itxaropenak gero eta urrunago... Ia ordu erdi bat honela, gizona joan zitzaidan bestaldera, ez dakit zer burutaziorekin, eta deitzen diot: 'hara, han dago 'la Reineta', meategiak, 'la Rigada' deitzen diogun alderdi horretako mendirik garaiena..., eta berehala, ikusiko duzu'... eta ordu laurden bat baino

lehenago... 'ikusi Jatako tontorra'. Gainerantzeko guztia lainoa zen; sarreran geunden dagoeneko, baina doi doi, ongi, eh!... neu munduko nautikorik onena izan banintz ere ez nuen untzia zuzenago Bilbora eramango...

"Eta hasten zaizkit zalantzak sortzen..."

"Minak, ez aipaturako meatokiak, uretan arerioak beratzen bezala jarri zitzaketen lehergarriak baizik... eta kapitain ingelesa kostaldearen aurrean lasaitzen hasi zen bezala hasi zitzaidan neri barrua atzimurka.

"Beldurra!..."

"Beti izan nien lehergailu horiei beldurra!, mekaguen!!..."

"Nire inguruan bildu ziren bizpahiru marinel kapitainaren inguruan, honi galdezka, eta pozik kapitainak nire abilitadeaz egiten ari zitzaizkien irazkinak entzuten... eta nik lemazainari, ekar zezala untzia honaldera, ea kostaldea gehiago argitzen zaigun, ekialdera, ekialdera..."

"Etortzen zait lemazaina eta esaten dit:"

"Beno, baina nora goaz?..."

"Apur bat kanporantz."

"Zergatik?"

"Ba, Bilbora..., hasi nintzaion esaten: zeren eta sarrera honek baditu zailtasunak, kanala hartu behar dugu hasieratik... eta gero kostako bateriak hor daudela, eta kontuz ibili behar dugula beraiek konturatu arte gu garela hemen gatozenak... aurrena ikus gaitzate, guk haiek ikusten ditugun neurri berean... Eta hor nator ia horreraino, Bakio arte, eta orduan zerbait ikusten dut, egiazko mina bat!!!, eta sartzen naiz berehala, lemazainari garrasi eginaz, lurralderantz, ia kostan trabatu arte, hondartu arte!..."

"Hondartuko gara!!, dio lemazainak.

"Ez dugu untzia hondartuko, egon lasai, baina hondartzen badugu ere, ez zaio axolarik... Armak aterako ditugu kostalde horretan.

"Zabalduko dut?!... eskatu zidan lemazainak.

"Ez, ez, itxi berriz, barrurantz, barrurantz!,... kostaldera..."

"Gorriak pasa zituzten!, tripulazio guztia beldur horretan sartu bainuen!... eta ni, Plentziako bokaletik barrurantz... ia harriak sestratzen eh!, zeharo harriei arrimatuta... arriskugarria zen haientzat, baina niretzat ez!... Nik nahi nuena, pasiak pasa, zera zen, minarik ez zegoen bidetik joatea!

"Hori baitzen orain nere kezka bakarra!..."

"Nahiz eta Bilbon ez zidaten ezer esaten!!... 'Pitorreo' bat bailitzan hartu genuen gerra! Eta, hemen ez zegoen pitorreorik!... Hala, hartu nuen nik Galeatik kanpora, kanpora..., nire ondoan denak izerditan zeuden!, oraingo kanporatze horrekin gerrauntzietara neramatzala uste baitzuten!... Batez ere kapitainak eta lemazainak zuten kontzientzia hau, noski, eta ni orduko Bilboko bidean, barruan, Zugazarte gainetik... eta sartzen naiz inor sartzen ez den tokitik, Algortatik, Galeara, Galeako harriak arraskatuz, eh!, eta gero 'rompeolas'etik, Pilotuaren Haitzetik, Algortako uhinurrategitik, ia ukituz!, sartzen.

"Bilboko kanalari ihesi!..."

"Hara heldu ginen ainguratzeko. Eta han, beno, ba, Bilboraino segitu behar genuela" ...

Nork ematen zituzten aurrera segitzeko aginduak?

"Praktikoek... Deitu genien, gertu zeuden, heldu naizela, Lehendakaritzara deitzeko. Nik ez nuen inoiz untziko irratirik erabiltzen, ez nuen nahi, inoiz ez!... Salatari da irratia!... beti badago arerio den norbait zer entzun zai!!

"Eta etorri zen praktikoek botea, eta Bilbora.

"Han, Bilbon, Egia eta Marinako beste guztiak"...

Zer zetorren untzi horretan?, galdetu nion.

"Kostako bateriak eta armak, fusilak eta abar... Horiek izan ziren gero Punta Galea eta Matxixakon jarri ziren bateriak".

Nondik zetozen?

"Ba Poloniatik zetozen, baina txekiarrak ziren; batzu, usatuak, baina oso onak. Hau, aipatu izan dizudan Rodrigok eta judu ziren nire lagunak erosiak izan ziren delako "Comisión Española" rako. Eta erregali bezala erakunde amerikar batek bidalitako armak ere baziren tartean".

Ez dakizu zein erakunde izan zen?

"Ez, horrek ez zuen batera interesik niretzat; nirea beti zera izaten zen, armak jaso eta ekartzeko moduak aurkitzea, untzi eta abar, eta gero Bilbora osorik eta salbo heltzea.

"Marinako Protokoloak hartu gintuen gero; Egia, portuko kapitaina, hasi zen hizketan, ea nola egin genuen bidaia eta beste, eta nitaz hasi zitzaien ingelesei bere hizkuntzan mintzatzen... Eta honetan ari zela, untziko kapitainak kexaz ebaki zion Egia hitza, kexa zen: 'Joder, nor da gizon hau, ez dut inor horrelako karga eta arerioaren gerrauntziz inguratuta gendozela honen axolakabe nabigatzen ikusi!; egin dizkigu bidean joan-etorri arraroak, eta nik uste nuen hondartuko zuela untzia!, ez behin, hogeitaz aldiz!; izerdi patsetan geunden pilotua eta ni... harrietatik ekarri gaitu! Oraindik ez dut ulertu zergatik, gero nolabait itsasadarrera ekarri bagaitu ere!'..."

"Eta Joakin Egia, Portuko buru izatez gainera, Eusko Jaurlaritzan Gerrako Marinaren arduradun zenez, niri begira geratu zen, eta bere ahots pausatuarekin esaten dit: 'Egitan, neuk ere ez dut hori ulertzen...; zergatik jarri dituzu untzia eta britaniarrok arrisku horretan?'

"Ba gogoak eman didalako.

"Nik..."

"Zeuek ez duzue ezer esaten!! –erasotzen dio Egia Lezok orain–. Ni hemen nator, eta hemen inor ez baletor bezala: ez zaingo eta ez ernetasunik hemen... Ni hor nator bakarrik, salduta!, neronek zer pentsa dezakedanera!..."

"Zuk untiarekin egin dituzun maniobra arriskutsuek ez dute zentzurik!, dio Egia.

"Zuretzat ez, behar bada...; nahiz eta itsasgizona... eta bilbotarra izan, ez duzu oraindik ezer ulertu!... Hauek, oraindik!, baina zuk!... eta niri batzutan sortzen zaidan esne txarreko tonu harroarekin esaten diot: 'Zuk zer egingo zenioke, zurekin Bilborantz datorren tripulazioari: ni hortik eta hemendik noala *kanala minatua dagoelako?!*, horren beldur naizela?! Ez dakidala itsasadarra minatua dagoen ala ez?!... Ez dakidala minatua dagoen!, zuk ere ez dakizu hori!... Baina nik badut susmoa sarrerako kanala minatua dagoela!'

"Orduan Egiak, otzan, oso diplomatiko, esaten die ingelesez: 'Ba al dakizue zergatik egin dizuen hori? Sarrera minatua zegoen beldur zelako... Eta bera etorri den bidetik ez zuela inork minarik jarriko!'

"Joder! Esan bazuen esan zuen! Ingeles guztiak besarkatzen eta musuka hasten ez zaizkit ba! Ez naute inoiz hainbeste lerdezkatu!

"Baina hau ez zen horretan geratu:

"Hurrengo egunean, Egiak berehala bidali zuen arrantzale parejez osatutako zerbitzua kanala arakatzera: 21 mina atera zituzten!, eta okerreana: bi parejak salto egin zuten lehergailuekin; leherketaz hilak eta itoak, denera 32 gizon galdu, hauen artean patroia, nire laguna.

"Galde iezaiozu Burgañari! ", esaten dit.

(Joxe Mari Burgaña kapitaina, Venezuelan ezagutu nuen; Motrikuko itsasgizon eta kapitain aparta; Euskal Herrian lan asko egina itsasoan, eta Ameriketako kostaldeetan puntu batek baino gehiagok darama bere izena. Orain dela urte gutxi batzu hil da Caracasen.)

Honek badu, oraindik, beste gurpil bat; Ipar-Ameriketako kontu literarioetan "double barrel" deitzen diote honi:

Lezo ekintza hauek kontatzen ari zen gehienetan nire emaztea, Anamari, bertan izaten zen. Eta kontaketa honen amaierara heldu zenean, niri begira esan zidan: "Honez gero badakikezu nork jarri zituen lehergailu haiek, behartuta lanetan".

Nik ezetz, ez nekiela.

"Honen aitak", esan zidan Lezok Anamari seinalatuz; "honen aita Pako, nire koinatua, gerra hasi zenean, Sota-ren untzi bateko ofiziala zen. Militarizatu zuten eta 'Genoveva Ciervo'ra eraman zuten, Nautiko legez, zeren eta itsasoko militarrek ez dute konpasaren teknika ezagutzen, ez dakite!, eta kostaldea ez dute ezagutzen, noski... Gure gerra amaitu berria zen, 1937an, etorri zitzaizkidan, ama Eulalia eta Arantxa, nire arreba (nirekin zeuden Britainian) esatera zure aita, Pako, permisoarekin zegoela, eta zera, Pasaiako praktiko egingo ote zuten... Eta nik esan nien... (arnasestua jarri zaio gai honetan sartu denean...) Eta neuk esan nien: permisoarekin badago, neuk egingo dut hortik ihes egin dezan. Nahi badu! Hala, nik bota nion sokamuturra Pasaiara, eta etorri zen, pla!, eta ez zen gehiago itzuli... Hala desertatu zuen honen aitak. Baina bitartean Bilboko sarreran eduki zuten militarrek, behartuta!, minak, lehergailuak, jartzen!... guretzat!, niretzat!!!"

XIII. "Seven Seas Spray" untzia janariarekin, blokeoa hausteko

Lezo Polonian zegoen, Gdynia-ko portuan; ez dakit unti bete hegazkin erre nahian zebilen aldi hartan zen. Horretan ere ibilia baitzen Gdynian. Baina, dena dela, Poloniako portu famatu honetan zegoenean dei egin zion Prietok Varsoviako enbaxada espainolaren bitartez (mugitzen zen tokira mugitzen zela, Prietok bazekien non aurkitu!), eta eskari zail bat egin zion: Janariz kargatutako merkataluntzi batekin Bilboko blokeoa apurtu zezala. Lezok esan zion egun batzu barru helduko zela arma-untzi batekin, eta... Ezetz, diotsa Prietok, ezetz, garrantzirik handieneko arazoa duela Bilbok, hots, Britainia Handiko Almirantegoak ageriko deklarazio bat egin berria duela, esanez, bost egunez Bilboko portuak mugimendurik ez badu erakusten, Marina britainiarrek Portu *itxizat* deklaratu duela.

Hau zen frankistek mehatxatutako BLOKEO famatua!

Datei dagokienez arazo bat baino gehiago izan nuen Lezorekin. "Zein hiletan, zein egunetan... –esatan zidan– ez naiz gogoratzen... hori nonnahi arkituko duzu"... Bestalde, Lezoren ekintza hau ulertzeko, neronek gazteleraz idatzi dudana historiaren pasadizo labur bat itzuliko dut, Lezoren ekintza kontestu honetan ikus dezagun. (*Nueva Síntesis de la Historia del País Vasco*, 833-835 orr. Elkar/Sendoa, Donostia.)

Ahaleginak egin zituzten Francoren gerrauntziek Bilbo osorik isolatu eta itotzeko, baina 1937.eko apirilaren 6a arte ez zuten lortu janariarekin zetozen merkataluntziei sarrera galeraztea. Apirilaren erdia arte eusko frentea nahikoa gelditu zegoen, baina Bilbon garai hartarako bildu zen errefuxiatu multzo handia, zibila, hasia zen gose larria pasatzen; bestetik, frontierako hornidura sakratua zen!; eta estuasun horretan, 1937.eko martxoaren 31n frankisten eraso handia hasia zelarik (Durango!), eta zerbait handiagoa prestatzen ari zirelarik (Gernika!!!), Bilboko sarrera itxi nahi izan zuten gure erresistentziarekin akabatzeko, eta iragarri zuten handik aurrera ez zirela janariarekin zetozen merkataluntzi britainiarrei sartzeko utziko.

Hau izan zen altxatuek ofizialki egindako mehatxua.

George L. Steer kazetari britainiarrek dioenez, apirilaren 6an geratu zuten "Almirante Cervera"k eta "Galerna" *bou*-ak "Thorpehall" unti britainiarra. Hala ere, ingelesek "Blanche" eta "Brazen" gerrauntziak han zituztenez, libre utzi behar izan zuten.

Gertatzen zena zen, Britainia Handia ez zegoela lan hori egunero egiteko prest!

Nolanahi, Espainiak aldarrikatutako blokeoaren berriak Ingalaterra osoan kezka sortu zuen, batez ere bere Gobernuaren artean: Lege Internazionalak zioenez, Francoren untziek bere aldeko blokeoa ezarri zezaketen, bien arteko gerra zela eta, itsas zabalean untzia arakatzeko. Baina horretxegatik, janariarekin kargatuta zetozen merkataluntzi ingelesak jabeak arakatzeko horren aurka zeudelako, Baldwin, lehen ministroak eta bere ministroek ez zuten onartu nahi Espainiako bi alderdiak gerran ari zirenik, zeren janaria sartzeko zuten merkataluntziak itzulian gehienbat ikatzaz eta burdinaz kargatuta irteten baitziren.

Gerratetako mainak!!

Bestalde: Gure aldetik, gerran ari ziren bi alderdiek: *Burgoseko Gobernuak* esaten zuen blokeo osoa lortu zuela, eta *Eusko Jaurlaritzak*, berriz, ezetz, eta, gainera, 3 milia barruko ur-territorialak osorik Bilboko gobernuaren mende zeudela. Auzi hau erabakitzeko, Ingalaterrako oposizio laboristak hiru unti bete janari bidali zituen, ea nork esaten zuen egia erabakitzeko, eta horretarako jarri ziren gerrauntzi ingelesak arbitro gisa Bilboko Ipar-Hegoko hamar miliatara.

Hara nola goizeko seietan hiru unti hauek zai egongo ziren Bilboko sarreran, sartzeko asmoarekin.

Kasiano Gerrika-Etxebarriak –Bizkaiko Miñoien burua, Artilleriako kapitaina izana– esan zidanez, Agirre Lehendakariarekin hitzegin ondoren 75eko kainoiak eramane ziren kostara, tiroz *hiru milia barruko* ur territorialak markatzeko, eta Punta Galea eta Punta Luzeroko kainoiak ere prest zeuden, noski.

Egun honetan, goizaldean, Jokin Egia, Marinako buruarekin batera zegoen Gerrika-Etxebarria Punta Galean, zer gerta ere: hor zeuden kruzero-akorazatua "Hood", 42.000 toneladarekin, bi destruktore eta kruzero bat, lauak ingelesak, eta "Galerna" *bou*-arekin batera zegoen "Cervera" espainola, eta hiru merkataluntzi ingelesak, sartu zai.

Urrun zeuden, 9.000 metrotara.

Abiatu ziren hiru unti ingelesak Bilborantz, eta "Cervera"k oharpen tiro bat bota zien. Hiru untiak geratu egin ziren, eta itzultzen hasi.

Orduan geure lehorreko piezak 3 milia markatu zituen tiro batzuz.

Bazirudien apustua galtzen ari ginela: hiru unti horiek Bilbora sartzen ez baziren, ez zen gehiago unti ingelesik portura etorriko, Ingalaterrak babeska ukatuko baitzien.

Gerrauntzi ingelesak, geldirik.

Eta puntu honetan, Punta Galeako bateriak oharpen tiro bat egin zuen, eta leherketaren keak "Galerna" (8.800 metrotara) estali zuen. Oso gertu erori zitzaion, baina motzegi, eta *bou* hau gerrauntzi ingelesen atzean babestu zen, eta gero "Cervera"ren ondoan jarri.

Kostaldetik ikusi zuten destruktore ingeles baten heliografoa lanean, hizketan, hasi zela, eta hiru merkataluntzi ingelesak berriro Bilborantz abiatu ziren!, bere herriko gerrauntziak bistan zituela.

Ingalaterrako Parlamentuan sortutako blokeoaren arazoa, Punta Galeako bateriaren tiro batez konpondu zen.

Lezok ekarriak kainoi horiek, noski.

Horra hor Lezok bere ekintza bizi izan zuen inguramen historikoa.

Aitortu behar dut, ez zela nahikoa izan; oso labur eta presaka idatzi behar izan nuelako, Editoreen eraginez.

Orain, Lezok kontestu horretako une berean bere aldetik blokeoa hausteko egin zituenak adierazten hasi naizenez, iritsi naiz bidebanatze honetara:

1. Orain arte emandako inguramen historikoa puntu honetan aberastu, gehitu, eta Lezoren kontakizunari sarrera zabalagoa eman, ala:

2. Orain arteko inguramena dagoen dagoenean utzi, eta Lezoren abenturara nire gaurko kezkekin sartu, ea nondik nora ezkontzen duen Lezok bere kontaketa errealitate historikoarekin, eta ondorenak gero atera?

Eta bigarren bidea nire lanerako desafio txiki bat denez, eta leialagoa, hau hartzen dut.

Hona, beraz, Lezoren kontakizuna.

Esaten hasi ginen bezala, orduan, Prietok dei egin zion Lezo Gdynia-ko portu poloniarrean zegoenean.

Ez dugu, urteaz kanpo, data ziurrik.

Eta Prietok (orduan "Marina y Aire"-ko Ministro zen), esan ziona zera zen, Londresera joan behar zuela berehala!

"Baina nik esan dizut lehen ere –erantzun zion Lezok– ez dudala janaririk inoiz eramango"... Baina ezin uko egin izan zion eskaera hertsakor hari!: '*Leso* –esaten zidan– que eso es muy importante.'

Ba, utzi egin behar izan zuen prestatzen ari zen beste arma-untzi hura...

"Gogoratzen naiz –esaten zidan– hartu nuen hegazkina, joan nintzen Varsovia-ra, Varsoviatik Praga-ra, hemendik Amsterdam-era,... eta hemen aireportuko poliziak detenitu egin nahi izan ninduen. Ni diplomatikoa nintzen, pasaporteak zioen bezala. Pariserako konbinaziorik ez nuelako, Amsterdam-etik irten nintzen, gainera ez dakit zer kristo egitea nahi zuten nik Londresen! Hara joateko! Zeren eta ni berehala komunikatzen nintzen edonorekin. Attlee zen niregana etortzeko Croydon-era, Londreseko aireportura!, ez dakit zergatik Attlee, garai hartan Laboristen buru eta Prieto-ren laguna, orduan oposizioan zegoen. Hartzen dut Londresera zihoan hegazkina, ondoen zetorkidana, eta hor noa Croydon-era... Egiatzkoa zen istilua!... Jende mordo handia zegoen han nire zain: Azcárate, Espainiako Konsul Orokorra Ingalaterran, 'Sporting de Gijón'eko futbolari izana, eta ezagutzen ninduen (Marokkon Alto Comisario zegoen anaia bat afusilatu zion Francok): Builla, Londresen nik tratu handia izan nuen Builla honekin; hor zegoen Aznar, Eusko Jaurlaritzako kontseilaria, Jaurlaritzako Komisioan zeuden Marino Gamboa, Ortuzar ere bai, Albizu... eta zenbat gehiago!, eta pentsatu nuen zer esan beharko nuen...

"Eta han esan zidaten zer esan behar nuen.

"Eta jaso nuen mezua: Bilboko blokeo horretan zeuden hiru merkataluntzien kapitainarekin eta untzizabe batekin egon behar nuen Parisen, untzia Bilbon sarrarazteko...

"Beno, amaitu nuen han, eta hona, Orly-ra, etortzeko berehala, eta uste dut Croydone aireportutik irten nintzenean gaueko hamarrak zirela, lehen aldiz bidaia gaez egiten nuela, joder!... eta iristen gara Orly-ra, Parisen, sudurzapi bat zen oraindik!, ia sekretoa zen gure aireportua; ni irtetzen nintzen hortik batzutan, baina ez zuen garai hartan mugimendurik, ezta gerrakorik ere, ezer ez...; ongi egindako zelai batzu ziren, aduanarik eta ezer gabe. Eta heldu nintzen. Ez naiz gogoratzen handik Eusko Jaurlaritzaren Delegaziora etorri nintzen, ala lo egin nuen. Gero untzizabe famatu hori ezagutzera joan nintzen... Izan genuen beste zerbait... Gauza da ni Parisen egon nintzela ez dakit gau hartan bertan... oso nahasia dut oroipen hau!... (lehen aldiz Lezori gertatzen zaiola nireki horrelako zalantzarik) hartu genuen gero trena Bordelen, armadorearekin. Nik uste nuen ingelesa zela,... eta andaluza zen!!! Andaluzez hitzegiten zuen malagatar ingeles bat!! Eta hark ingelesetik zuena!... ama zuen, nonbait, eskozesa: Thomas

Blazquez Mc Ewen. Oso atsegina, oso jatorra, eta oso ongi jantzi eta atondua, negozioak oso ongi zihozkiolako, agi denez.

"Oso begikoa egin zitzaidan ingelesa zen andaluza!

"Guri lagundu nahi zigula, eta edozertara jarriko zela guri laguntza hori emateko.

"Beno, Donibane-Lohizunera heldu ginen... Uste dut Bordelera heldu, trenan hartu... honela izan zela uste dut... nolana, Donibane-Lohizunera goizeko zazpiak edo zazpi t'erdietan iritsi ginen. Hemen neukan zai Atejada, Atejada famatua, nire beste lagun batzuekin, Joder!

"Hemen polizia zai daukazu eh!, esan zidaten.

"Nork esan die, ba, hona nentorrela?!

"Ba zabaldu egin da hemen blokeoa haustera etorriko zarela!... Hor daude hiru edo lau goardia mobilen kamioiak... Zokoan, Santa Barbaran, Ziburuko portuan. Ziburuko irteeran, Pergolan, dena goardiek hartua dute... Espionajeak zabaldu duen giroa da dagoena!...

"Ba, poztan naiz!...

"Hasi ziren 'Hotel Euskalduna'ra kazetariak etortzen... Gogoratzen naiz bat Fileman (?) baten iloba zela eta... popatik hartzera bidali nuen... Bai, Churchill-en iloba bat, kazetaria... putaseme ederra!, horrelako zerbait esan nion!!... Eta, honela sartu nintzen hor badian ainguratuta zeuden merkataluntzietako bost kapitainekin: batekin, bestearekin, eta ezer ez!; eta beste bi untzietako kapitainekin, eta ezer ez!... Batek bi saio egin zituela, besteak lau..., eta ezetz, ez zela Bilbora sartzera inor ausartzen!

"Orduan Mc Ewen honek hitzegiten zien: 'Hara, gizon honek dagoeneko hamalau bidaiak egin ditu, azkenekoa orain gutxi... Eta honi zuei ez bezala jazartzen diote, zeren eta honek sartu ditu Bilbora hor gerrako dituzten arma guztiak, eta atzetik ditu italiarrak, frantsesak, baita Gestapo bera ere, eta zerbait badu bidaiak guztiak ongi egiteko, neuk konfidantza osoa dut gizon honengan, eta lagundu behar diogu!'... hitzegiten zuen ingelesez andaluzak!

"Niri halako propaganda egiten!!...

"Baina, ezer ez! Okerrena, txoroena, John Potatoes deitzen zutena, untzi bete patata zeraman eta usteltzen ari zitzaion dena, nonbait!! Honen untziarekin zeuden beste lau, Donibane-Lohizunen. Nik badut argazki bat, emango dizut, *L'illustration* aldizkari frantsesean irten zena...

"Gauza da, garbi ikusten nuen ez zegoela kapitain horien asmoa aldatzerik. Baionara joan nintzen; han zegoen "Rezola II", untzitxo txar bat!, gerra hasi zenez gero hor geratuta zegoena, desarmatua eta Saint Esprit zubiari arrimatua, Marina ondoan. Eta Atejada eta beste lagunei esan nien: 'Hara, arazoa blokeoa haustea bada, ni honekin joango naiz; sartuko diogu ahal dugun janari guztia, eta Prietok esan zidanez hiru egun besterik ez bazaizkigu geratzen, blokeo hori apurtzeko nahikoa ditut 14-15 ordu!'... Ikusi zuten untzia barrutik, eta ezetz, Lizarriturri y Rezola-ren untzi hori martxan jartzeko 10-12 egun behar zirela gutxienez!...

"Eta hasi ginen, ea beste untziren bat aurkitzerik bazegoen.

"Eta, beno, burua neka-neka egin eta gero, joan nintzen 'Mekaguen' deitzen niona ikustera, dagoeneko nire Mc Ewen lagunagana, eta esan nion: 'Aizu, zure untziko

tripulazioak ez duela Bilbora joan nahi? Hara, nik aurkituko ditut bi fogonero eta palero pare bat eta mariñel batzu, eta gu joango gara! Tripulazioa, gera dadila hotelean'...

"Koño, goazen Kontsuladora.

"Eta han, Almirantego ingelesera eskatu behar dela baimena hori egiteko.

"Inola ere...

"Koño, eta orduan etortzen zait burura: nik untzia erosiko zioat honi... Eta esaten diot ingeles-andaluzari: untzia erosten dizut, eta kito, amaitu dira arazo guztiak!"...

Eta hau kili-kolo geratu omen zitzaion...

"Orain, untzia..."

"Orduan diotsat: 'Aizu: erosten dizut untzia, eta gero erregali gisa emango dizut itzulian'... Ah!, orduan... Eta joaten gara kontsulagana, eta berriro Almirantegoan eskatu behar zela baimena... Eta esaten diot kontsulari: 'Hara, munduan 200 untzi daude orain salgai, telegrafoz erosteko gai daudenak gainera... zergatik ez didazu untzia saltzen, hemen dago armadorea, egin itzazu paperak'..."

"Ezetz, ezinezko zela hori egitea.

Bidali zuten Almirantegora telegrama.

Ezetz, ezin diotela Mc Ewen-i baimenik eman, eta Donibanen dauden untzi ingelesak ezin direla saldu.

"Gu sabotatzearren!!", dio Lezok haserre.

"Mekaguen Legea!!... Kristorena armatu genuen!! Baina ez zegoen irtenbiderik. Galdetzen diot Saint-Nazaire-n nire agente zen Theisidor-i, ea bazuen mantekilaz edo irinez karga genezakeen untziren bat libre, eta ezetz, ezetz... Nantes-en bazegoela bat, baina ikatz faltan zegoela; bazegoela beste untzi bat asturiarra, ikatz-untzia. Ia erosi nuen. Duro Felguera-koa zen, kapitaina bermeotarra, Fradua izenekoa, baina azkenean ezin izan nuen"...

Eta orduak aurrera!...

"Eta etsi-etsian, Donibanen kapitainekin bilera egin nuen; ingelesa ulertzen nuen, eta ikusi nuen Mc Ewen kabreatuta zegoela bere kapitainekin; haietako bat sozioa zuen, gainera, eta ez zegoela eskubiderik, ukapen hura Almirantegoko sabotajea zela, bere aurka, eta egitaz ari zen. Nik untzia erosi eta gero erregalatuko niola esan nionean, ikusi bainuen hori beretzat erregali handi bat zela! Nirekin zegoen, batez ere hura entzun zuenez gero!... Nire alde ari zen hizketan, esanez nirekin edozeren aurka joan zitekeela, probatu nuela bidaia hau hamabost aldiz (bat igo zidan!), eta... 'Gainera, nolana, koldarkeria bat egiten ari gatzaizkio gizon honi eta bere herriari, asko maite baitu, guk geurea maite dugun moduan!!'..."

"Eta errosario honetako betiko 'abe Maria': 'eta zuentzat ez dago arriskurik!'..."

"Eta ni, berriz, animua galduta!... Eta kolpetik!, gizon haren egiazko gogo bizia ikusiaz, esaten diot: Aizu, Mc Ewen, badakit zeuk lagundu nahi didazula, diguzula, baina egiten ari zaren hitzaldiak ez ditu gizon horiek animatzen, aitzitik!, beherago datoz... gizon horiek umiliatzen ari zara, zeren eta ez dut milagrorik egiten, eta euskalduna naiz, nik badakit gure herria janari horren zai-zai dagoela, baina hori hauei bost axola zaie... Eta esaten diot: zu negatik zerbait egiteko gertu bazaude, horiek ezin dizute gutxiagorekin erantzun..."

"Ez ninduen lehengoan ulertu... Esaiezu: Ni zuekin joango naiz! Ikus dezazuen nik gizon honegan daukadan konfidantza, ni ere zuen tarteko, zuen tostarteko bat naiz, zuekin joango naiz!! Esaiezu hori!!

"Neu, zai-zai!

"Eta esaten dio hori bere kapitainari, eta honek: 'Beno, ikusiko dugu... igoko naiz untzira eta proposatuko diet zure eskaintza, eta uste dut baietz...' Eta nire aldetik erantsi nion: Hara, esan iezaiezu: 'eskuadra frankistak aurre egiten badigu, gu kanpora irtengo gara itsasoan, hor ezin digute ezer egin, eta denboralerik ez badago eta laiorik ere ez, ikatz guztia galdu arte itzulika ibiliko gara, eta nik ezagutzen dudan bidetik sartuko gara gauetz'...

"Zer nahi duzu, zerbait esan behar nien", esaten dit Lezok.

"Eta mirakulua!, tripulazioak baietz!!!

"Eta irteten gara; proba egin behar dugula... Jo!! Dagoeneko entzuten nuen haizea ziztuka... Goizaz gero entzuten nuen... eta Albert, lagun bati, "Danton"en zebilen bera, gero motoa erregalatu nionari, esan nion: 'Aizu, lagundu behar didazu; ez dakit noiz, baina orain uste dut gauetz irtengo garela. Nik badakit nire atzetik dabiltzala, eta egingo dituzte frantsesek ahaleginak ni hor ez untziratzeko... Orduan, zu, Alday mekanikariarekin irten zaitetz zeure untzitxoarekin probak egiten bezala, sar eta irten, sar eta irten... zerbaitek failatuko balu legez', bera mekaniko zen "Danton" untzitxoan; 'zerbait esaten badizute, zu matxura konpontzen ari zarela, eta injektoreak edo bonba edo balbulak, alkondarak... nahi duzuna... Ongi ikusteko moduan egin sar-irteerak eta gero konponketa lanak... Eta zortzi t'erdietan inguru, egon zaitetz zai motorra martxan, eta nik, gordeta egongo naizen tokitik, jauzi egingo dut untzira eta zu irten azkar, inori eta ezeri kasorik egin gabe, kanpora!'...

"Halaxe, arratsalde guztia ibili zen horretan, mekanikariak lehorrean geratu eta bera probak itsasoan egiten...

"Noski, nasa, Zokotik hasita, dena goardiek hartua zeukaten... Eta, gogoratzen naiz: nasaratzen naiz zazpietan, ikus nazaten, propio, eta agurtzen ditut kapitain guztiak, bakoitza bere untzirantz zihoan, eta "Seven Seas Spray"-ko kapitaina, despentsaria eta armadorea bera, Mc Ewen, badoaz bere untzira, neuk agurtzen ditut nasan. Gehiago elkar ikusiko ez bagenu bezala, Mc Ewen-i besarkadak eta guzti, eta hau ni beste norabait banindoa bezala gauzak esaten, jendez inguratuta geunden, jendarme eta goardia eta kazetari eta salatarien artean, hura baitzen ikuskizuna egun haietan!!

"Esan nien aurretik: Bederatzi-bederatzietan irten! Makina, eh!, pitinka-pitinka, irten kanpora, eta ez banaiz laster zuengana iristen, zuek irten eta ur frantsesetatik irten.

"Ni, joango natzaizue.

"Zuek: Donibane eta Miarritze bitartean, sei miliatara, itzulika hasi. Garai hartan, bake garaian, urak sei miliakoak ziren, gerra denboran, hirukoak.

"Eta halaxe: ni hotelera, 'Euskalduna'ra, joan nintzen Orrantiarekin, Ander horren aita, Eli-ren eta irlandarraren sozioa zena, 'Euskeri'koa zen, eta beraiekin afaldu nuen, neuk gonbidatu nituen, eta zortzietan paseotxo bat ematera irten ginen, eramaten ditut nasaldera eta heltzen gara Infantaren etxaurrera; ordurako nik han nuen botetxoa, gu aurrera joan eta bueltatxo bat ematen dugu inguruan goardirik bazegoen ikusteko, eta

bertara jauzi bat egin eta aurreraxeago motorra martxan zegoen, "Danton", hona pasa eta kanpora!!

"Norbaitek nasatik esan zion nora zihoan (ez ninduten ni barruan ikusi) eta Albertek, builaka, biharamunean lanera goizean irteteko azken proba egitera zihoala!...

"'Seven Seas Spray' aingura altxatzen ari zen artean, igotzen naiz, irteten gara... Joder!! Zokoko faroak zuzentzen du erreflektorea gugana morsen esanez: 'Seven Seas Spray... norantz zoaz?' Eta nik esan nion kapitainari: 'Ez iezaezu erantzun alu horiei'... Eta berriz argiekin: 'Nora zoazte?'. Geuk erantzunik ez, eta aurrera, Miarritzerantz...

"Erreflektorea gure untzia argitzen...

"Hobe, esan nuen, ikus dezatela noraldera abiatzen garen..., zareten!, hemen, Guadalupen, Hondarribian, eta eskuadrak eta militarrek ere... Gu aurrera; Miarritze pasa eta esaten diot kapitainari: Beno, kapitaina, ni oso nekatuta eta nerbioso nago, zeuk jarrai mendebaldeko runbo honekin, eta zerbait gertatzen bada, abisa iezadazu...

"Koño, kapitaina lelotuta bezala geratzen zait begira, eta Mc Ewen ere bai..., eta esan nion honi gazteleraz: 'Ez al zara konturatzen Gdynia-tik, Amsterdam, Londres, Paris... eta atzoko istiluak izan eta gero... zuk mirakulu hori egin didazun arte!, ba al dakizu zenbat esne txar egin zaidan nire barruan!...', ba orain atsedean bat hartu nahi dut, zeren eta bihar egunsentian burua argi eduki behar dut'... Baietz, esan zidan, eta erantsi: 'Egizu lo nire ganbarotean'... eta pasa ginen barrura, eta kamaina eder bat... 'Ez, esan nion, nahiago dut sofan lo egin, ez naiz erantziko eta'...

"Ba lo hartu nuen berehala. Behar handia nuen... Eta goizeko bostak eta zerbait izango ziren... sentitu nuen norbait erori zela, bunbala!, eskaileretan, nonbait... Kapitaina sartu zen ganbarotean, Santandertik radio bat hartu zuela, Hidalgo batena... "Cervera" gerrauntzi ('pirata') espainola halako runboan zihoala... Noizean behin hau esaten zuen, frankisten flotaren mugimendua salatzeke; hau zen Santarderko Cabo Mayor-en zuten iratiaren lana, lau haizetara zabaltzen zuten informazioa...

"Ez erantzun, esan nion; 'Cervera' ote da?, esan nion, auskalo! Ez egin kasorik! Gainera, horrek 'Cervera' pasatzen ikusten duen tokitik oso urrun gaude gu!! Utzi nazazu bakean, untzi bat zure bistan ikusten baduzu, edozer dela, deitu orduan azkar.

"Eta lotan segitu nuen.

"Ez ziren hiru ordu laurden pasako, eta hor dator goitik behera: untzi bat begi bistan!; garbitzen dut aurpegia, esnatzeko, lehortu eta fresko-fresko gora, igotzen naiz zubira nire katalejuekin... Egunsentia zen... doi-doi ikusten zen, makina osoan zetorren gugana! Koño!, denak, hogeitabost bat, gainaldean, pramatikoekin begira, eta halako batean, begira nengoela, esaten diet:

"Hori ez da 'Cervera', untzi ingeles bat da...

"Denak harrিতuta geratu ziren, eta erreakzio antipatikoa sortu zen nire aurka. Ikaraz begiratzen zidan bakarra, Mc Ewen zen; baina beste ofizialak... Eta handik puska batera, luzera, bigarren ofizialak esaten dio kapitainari:

"Bai, Navy-koa da...

"Hartzen dut neuk katalejoa, begiratzen diot, itsaso handi samarra zegoen, eta esaten dut: 'Smooth'.

"Eta 'puta madre', berriz denak nire ondoan tente!... Bai, ni ibilia nintzen hor, bi edo hiru aldiz irten nintzen untzi horretan Jaurlearitzak kanporatzen zituen faszistekin... Ba

nire irtenaldi hau ere ez zitzaien gustatu, begirada itsusiak botatzen zizkidaten... 'Ba, egia da, aizu', handik orduerdi batera 'Smooth'... hemendik zure balkoira bezala!, geure saihetsean: 'Smooth' edo horrelako zerbait, hemengo kontroleko gerrauntzia zen, faszistak Bilbotik Donibanera atera besterik ez zuen egiten!... Nahi zituenak esaten ibiltzen baziren ere...

"Mekaguen la mar... Makina osoarekin dator eta gure saihetsean geratzen da, eta galdetzen digute:

"Nora zoazte?

"Bilbora

"Badakizue Bilbo blokeatuta eta minatuta eta... ez dakit zer, dagoela... Kapitaina niri begira. 'Esan iezaiozu –esan nion– Bilboko praktikoko bat daramazula untzian': 'Bilboko praktikoa daramagu untzian'.

"Zuen erresponsabilitatearekin zoazte, guk ez dizuegu babesik emango, eta abar.

"Badakigu.

"Eta hiru aldiz, rutinako oharrak: gauza bera; eta guk ere rutinako erantzunak, hiru aldiz: 'Bilboko praktikoa daramagu'... eta abar.

"Goizeko seiak izango ziren, egunargia... Gu kanporaldera... hamabost-hogei miliatara. Eta aurrera goaz, makina osoa emana, pa-pa-pa... Goizeko zortziak aldean, untziak gure bistan. Euskadiko flota!... Nik esaten nien: 'Gure *bou*-ak dira', baina besteak beldurtuta... Eta inguratzen hasi zitzaizkigunean, esan nien: Hau da 'Araba', beste hau... Ondo ezagutzen baintuen... Eta, halaxe ziren...

"Gero, eman zidan amorru bat!... Kainoiekin gu apuntatzen, eta ametrailadoreekin guri begira! Mekaguen la mar!!!... Geu ia Galean bai, bai... Ni makina osoan nentorren Bilborantz, eta hor daude gure *bou*-ak. Ni, ingelesarekin, Bakio eta Matxitxakoren alturan, eta gero, banindoan... ez perpendikularki, txaflanean baizik... Hogeit bat miliatara geunden Bilbotik, Galeatik ezeren beldurrik gabe sartzeko, ez mina eta ez ezer! Noski, *bou* horiek itsasoan zebiltzan, Punta Luzero-tik Punta Galeara, alde horretatik, Galeatik kanpora...

"Niri nazka eman zidana zera izan zen, kainoiekin gu apuntatu gintuztela!... Nik ez dut orain ezer nahi, gizona!..., ospe eta aintza badakarzue ere!!...

"Gauza da, Bilbora sartu ginela, eta besteak, *bou*-ak, eskolta eginaz!!! (Harro egiten du barre Lezok!!) Bilbon, eta eskolta!, ikus ezazu...

"Eta honelako batean, 'Cervera!', han, zakurraren ipurdian!!, oso urrun, ia Islases-en!!! Han dator presaka, makina osoan, eta guk kasorik ere ez; 'José Luis Díez', errepublikako gerrauntzia!, Santurtziko 'rompeolas' barruan zegoen, honekin paraleloan; 'Ciscar', beste gerrauntzi errepublikarra, Zorrozan, irten gabe, lasai!!"

Zer deritzazu errepublikako gerrauntzi horien jarrerari?, galdetu nion.

"Ezer ez!, alfer batzu zirela!!"

Ez al zegoen aginterik!?!... *bou*-ak hor zebiltzan ba arriskatzen!

"Zer arrisku diozu, gizona, Galea eta Punta Luzeroko baterien babesean!... Haiiek handik hona bezalatsu irten zitzaizkigun, Higer-eko puntatik bide erdian..., ia!, Bilbotik irten ziren..."

Zenbateko tiramena zuten kostako kainoiek?

"Hamabi-hamasei bat kilometro".

Frankisten gerrauntziak batere arriskatzen al ziren han aurrean zebiltzanean?

"Ah!, bai, bai, arrimatzen baziren bai, noski. Horiek ziren nik 'Cicer'en ekarri nituen kostako bateriak".

Orduan, zer gertatu zen zuen merkantaluntzia Bilboratu zenean?

"Nik, nire aldetik, haserre!, ez nien *bou*-ei jaramonik egin! Ezagutzen nituen... Koño!, kanpoan geratu izan balira neu babesteko, oraindik!, baina Bilbora nire aurretik sartu!! Irrigarria izan zen... Gu heldu ginen, esan bezala, eta abran aingura bota eta berehala, nik beti untziak utzi izan ditudan nasan, Algorta jotzen, 'rompeolas'en barruan, dagoeneko ainguratua nengoen... Eta, Almirantegoak: 'Bilboko blokeoa hautsi da; 'Seven Seas Spray' sartu da, Broegers kapitainaren agindupean... Bidean, halako alturan, 'Smooth' gerrauntzi britaniarrarekin elkarrizketa hau izan du'... Guk izan genuen elkarrizketa osoa... Salbuespen batekin: Almirantegoak ez zuen aipatu gure untziak garbi asko eta hiru aldiz esan ziola: BILBOKO PRAKTIKOA DUGU UNTZIAN!, hau ez zuen esan!!

"Hori egin zidaten, ziguten euskaldunoi! Maliziaz, noski: ingeles batek egin zuen balentria!, ez bestek!!... Miseria bat izan zen hori, ez da hala?!... Hiru aldiz errepikatu zion kapitain ingelesak, bere untzian Bilboko praktikoa zihoala, eta ezer esan ez bagenu bezala!!"

Lezok ez zien hau ingelesei sekula barkatu!!

Steer kazetariari ere gorde zion amorru hori.

"Gero, ba, eman ziguten banketea, hurrengo gauean, Comercio y Abastecimiento delako Sailaren Kontseilari zen Aldasororen bulegoan.

"Gero egun pare bat egin nituen Bilbon.

"Gogoratzen naiz etorri zitzaidala guri erregalatu behar zizkiguten urrezko doxa, petaka, batzuk marraztu zituen artista, Eusko Jaurlaritzak emango zizkigula oroigarri bezala, fetxa eta beste, badakizu... Etorri zitzaidan gizona, zurikeriaz, nik uste (urrezko petaka horiek egin zituen nire lagun bat zen, liburudenda zuen bat, Lertxundi), eta esan zidan diseinugileak: 'hau erregalatuko dizu Eusko Jaurlaritzak', eta ikusi nuen Euskadiko ezkutua, Euskadiko ezkutu ttikitto bat, eta esan nion: "Eta ezkutu horrekin!, nik ez dut nahi ezkutu horrekin datorren oparirik! 'Koño -esan zidan- honela egingo dugu, Euskadiko Jaurlaritza delako'. Bueno, ba, nik, Euskadiko Jaurlaritzatik ezkututxo horrekin, nik ez dut nahi oroigarririk ere!!"...

"Ez zen 'Zazpiak bat-ekoa', ezin zuen gerrako Jaurlaritzak Euskadi osoko ezkutua eskaini!

"Eta Jose Antonio (Agirre) ikusi nuenean esan nion: 'Aizu, nik ez dut oparirik nahi, eh!, eta ezkututxo horrekin gutxiago!?'... Eta eman zioten urrezko petaka hori kapitainari, oroipenarekin eta datarekin eta guzti; bestea untzizabeari, armadoreari, eta niri ez zidaten erregalatu.

"Niri erregalatu behar zidaten. Baina nik esan nuen: ezkutu ttikito horrekin ez dut nahi, eta ez zidaten erregalatu.

"Berentzat!"

Hau da Lezo.

Badu meriturik, eta badu kopetarik eta harrokeriarik ere!

Berak kontatutako kapitulu hau irakurri duenak berez aterako ditu kontuak: bada historiarekin ados ez den punturik.

Baina aipatu aurretik: bada oraindik Lezori hemen galdetutakorik:

Zer ekarri zenuten "Seven Seas Spray" merkataluntzi horretan?, galdetu nion, patata?

"Ez, ezta patata bat ere! Garbantzuak! Gainera, lotsagarria zen, zeren eta jendeak uste baitzuen guk sartutako hornidura ingelesa zela!!... Merkataluntzi hori Malagatik irten zen..., eta Bilbon sartu beharrean, edo Santanderren, babeldurrez Donibane-Lohizunen errefuxiatu zen!!

Eta zergatik deitzen diote gizon honi, kapitainari, untzi-jabeari baita zuri ere, 'John Potatos', ingelesez: Jon patatak?

"Ez, Donibane aurrean zeuden untzietatik bat patataz kargaturik zegoelako... untzian usteltzen ari ziren patatak!! Untzi honen jabea edo kapitaina denen artean berritsuena zenez.... eta denetan koldarrena, oiloena!, beldurrak jota Bilborantz inola ere joan nahi ez zuena..."

Orduan, John Potatos edo Mr. Potatos, ez zen Bilbora sartu?!

"Hori nola sartuko zen bada!!!... sartu zena, bestea izan zen. Blazquez andaluz eta britainiarra zena sartu zen, nirekin!!!"

Baina zuri, zergatik deitu zaituzte nonbait John Potatos?

"Zeren eta batzuk hori uste zutelako... nahasketa bat; ba, patata horiek usteldu egin zitzaizkion 'John Potatos' famatu horri; ez zuen patata besterik, eta denak, ia 3.000 tonelada patata!, ustel-ustel egin zitzaizkion bera ustel bat zelako..."

Eta irteten zaio ingelesaren aurka duen mesprezua:

"Ingelesek ez ziguten saldu nahi izan, ez ikatzik, ez petroleorik, ez ezer... Ezta makailorik ere, ezer ez!! Ez genuen ezer erosi ahal izan Ingalaterran Errepublikarentzat, ezta Euskadirentzat ere.

"Ezer ez. Ezer ez!"

"John Potatos-en patata beroiek ere..., horiek Frantziatik etorriko ziren, edo Belgikatik, edo Holandatik, edo Alemaniatik!"

Lezo, hau izan zen zuk janariarekin sartu zenuen untzi bakarra.

"Bai, bakarra".

Eta Donibanen geratu ziren beste hiru edo lau untziak?

"Ba hor alde egin zuten... Batzuk Mediterraneora... baina John Potatos hori, azkenean Almeriara joan zen, baina dena ustelduta!"

Nik egin nizkion galdera hauek, blokeo horren berri zehatzik gabe izan ziren, lehen esan dudana bezala; nire gai horretako irakurketak eta idazlanak gero, urtetara, egin baintuen.

Eta berarekin galderantzunik lortu ezin.

Ordurako Lezo hila zen.

Baina ni idazten ari naizen une honetan, azken argitasunik eman aurretik, aipatu behar dut Lezok bidaia honetaz amaiera gisa esan zidana:

"Gero, biajeko kolperik handiena hau izan zen:

"Bilbora gu heldu eta hurrengo egunean, afaltzen ari ginen Aldasororen bulegoan, eta Mc Ewen untzijabea hasi zitzaion Kontseilariari, andaluzen berezko graziarekin,

bezperako abentura guztiak kontatzen, eta nik egin nion 'enbarkea' izan zen gehien gustatu zitzaiona: zera, esan nionean bere kapitainari esateko Mc Ewen bera joango zela, nigan zuen konfidantza erakusteko!... 'Joder –esaten zuen– nik enbarke hura egin nionean, barra-barra whisky ematen niela..., eta nik nire inbento hura esan nionean odola moztu ziola whisky-ak... Baita ere, gero, neuk Donibaneko nasan agurtu nuenean, bera botean sartu zenean, eta egin nion neure programa arraro harekin untziratzera zihoala... galdu egin zuela nigan zuen konfidantza guztia. Kapitain guztiak bezala zegoela: 'zer nahaspillatan sartu nauen gizon horrek!... nire bizitzako abentura!!! Kabroi horrek zer egin didan!!... Jugada ederra egin zidak!!'

"Eta gero kontatzen zuen nola neu sofán etzan eta berehala!, kapitaina eta Mc Ewen irten aurretik zurrungaka hasi nintzen, seko lo!!!

"Hain erraz lo hartzen duen pertsona batean fedea eduki behar zela, esaten zuen graziarekin... 'Ia 60 gizon untzian, denak galtza bustiekin, gizon hau pakean lo, gizon berezia duk hau!'"

Aldi bakoitzean, Lezoren kontakizunak badu bere burua jasoko duen norbait, eta Lezok, haur handi baten gisa jakinarazten digu.

Lezok, beste meritu harrigarri batzurekin batera, baditu ahuleriak, eta bat hau, bereganako losintxak korolario gisa jartzeko hau.

Baina goazen orain, Lezok aipatutakoaren ingurune historikoa argitzera:

Garai hartaz badira fetxak eta datu zehatzak.

Batez ere aipatu dugun George L.G. Steer kazetari ingeles zintzoa, euskaldunok inoiz ahaztu behar ez duguna: Londreseko *Times* egunkarian geure egia prestigio handiz zabaltzen lagundu ziguna.

Esan dut behin baino gehiagotan, eta berriz errepikatu behar dut hemen: merezi duela, gero mundugerran hil zen kazetari honek, gure herriko plaza edo ibilbide handiren bati bere izena ematea.

Lezo haserratuko litzateke, baina hala da.

Steer-ek datak zuzenki ematen dizkigu:

Apirilaren 6az gero (apirila, 1937), azken ofentsiba martxan, Durangoko bonbaketa egina, Gernikakoa oraindik ez, hasi zen Marina frankista merkataluntzi ingelesak arakatu nahian.

Hau da hasiera.

Aipatu dugu "Thorpehall" geratu zuela "Cervera"k, baina laster utzi behar izan zuela libre, gerrauntzi ingelesak hor zeudelako. Eskuineko ingelesek esaten zuten Bilboko portua minatua zegoela, euskaldunak ez zirela Bilboko urak babesteko gai.

"Hood" untziari eskatu zion Britainia Handiko gobernu eskuindarrak arazoa argitzeko.

Apirilaren 10ean jakinarazi zion Francok Ingalaterrari, sarrera minatuko zuela merkataluntzi britaniarrak ez zitezen hurbildu. Gobernu ingelesak adierazi zien bidean zeuden merkataluntzi britaniarrei momentuz geratzeko Frantziako uretan, Donibanen, eta ez irteteko hortik Bilboko Kontsul Britaniararren baimenik gabe.

Apirilaren 16an, Lloyd George-k galdetu zuen ea Agirrek esandakoa, Bilboko sarrerako urak minaturik ez zeudela, "Hood"-eko Almiranteari adierazi zitzaion. Eden ministroak erantzun zion ezetz, baina komunikatuko zitzaioela.

Baina 19an, Hood-i oharra egin zitzaion ala ez galdetu zitzaionean, honek ezetz erantzun zuen.

Apirilaren 20an, Mr. Bernays-ek esan zuen Marina Britaniarra herriaren diruaz bizi zela, eta hark untzi-trafikoak itsasoan jarrai zezan egin behar zuela.

Bitartean, janariz kargatuak zeuden untziak Donibanen zai zeuden. "Seven Seas Spray" untziari egin zitzaizkion dei eta ordenei jaramonik egin gabe, britaniarren aginduei kasorik egin gabe, Mr. W.G. Roberts kapitaina (Penarth, Gales) irten egin zen apirilaren 20an, eta arazorik gabe Bilbora heldu zen, Bilboko herriaren pozezko harrera manifestapen handi batez erakutsiz.

Hau zen, beraz, Lezok sartutakoa.

SSS-k (Seven Seas Spray) 3.600 toneladako karga zekarrela Valenciatik: gatza, olio, ardoa, urdaiazpikoak, ezta, irina, babarrunak eta garbantzuak.

Argitzen du "Seven Seas Spray", "Veronica Steamship Company"-rena zela, jabea Thomas Blazquez Mc Ewen, Edinbourg-ekoa. Nagusia untzi berean zetorrela, eta *ustekabeen Donibanetik ihes egin zuela gaueko 10etan.*

Untziak ez zituela bere argiak piztu, eta bere bidaia goizeko 6:30ak arte, Matxitxako doblatu zuenean untzi-zilueta bat ikusi zutela, eta destruktore britaniar batena zela, eta esan zietela bere kontura eta arriskuan zihoala, *Bilbao blokeatuta zegoela. Bouak* irten zitzaizkiola honi ongi etorria egiteko. Gerrauntzi espainolak, 'España' eta 'Almirante Cervera' ikusi zituztela 14 miliatara mendebalean, baina *Spray "praktikoen beharrik gabe"* sartu zela Bilboko abran.

Hau nola barkatuko dio, bada, Lezok Steer-i!!!

Gobernu ingelesa Politika berri bat hasi zen aplikatzen:

Euskaldunekin zituzten kontratuak bete ezinean uzten zituztela eta, nola merkataluntzien jabeak kexa ziren, esan zitzaien Gobernu ingelesak ezin zuela Bilborako bide osoa babestu, eman zezakeen babes, itsaso handian bakarrik izango zela, lurralde-uretatik kanpora...

Azkenean, Armada britaniarra konpondu zen Donibaneko uretan zeuden untziak, "Hamsterlay", "Mc Gregor" eta "Stanbrook", Bilboko 3 miliatara uretatik kanpora ekarrarazteko. *Gauetz utzi zuten merkataluntzi hauek Donibane*, 21eko gauerdian, eta egunsentirako hor sartzeko prest.

Oraingo honetan, Espainiako gerrauntziak hor zeuden. Ingelesak ere bai: 1) Punta Galeatik hamar miliatara: destruktore "Firedrake"k oharterazi zituen hiru merkataluntziak, 'Almirante Cervera' eta *bou* 'Galerna' bere zai zeudela. Lehenengoa kanpoan zegoen, baina txikia 3 miliatatik gertu, eta bertan zegoen 'Hood', munduko gerrauntzirik kementsuena, 'Mc Gregor' oraindik Bilboko uretako 3 miliatara sartu gabe, eta geratu egin zen 'Cervera'ren aginduz, eta SOS deitu zuen ingelesak. 'Hood'ek entzun zuen eta 'Cervera'ri oharrerazi zion bere untziei ez mehatxurik egiteko 3 miliatara sartu arte, 'Cervera'k esan zuen, eusko lurraldeko urak 6 miliatara zirela.

"Hood"-ek, bere zortzi kainoi gertu zeuzkala, erantzun zion ez zuela hori onartzen, eta "Mc Gregor"ek eskubide osoa zuela aurrera jarraitzeko; bitartean, "Cervera", zai. "Mc Gregor" hiru miliatara hurbiltzen ari zen une berean, "Galerna"k tiro egin zion, ohar modura. Baina "Firedrake" gerrauntzi britaniarrak esan zion uzteko merkataluntzi britaniarrari bere gisa joaten. Bitartean, *bou* euskaldunak kostan zai zeuden, eta Punta

Galeako eta Getxoko bateriak ere prest. Unea, laster etorri zen, tiro egin zion "Galerna"ri, eta honek buelta eman zuen kanporantz berehala.

Eusko *bouak* "Iparreko Izarra" eta "Bizkaia"-k lagundu zieten Bilboko porturaino untzi britaniarrei.

Lezok bezperan sartu zuen "Seven Seas Spray"ri ongietorria egitera azaldu zen jendetzak berak, ezin hobea, egin zien orain beste hiru horiei. *Karga ederra zekarten; denera 8.500 tonelada janari, horietatik 2.000 T. gari.*

Beste bi untzi britaniar: "Stesso" eta "Thurston", sartu ziren *apirilaren 25ean* arazorik gabe, eta hurrengo egunean, *26an*, "Sheaf Garth".

Hiru egun geroago, *29an beste lau merkataluntzi* britaniar sartu ziren portura; bi hegazkin nazik hondoratu nahi izan zituzten, Portugaleteko zubiarri beste bonbat bat botatzen zioten bitartean, *baina blokeoa apurtuta zegoen.*

Orain, inork ez dio, bada, Lezori ukatuko, blokeoa lehen hautsi zuenaren ohorea.

Hemen ez dago hori ukatuko dion ingelesik.

Eta egin zuena, gerrauntzi britaniarren babesik gabe! Eta beste gauza bat: orain lehen aldiz ematen dudan bertsio zuzenaren bidez, jakingo dute euskaldunek lehen, eta gero gainerantzekoek ere, nolako lanak izan zituen Lezok lortu zuen ekintza burutzeko.

Lezok, bere estiloa zuen moduan egin zuen bere lana.

Ingelesak, ingelesari opa zion meritu guztia, euskaldunok euskaldunari eskainiko diogu.

Eta ez gezurretan, haiek bezala, zuzeneko egiaz baizik.

Gure ezagutza eta onespina, ez da lehenengoa.

Orain gure hitz horiek baino lehen eskertu zuen Lehendakari Agirrek agiri ofizial batetan: *El informe del Presidente Aguirre: 1938: (22 orr.)*

Obras Completas de José Antonio de Aguirre, p. 22, Sendoa, Donostia ("De Guernica a Nueva York pasando por Berlín"). "Después de las primeras armas que introdujo Lezo, procedentes de Hamburgo, ('Con aquellos fusiles y cartuchos nos creíamos invencibles') y con los cañones llegados de la rendición del cuartel de Loyola.

Pp. 671, o.c.: *"El informe del Presidente Aguirre: 1938"*

"Después de la ofensiva contra Villarreal y Vitoria (30 nov. 1936) el Ejército Vasco quedó con poca munición. (...) Como los catorce millones de cartuchos llegados días antes de las operaciones ofensivas, y *traídos personalmente por nuestro agente don Lezo de Urreiztieta*, hubieron de ser repartidos con Santander y Asturias por la necesidad y carencia de munición que también allí se sintió"...

Pp. 672, o.c.:

Las dificultades para el aprovisionamiento fueron extraordinarias. No se puede olvidar que vivíamos aislados ante la realidad de un bloqueo. *Gracias al arrojado del señor Urreiztieta, hombre acostumbrado a las faenas del mar, se pudo conseguir el día 20 de marzo de 1937, la entrada del barco portador de los 20 millones de cartuchos*, con los que las tropas vascas detuvieron tanto tiempo la ofensiva enemiga; más tarde, entre otras compras igualmente afortunadas, reforzaron nuestro stock en lo que se refiere a munición de infantería.

Pp. 676-7, o.c.

"Delegado Marítimo de Euzkadi en Francia, Manuel Atejada.

Surge a la vista entre este desorden de los órganos (en Francia) dependientes del poder central en la diligencia y honestidad desarrollada en todo momento por la representación vasca de la Delegación de Euzkadi en París, gracias a ella se consiguió que el día 20 de marzo, personalmente conducido por el señor *Lezo Urreiztieta*, entrara en el puerto de Bilbao el cargamento de 20 millones de cartuchos a que antes he hecho referencia material con el que fue posible sostener durante mucho tiempo la violenta ofensiva que desencadenó diez días más tarde el enemigo. De no haber existido el trabajo de nuestros hombres, ni en octubre (1936) hubiésemos dispuesto de un solo cartucho, ni hubiese sido posible resistencia ninguna. Bilbao hubiera caído en tres o cuatro días según quedé advertido anteriormente. Contribuyeron a evitar esta catástrofe, de forma digna de gran elogio, las afortunadas gestiones de los ministros señores *Irujo y Prieto* que con tenacidad y afecto estuvieron en todo momento atentos a la marcha de los asuntos de Euzkadi, apoyando eficazmente las necesidades de aquel pueblo."

Pp. 707-708, o.c.:

Bilbao, 25 de mayo de 1937. Carta de Aguirre a Prieto, Ministro de Defensa.

(...) "El día 7 de octubre comenzó el Gobierno Vasco (...) Para el día 30 de noviembre pudimos cubrir todo el frente vasco guarneciéndolo adecuadamente y disponer de 27 batallones, con los que emprendimos la ofensiva, malograda más tarde, sobre Villarreal y Vitoria. (...) El enemigo detuvo desde entonces sus ataques al País Vasco, y el resto del tiempo lo dedicamos a fortificar el País, a preparar nuestro Ejército, y a pedir, como usted es testigo, reiteradamente armas de todas clases, municiones y aviación. Ciertamente, otros territorios de la República necesitaban por el momento de una ayuda más apremiante que el nuestro; pero es elocuente el hecho que desde el mes de diciembre hasta el décimo día anterior a la ofensiva de Mola (31 marzo 1937) contamos en Euzkadi como único stock unos 3 millones de cartuchos, contando el aprovisionamiento de los frentes. *La llegada providencial de Lezo con un barco de municiones*, la mitad de ellas casi inservibles, ha permitido nuestra resistencia hasta el día de hoy. Con datos que quedarán para el día de mañana, podemos registrar que cuando el Gobierno Vasco se hizo cargo del poder en el País (octubre 1936) contábamos con 300.000 cartuchos, y el enemigo estaba en Elgueta. Una compra oportuna de Torre, Monzón y Picabea, con dinero vasco, nos proporcionó cinco millones de cartuchos que, con los más tarde llegados y repartidos entre Asturias y Santander (*Lezo*) y Euzkadi nos permitió atacar a Villarreal, según se ha indicado. Luego, la ofensiva del 31 de marzo (1937) y nuestra situación crudamente expuesta fue la siguiente".

Pp. 709-710, o.c.:

"Marina

(...) Yo le ruego, sobre este punto, del que más tarde hablaré que medite usted mucho y nos dé facilidades, porque con dos destructores, 3 submarinos y los 2 o 3 *bous* con que contamos actualmente, nos comprometemos con gente de nuestra confianza liberar el mar Cantábrico por lo menos a dejar a los facciosos en condiciones de continuos sobresaltos. No puedo olvidar que *me anuncian la llegada de barcos de armas, que los trae Lezo, y que han de ser escoltados si no queremos perder el armamento y a Lezo, que no sé si vale aún más que el propio armamento*".

Lehendakari Agirrek 1937ko maiatzaren 25ean, Francoren tropak Bilbora sartu baino hogeit egun aurretik, ehundaka hegazkin aleman eta berebiziko artilleria eta infanteria tropak erasorik gogorrean ari zirela, moro eta italiarren armadak tanke tartean bultzaka zetozela, egindako eskaera patetikoa da.

Pp. 735, o.c.:

Carta fechada el 10 de junio de 1937, una semana antes de la entrada de las tropas franquistas en Bilbao, dirigida por Aguirre a Prieto, Ministro de Defensa:

(...) "Con referencia a un telegrama que usted me envió el día 5 (...) He llamado al jefe de Industrias Movilizadas, el cual me ha manifestado que, siendo por aquellos días la ofensiva desarrollada por los facciosos, el sobre disponible se empleaba en la fabricación de cartuchos de fusil, y que de complacer el pedido había que suspender la fabricación tan indispensable en aquellos momentos. *Ahora, con mayor desahogo a causa de la expedición traída por Lezo, he dado orden de que el pedido que usted interesa con urgencia se sirva lo antes posible.*

XIV. Bilbo berreskuratzeko ametsak. Mundu-gerra. Alemanak. Kontrabandoaren azkena. Familia. Hondamena. Mexiko eta uhartearen ametsa. "Gudari" untzia. Heriotza.

Lezo 74 urterekin hil zen.

Geldi ezina zenez gero, ondo bete zituen urte horiek. Ez egin zituen gauza guztiak bere onerako izan zirelako, ekintzaz bete zituelako baizik.

Nik liburuxka hau labur samarra egitea erabaki nuen, eta gure gerraz soilik ariko zena.

Bi baldintza hauen barruan egin dut, beraz.

Baina, bestalde, ezin dut Lezo orain artekoan utzi, hemen lurrundu balitz bezala. Gizon handi eta gangar hura, makur zitekeen, eta umildu zen!, baina borroka bizian ordea, eta ez pertsonalki inoren aurka bakarrik, bere buruarekin gehienbat: bere fantasiekin, bere bekatuekin.... Gain-gainetik bederen markatu behar ditut Lezoren bizitzako pasadizo nagusiak.

Bilbo galdu zenean, eta Bilborekin eusko lurralde osoa, Lezoren nahigabea handia izan zen, noski, eta Barcelona aldean ibili zen bere amorrua lixiritu nahiz. Batez ere Prietorekin (orduak Denfentsako ministroa 1937ko maiatzetik aurrera, Negrin-ekin), eta Prietori operazio militar bat proposatu ere egin zion: Francoren tropak beste frontetan borrokan ari ziren bitartean, zona horretan zeuden gudariekin itsasoz joatea, Bizkaian lehorreratu eta Bilbo hartuz, presoak askatu eta armatzea. Kontatzen ari zitzaidan neurri berean proposatzen nizkion nik plan horien aurkako objezio eta kezka nagusiak!, ez baitziruditen batere logikoak. Baina, logika ez zen Lezok egiaren bidera hurbiltzeko zuen jarrera naturala; bestalde, asko tratatzen zuen bere burutapenerako!

"Uztazu hori, konponduko da eta!"...

Irudipenaren mundua zen berea, propioa, askotan arras ximplea.

Hau da Lezo neurtzekoan kontuan eduki behar dena.

Irtenbide arinegiak sortzen ziren bere buruan; askotan bere intuizioak asmatu egiten zuen, eta asmatzen ez zuenean ondorenak garestiak izaten ziren, bai beretzat eta baita kalte horiek nozitzea tokatzen zitzaientzat ere.

Prietori bere estrategia berriaz hitzegin, hura konbentzitu! eta gero joan zen Donibanera eta hemendik Bilbora egia larriak gertutik ikustera. Kontuan eduki 1937-1938ko tarte arriskutsua zela! Norbaitek ezagutu ere egin zuen Bilbon, eta jazarpen estuei ihesi ibili zen, lagunak konprometatzen, gauerdiko izualdiak piztutzen... Azkenean buruan hain ahalgarri iruditu zitzaion abentura hura ezinezkoa zela konturatu zen arte.

Hemen kritikagarri dena zera da –honegatik haserretu ginen pasarte hau lehen aldiz kontatu zidanean– ez ziola Barcelonan zegoen Agirre Lehendakariari hasieran asmo honen berri eman!; eta gero, halere!, kontzientziak atximur egin eta asmo honen konfidentzia egitera joan zitzaion goiz batez...

Ez dut uste elkarrizketa honetaz dena esan zidanik, baina nahikoa gogorra izan zen topaketa hura!

Lezok, eskusagarri, aitormen bat egin zion: Prietok, Lehendakariari ezer ez esateko eskatu ziola!... Aitormen honekin sua gehiago sutu besterik ez zuen egin, noski!

Horretan geratu zen Bilbo berreskuratzeko amets zoro hura.

MUNDU-GERRA 1939an hasi zenean utzia zuen itsasoz egindako kontrabandoa, eta betiko izan zen.

Donibanen zegoen 1940.eko ekainaren 24ean, San Joan eguna, alemanak sartu zirenean. Ikusi zuten Ingalaterrara zihoazen untzietan poloniar gudariak, baita euskaldun batzu ere, badian zegoen untzirantz nasatik irteten; nik neronek, Gurs-eko kontzentrazio-zelaitik irten berritan ikusi nuen bezalaxe. Nahiz eta guk elkar ez genuen ezagutu, ni gaztetxo izan artean, hemezortzi eginak.

Bazuen Lezok irteteko asmoren bat, baina aise samar geratu zen irten gabe, nire ustez.

Ingalaterrari zion gorrotoa nagusitu zen, behar bada.

Alemanekin gorabeherak izan zituen; deitua izan zen galdeketa batzutara; zituen untzi batzu errekiatu ere egin zizkieten; hegazkilari ingeles batzu mendiz Espainiatzekotan emandako laguntzen tarteko izan zen; lehorreko kontrabandorik ere pasa zen bere eskuetatik, horretara behartua izan zelako edo.

Baina dirurik ez zuen irabazi, galdu baizik.

Garai honetan izan zituen amerikanoei armak saltzeko Rocanbole-ren abentura harrigarri batzu: garai hartan Frantzian isilka fabrikatzen ziren armak eskaintzera joan zen Madrilerla!, Joxe Rezola eta lagunak tartean. Garai honetako argazki bat argitaratu da hemen: hor da Lezo, Pello Irujo eta beste euskaldun batzuekin.

Nolanahi ere, aliatuek irabazi zutenean, salaketa bat zela eta, espetxean sartu zuten, harik eta gauza argitu zen arte.

Lezok sortutako FAMILIARIK ez dut oraindik aipatu.

Hobe aipagarririk ez balego, agian, baina alderdi honetatik ere sortu zitzaizkion arazoak: Santurtzin bertan neska euskaldun batekin ezkondu zen. Aitortzen zuen behin eta berriz honetxegatik ezkondu zela, bere seme-alabak euskaldun izateagatik. Gerrondoan Britainiara atera zituen emaztea eta lehenengo bi haurrak, Lezoren ama, anai-arreba, biloba eta lagunekin.

Han erositako etxe handi batera.

Bertan jaio zitzaizkion, bere joan-etorrietan sortuak, beste sei seme-alaba eder. Denak izen euskaldun jatorrekin bataiatuak, baina bera bezain erdaldunak. Hala behar. Britainia ez da euskaldunak egiteko lurrik egokiena. Batez ere asko direnean eta han eskolatza behartuak daudenean. Bigarren emaztea ere euskalduna izan zuen, orain Iparraldekoa, eta lau seme-alaba jaio ziren, hemen ere lau izen-euskaldun soilik. Donibanen, batez ere, eta Baionan, Parisen, itsasoan bere untzietan, Euskal Herriko joan etorrietan, hor zegoen mugatua bere bizimodua, eta ETAREN inguruan zenbait aldiz (ETAREN hasieran) eta ez zuen beta gehiegi izan aita izateko, Lezok berak izan nahi zuen aita izateko.

Entzun dizkiot damuak!

Ezin ahaztu, 1948an Lezok atera zituen ASTURIARRAK: Francogandik ihesi mendian bizi ziren, eta abentura polit baten ondoren, untziz atera zituen 48 gizon eta Bordelera ekarri.

Honetaz ezin ahaztuko dira garai beltz haietan libratu zituenak, eta bere familiak. MEXIKO-ra ere joan zen, lagun batzu bitarteko.

Han bizi izan zen urte batzutan; Martín García Urteaga izan zen, beste batzurekin batera, bere lagun min eta aingeru guardakoa. Prieto ere han zen. Martinek uste izan zuen han laneko, lan normaleko, bidean jarriko zuela, baina Lezo lotuko zuen nagusirik ez zegoenez gero, eta negozio guztiak aldrebes irteten zitzaizkiolako, itzuli behar izan zuen.

Hango abenturak ere kontatu zizkidan: María Félix-ekin honen filme bat ikustera joan eta loak hartu zuen!; Pazifiko-ko kostaldean maremoto batek etxetxo eta inguruko baratza eramán zizkion; goizetik gauera, norabait joan eta itzuli zenean ez zegoen ezer!

Hemengoa da bere beste amets bat: UHARTEA.

Beti izan zuen, beste ametsen artean, don Luis Arana Goiri lagun zuela, euskaldun guztiak irla batean bildu eta Euskadi berri bat sortzeko ametsa.

Bere lagun bitartez izan zuen Mexiko-ko Presidente zen Cárdenasekin elkarrizketa, eta basahuntz eta antzeko piztiaz josia zegoen eta Lezok berak aukeratutako irla bat euskaldunei opa nahi zien, han Askatasunean bizi zitezten. Argazkiak ere gordetzen zituen. Geroztik, handik, Mexikotik itzuli eta gero, "Gudari" izeneko UNTZI BAT diseinatu eta enkargatu zuen. Gendarmek ez zioten itsasora irteten uzten, eta motorrik gabe Baionako "Musée Basque"ri utzi zion. Museo barruan lekurik ez, eta Zokoko kaian dago, edonork ikusten ahal duen bezala. Norbaitek OVNI (Objeto volante no identificado) jarri beharrean, egitaz zegokion OMNI idatzi zion (Objeto Marino no identificado).

Hara mila orrialde betetzeko historiaren puntu batzu hemen aipatu, labur-labur.

Hainbeste izan eta hainbeste EMAN zuen gizon oparoa ezer gabe geratu zen. Gerrondoan ehundaka gizon eduki zituen han-hemen, Iparraldean eta Frantzian, bere kontura bizitzen; inork gutxik itzuli zion laguntza; halere, sosik gabe geratu zenean ere, norbaitek berari emandakoa okerrago zegoen beste norbaiti azkar pasatzen zion! Don Alberto eta don Txomin Onaindiaren oso laguna zenez, horiek kontaktzen zituzten istorioak ziruditen egiazko hainbeste historia.

Beste PUNTU bat ukitu nahi dut: Lezoren SINISMENA:

Azken urteetan ikusi nuen Donibaneko eliz nagusiaren atzekaldean dagoen kapilatxoan arratsetako meza entzuten, beti azkena, ate ondoan; noizbehinka laguntzen nion; esaten zidan, ahal zuen guztietan joaten zela, egunero ahal bazuen, egunero. Bere inbiriarik handiena, jaunartzea zen. Ezin zuen hartu, bere lehen emazteagandik legez apartatu gabe bestearekin bizi zelako. Lasaitu zen, hark dibortziorako baimena eman eta bigarrenarekin zibilaz Sarako alkate eta bere lagun zen Fagoaga sendagileak ezkondu zuenean. Elizaz ezkontzerik izan ez bazuen ere, don Alberto Onaindiak gaurko gotzai den Jose María Setienen bidez lortu zuen Elizagandik hil aurretik Jauna hartzeko behar zuen onespina.

Askotan esaten zidan, kezka larri batean zegoenean, itsasoan nahiz lehorrean bakarrik egon zitekeen edozein lekutan belaunikatzen zela, batzutan komunean, eta Salbea errezatzen zuela.

Eta beldur guztiak joaten zitzaizkion.

Beti eramaten zuen errosarioa jakako patrikeran; amarena zelako edo beste norbaitek emana, bat baino gehiago erabiltzen zituen.

Asturiasera 1948an joan eta gordeta zeudenak ateratzeko lehen aldiz mendira kontaktu-gidari batekin igo zenean, bertakoek lehendabizi araketa egin zioten, eta lepoan zeramatzan gurutzea, medailak eta eskapularioak ukitu zizkiotenean, hil nahi izan zuten; oso larri ibili zen; ezin baitzuten haiek horrelako seinalez armatua haien gordelekuraino zetorren norbait bere mesederako etor zitekeenik pentsa!!

Halaxe zen Lezo Urreiztieta Rekalde, kontraesale bere esan eta ekintzetan eta askotan.

Bere barruko mundu horretan asko sufritu zuen.

Eta bere inguruan asko sufri arazi zuen, sarri gehien maite zituenak minduz.

Hara erlijioaz behin izan genuen elkarrizketa:

Zu katolikoa zara, esan nion, baina zer zara gehiago: katoliko ala kristau?

"Uste dut kristau naizela gehiago; bai, bai. Nik ez dut uste Ebanjelioak gezurrezkoak direnik. Baliteke transkribapenetan aldaketa txiki batzu gertatzea, nahita ere, gauzak... Baina nik sinisten dut Kristo bizi izan zela eta sakrifikatu egin zutela, eta gero berpiztu zen ala ez?, ba, hala dirudi, zeren eta Santo Tomas eta zauriak, esaten duten guztia, ez dut uste gertaera guzti horiek gaur arte gezurretan heldu direnik."

Eta gizonaren zentzuan hain ongi kokatzen da dena...

"Eta behar dugula!!... batzutan sufritzeko... Nire kasuan, bizia jokatzeko..., eta leialki esaten dizut hau zuri, nik federik izan ez banu, ez nuen arriskatu nuenik arriskatuko, ez dut uste!, ez dut uste!! Eta, gainera, nik izan dudana, sentitu dudana, babesa, laguntza... Itsasoan larri nenbilela kolpetik sortzen zitzaidan lainoa!, esan nizun hau; Laredon ia goardia haiek harrapatu gintuzten nasan... eta beste kasu asko eta askotan... Nik uste dut, beti errezatzen ari naizenez, eta fedez eskatzen estuasunetan, nik sinesten dut hori; niri etxean erakutsi bezala, ba uste dut laguntzen didala!!... Ah!, gauza batean ez dit opa ezer zeruak: loterian!!"

Ba ez zaizu komeniko!

"Horrexegatik! Nik ere halaxe esaten dut, don Luis Arana Goirik esaten zidan bezala: balitekeela niri ez komeni izatea"...

Izan ere diruak asko usteltzen du, eh?

"Karajo, bai horixe!!... Krimenak egiten dira diruagatik, bai, bai... Eta esaten dizut, nire bizi guztian bost edo sei aldiz... joer, zenbat diru irabazi ahal izan dudana!!... Aipatu nizun Galapago uhartetako negozioa amerikanoekin; aizu, milaka eta ehundaka milaka dolar... Koño, hor ogro bat, goseti bat!!... oso-osorik sartuko zen negozio horretan. Niri nazka ematen zidanak beste bati irrikia sortaraziko zion!!"

Zuk, horretan, ideiala izan duzu nagusi...

"Bai, berezkoa izan dut ideia baten atzetik abiatze hori, beste eragin praktikorik gabe, sekula ez sos handi baten atzetik, karajo!! Gerran, esate baterako, askok ez didate sinistu nahiko!!... nik gerra garaian ez dut xemeiko bat, sos bat, kobratu!! Nik egin ditudan guztiak!!... eta ez dut sekula faktura bat pasa, eta ez dizu inork esango nik kontuak eskatu ditudala. Ezta untzien bahitura batean ere, eta nolana, bahituak zeuden, baina nik ez dut inoiz bahitura bat kobratu! Inoiz ez!

"Eta entzun ezazu hau: gerratean gastatu nuen guztia nirea zen, koño!!"...

Errepublikaren diruaz erosten zenituen, noski, armak?

"Noski! hori bakarrik faltako zen!!! Hori bakarrik!!!"

Baina, zuk nahi zenuen guztia egiteko tokian zeunden...

"Bai, noski, baina bidaietan eta bestetan nituen gastu asko eta asko neure diruarekin ordaintzen nuen... Nik nahi izan banu, Jainkoa!!!"

Prietok bazekien hori.

"Bai, noski; nork hobeto!!; Prietok ez zuen ba jakingo!!!"

Orain, beste gauza txikiago batzu... bekaturik baden ala ez, ondo dagoenaz eta ez dagoenaz, sakramentuak... gauza guzti horiek izan al dute garrantzirik zure bizitzan? Bai ala ez?... Esate baterako, zuk aitortzeko eta jaunartzeko zenituen eragozpenak..

"Ez. Hori dena neuk eskrupulo batengatik gorde dut. Zeren eta neuk badakit Eliza Ama Santuak ez duela ni dibortziatua bizitzea onartzen, hori ahal denean gorde egin behar den arau bat dela, baina nik ez dut ahal izan ordeala!... Zeren eta ni, moralki, ba, zer esango dizut, sufritu nuen behar bada nire lehen ezkontzarekin, eta seme-alabenganako erakarpenagatik...; ni ez bainaiz izan 'padrazo' bat, esaten den bezala, eta ezta endakatu edo deskastatu bat ere!... Nik, neure arazoak izan nituen, neuk bakarrik sentitzen ditudanak... Nahiago izan nuen ezer esan gabe gauzak zeuden bezala utzi eta familiarik kanpora geratzea... Gauza bat esango dizut: euskararengatik ezkondu nintzen, eta hark ez zien haurrei euskara pasa, ezta gaztelera ere, baizik eta frantsesa!!!"

Aldatu berriak ziren Baiona inguruko etxebizitzan ikusi nuen bizirik azkeneko aldiz.

Kexa ziren Miren eta biak, loak hartzea kostatzen zitzaaien eta inguruko zaratak zirela eta, eta Lezok, trena gora, trena behera... entzuten zituen gehien... Oheratua zegoen eta ez tul egiten zuen maiz, birrikak astinduz. Urtetan aritu zen egunean bizpahiru "Gauloise bleue" kajetila erretzen. Lagunetara bisitan joan eta inor aurkitzen ez zuenean, "Gauloise" paketetxoaren zeru-urdinaren zati bat uzten zuen atearen zirrikitan kokatuta. "Lezo etorri da", esaten genuen. Eztula bizitzen ari zitzaion, birrikak gaisotzen, eta azkenean esan zioten espero zuena.

Ez zen ikaratu; Salbeak eta mezak zituen lagun.

Erretzeari azken hilabetean utzi zion.

Ez zen kexatzen.

Begiratu egiten zuen konplizitate apur batekin...

Hil aurreko bisita batean ez tulka oso estu ikusi nuen; geldialdi txikietan ez zuen hitzegiteko kemenik, begiratu egiten zuen apalki zetorkiona onartuz bezala.

Hurrengo aldian zerraldoan ikusi nuen Baionako funeraria hotz eta triste horietako batean. Jendea inguratu zen, hil zela ezin sinetsiz; bizi zenean, eskuineko betazala eroria edukitzen zuen, zigarroaren keak begi keinulari eta negarti hura osorik erre ez ziezaion, eta orain biak itxita zeuzkan betiko.

Aurkibidea

Etxekoak

Lezo, etxeko buru

Politika eta kontrabandoa

Hauteskundeak Santurtzin, eta Errepublika

Santurtziko eliza erretzen dute

Urriko iraultza (1934), Sozialistak eta EAJ/PNV, Lezoren ekintzak

Lezoren untziak

Prieto-ganako hurbiltzea

Arma arerioarentzat. Abd El-Krim eta Abisinia

Borroka sindikala itsasoan

Bilborako armekin lehen untzia. Prieto-rekin topo

Bigarren untzia, kainoiekin

"Seven Seas Spray" untzia janarekin blokeoa hausteko

Bilbo berreskuratzeko ametsak. Mundu-gerra. Alemanak. Familia. Hondamena. Mexico eta Irlaren ametsa. "Gudari" untzia. Heriotza